

NUP1

[3·05] Nordisk Øst-forum

**Det förflutnas inflytande på rysk
utrikespolitik**

**Tillit og spreadferd i Russland
1991–98**

Språk som gränsmarkör i Ukraina

**Presidentutnevnte guvernører i
Russland**

Nr. 3 - 2005
19. Årgang

Norwegian Institute
of International
Affairs

Norsk
Utenrikspolitisk
Institutt

Redaksjon: Helge Blakkisrud (ansv. red.), Jan Risvik (red.sekr.), Joakim Ekman, Birgitte Kjos Fonn, Dina Roll Hansen, Helena Jerman, Klas-Göran Karlsson, Brit Aaskov Kaznelson, Peter Ulf Møller, Kjerstin Størdal Prestegard, Hanna Smith, Knut Schiander, Indra Øverland.

Utgiver: *Nordisk Østforum* er et nordisk kvartalstidsskrift utgitt av NUPIs Avdeling for Russlandsstudier, i samarbeid med Institutt for østeuropeiske og orientalske studier (Norge), Institutionen för östeuropastudier (Sverige), Center for Russiske og Østeuropeiske studier, Syddansk Universitet (Danmark) og Alexanderinstituttet (Finland).

Copyright: © Norsk Utenrikspolitisk Institutt 2005

Redaktør: Helge Blakkisrud, e-post: nof@nupi.no

Redaksjonsråd: Professor Kristian Gerner (*Historiska institutionen, Lunds Universitet*), professor Sune Jungar (*Åbo Akademi*), professor Pål Kolstø (*Universitetet i Oslo*), universitetslektor Erik Kulavig (*Syddansk Universitet*), direktør Waldemar Melanko (*Institutet för Ryssland och Östeuropa*), professor Svein Mønnesland (*Universitetet i Oslo*), universitetslektor Thomas Petersen (*Århus Universitet*), dosent Bo Petersson (*Lunds Universitet*).

Nasjonale redaksjoner: **SVERIGE**

Redaktør: Kerstin Nyström, Nordisk Østforum
Institutionen för östeuropastudier
Box 514, 751 20 Uppsala
E-post: kerstin.nystrom@east.uu.se

DANMARK

Redaktør: Rikke Haue, Nordisk Østforum
Center for Russiske og Østeuropeiske studier,
Syddansk Universitet, Campus vej 55, 5320 Odense
E-post: haue@hist.sdu.dk

FINLAND

Redaktør: Leo Granberg, Nordisk Østforum
Alexanderinstituttet, 00014 Helsingfors Universitet
E-post: leo.granberg@helsinki.fi

Informasjon om manus: Sendes elektronisk til Helge Blakkisrud, e-post: nof@nupi.no

Alle synspunkter i *Nordisk Østforum* står for forfatterens regning og kan ikke tillegges Norsk Utenrikspolitisk Institutt.

Abonnementspriser 2005

Studenter: NOK 285

Privatpersoner: NOK 350

Institusjoner: NOK 470

Enkelthefter: NOK 115

Bestilling: www.nupi.no/Norsk/Publikasjoner/Bestilling/

Tel.: 22 99 40 00

Fax: 22 36 21 82

E-post: pub@nupi.no

Internett: www.nupi.no

Adresse: Postboks 8159 Dep. 0033 Oslo

Besøksadresse: C.J. Hambros plass 2

Design: Ole Dahl-Gulliksen

Trykk: Hegland trykkeri as, Flekkefjord

Omslagsbilde: Scanpix, arresterte tsjetsjenske menn vaktet av russisk spesialpoliti.

[3] Innhold

- 283 **Forord**
Redaksjonen
- 287 **Det förflutnas inflytande på rysk utrikespolitik**
Hanna Smith
- 307 **Sikker som banken? Tillit og spreadferd i Russland 1991–98**
Nils August Andresen
- 329 **Språk som gränsmarkör: Hur ungdomar i Charkiv förhåller sig till språkfrågan i Ukraina**
Margrethe Bakstad Søvik
- 345 **Den presidentutnevnte guvernør: Bakgrunn og konsekvenser**
Helge Blakkisrud
- Velkommen til Internett*
- 365 **Hvor har det blitt av gutta fra gamle dager?**
- Debatt*
- 371 **Replik til Åsmund Egge**
- Bokomtaler*
- 375 **Myths and Boundaries in South-Eastern Europe**
Recenserad av Kristian Gerner

- 379 **Det nya Europa. Centraleuropeisk och baltisk historia och politik**
Omtalt av Arne Kommisrud
- 382 **Europas stille revolusjon – Øst-Europa etter murens fall**
Omtalt af Lars P. Poulsen-Hansen
- 385 **Enkel biljett till Polen**
Omtalt af Martin Kjærulff-Jørgensen
- 388 **The Lysenko Effect. The Politics of Science**
Omtalt av Erik Egeberg
- 392 **Patronage, Personal Networks and the Party-State**
Omtalt af Rikke Haue
- 394 **Den russiske revolution og Sovjetunionen. Kommunismens sejr og sammenbrud**
Recenserad av Klas-Göran Karlsson
- 396 **Hvor går Russland? Fem scenarier om Russland og norsk sikkerhet i 2030**
Recenserad av Joakim Ekman
- 399 **Putin I and Putin II – Results of the first term and prospects for the second term**
Recenserad av Hanna Smith
- 402 **Den nye vodkaen – seks artikler om russisk, ukrainsk og hviterussisk samtidslitteratur**
Omtalt av Dina Roll-Hansen
- 407 *Nye bøker i Norden*
- 413 *Summaries*

Forord

Russland: øst, vest – eller et annet sted?

Helt fra Sovjetunionen gjorde sine siste krampetrekninger har det pågått en intens debatt om hvilken plass Russland skal – og kan – innta på det internasjonale maktkartet. Skulle Russland «gjenforenes» med Europa? Eller går det, slik Samuel P. Huntington hevdet, et dypkulturelt skille mellom vest og øst et godt stykke vest for Russlands nye grenser? Russerne selv var langt fra samstemte i sin oppfatning. Og når Jeltsin utlyste en nasjonal konkurranse om å definere det nye Russlands identitet, kom man etter noe tid slukøret til den erkjennelse at en slik felles, samlende identitet ikke fantes. Den norske journalisten og forfatteren Peter Normann Waage kom kanskje nærmest et svar på øst-vest-problematikken da han slo fast at «Russland er et annet sted». Hanna Smith har tatt fatt i diskursen om identitet og utenrikspolitikk, og forsøker i den første artikkelen i denne utgaven av *Nordisk Østforum* å finne røttene til dagens politikk gjennom å analysere bruken av konsepter som «multipolaritet», «multilateralisme», «ekspansjonisme», «imperialisme», «ressentiment» og «isolasjonisme».

Bruddet med Sovjetunionen innebar imidlertid ikke bare at man måtte revurdere de store spørsmål slik som utenrikspolitikken og Russlands plass i verden, men at man på alle nivåer måtte reorientere seg i en virkelighet hvor mye av det som tidligere hadde vært galt, nå hadde blitt rett og vice versa. Hvordan skulle for eksempel Ivan og Olga håndtere sparepengene sine? I alle år hadde det vært såre enkelt – det fantes bare én bank, Sberbank (Sparebanken). Nå hadde ikke bare denne banken i manges øyne sviaket idet deres oppsparte kapital hadde blitt spist opp av den såkalte Pavlov-reformen på tampen av sovjetperioden, det vokste også opp en vill

flora av mer eller mindre seriøse banker og finansselskaper. Nils August Andresen har undersøkt russiske husholdningers forsøk på å orientere seg i dette markedet og forsøkt å identifisere årsakene til svingningene mellom troen på pyramidelignende selskaper å la MMM og det mer trauste Sberbank – og det sikreste av alt: dollar i madrassen.

I den neste artikkelen flytter vi oss til Ukraina, til det språklige og identitetsmessige grenselandet mellom det russiske og ukrainske. Margrethe Bakstad Søvik har intervjuet ungdommer i den østukrainske byen Kharkiv om identitet og språkvaner. Bildet hun avdekker, utfordrer den utbredte oppfatningen om et skarpt øst-vest-skilte mellom et ukrainsk-nasjonalt vest og et russifisert øst. Ungdommene Søvik har snakket med er i hovedsak russiskspråklige. De bor i en by hvor 83 prosent av velgerne støttet forslaget om å innføre russisk som et «andre statsspråk» i 2002. Allikevel fremhever mange av dem ukrainsk språk som en viktig identitetsmarkør overfor omverdenen – samtidig som russisk språk er en viktig kilde til deres regionale identitet innad i Ukraina. Man er ikke nødvendigvis enten russisk- eller ukrainsktalende, men veksler i språklig identitet avhengig av kontekst. Søvik ser nærmere på eksterne og interne grenser, identitet og språk i dette komplekse grenselandet mellom øst og vest.

Tilbake i Russland igjen ser Helge Blakkisrud på en av president Putins post-Beslan-reformer: innføringen av presidentutnevnte guvernører. Gisselaksjonen i Beslan førte til krav om tiltak som kunne forebygge tilsvarende anslag mot russisk territorium. Svaret kom raskt, men uventet: For å styrke staten i kampen mot terror besluttet Putin at man skulle innføre rene partilister ved dumavalg, opprette et tredjekammer bestående av håndplukkede representanter for det sivile samfunn – og å fjerne direkte valg på lederne for utøvende makt i regionene. Innføringen av direkte valg på regionale ledere (guvernører og presidenter) ble i sin tid sett som et viktig skritt i den russiske demokratiseringsprosessen. I dag er det en annen diskurs som rår i Russland. Det demokratiske underskuddet ved at presidenten, ikke folket, utnevner regionale ledere, ble i liten grad et diskusjonstema i forbindelse med reformen. Men hvilke konsekvenser har den nye prosedyren for å utpeke regionale ledere egentlig fått? Blakkisrud gjør opp status for de første seks månedene under det nye regimet.

I internettspalten gir Jakub Godzimirski oss et gjensyn med «gutta fra gamle dager», sovjetlederne fra Lenin til Gorbatsjov,

og et innblikk i hvordan disse presenteres i en postkommunistisk, virtuell verden. Og som vanlig bringer vi et knippe anmeldelser av aktuelle bøker fra nordiske forlag.

God lesning!

Redaksjonen

Det förflutnas inflytande på rysk utrikespolitik

Hanna Smith
doktorand, Aleksanteri-
institutet, Helsingfors
universitet

Utrikespolitiken är både en indikator och en bestämmande faktor för det inrikespolitiska läget i landet. Vi ska inte ha några illusioner om detta. Den kompetens, skicklighet och genomslagskraft med vilken vi brukar våra diplomatiska resurser är avgörande inte bara för vårt lands anseende inför världen utan också för det politiska och ekonomiska läget i Ryssland (Putin 2001).

Studiet av internationella relationer erbjuder två grundläggande sätt att betrakta utrikespolitiken i en stat. Det första synsättet fokuserar på det internationella systemets begränsningar och möjligheter medan det andra tar fasta på statens ekonomiska, sociala och politiska särdrag (Waltz 1954). Sambandet mellan inrikespolitiska faktorer och utrikespolitik uppfattas ofta som överlappande, på så vis att det ena är en fortsättning på det andra. Alternativt kan utrikespolitiken ses som fullständigt separat från inrikeskontexten, åtminstone i fråga om beslutsfattande. I fallet Ryssland kan det dock knappast betvivlas att det är det första sambandet som gäller. Enligt Bobo Lo har ett av de mest påtagliga dragen i den ryska utrikespolitiken under den postsovetjetiska tiden varit den omfattning i vilken utrikespolitiken har formats av inrikespolitiska faktorer (Lo 2002: 26). Den inrikespolitiska kontexten ses som en avgörande faktor eftersom den utgör det forum där politikerna formar sina tankar och fattar sina utrikespolitiska beslut (Jackson 2003: 19).¹

¹ Robert Putnam hävdar att politiska ledare alltid kan sägas eftersträva mål på både den inrikespolitiska och internationella arenan samtidigt. Enligt Putnam måste en adekvat framställning av inhemska determinanter för utrikespolitiken därför också beakta interna politiska faktorer, såsom partier, val, samhällsklasser, intressegrupper (både ekonomiska och icke-ekonomiska), lagstiftning samt den allmänna opinionen, och inte enbart tjänstemän och politiska ledare (Putnam 1988: 432).

Att fullt förstå ett lands utrikespolitik kräver med andra ord att man är insatt i alla de nivåer som påverkar det politiska beslutsfattandet. Den här artikeln avser att fokusera på hur *det förflutna* påverkar dagens ryska utrikespolitik.²

Historiens betydelse för dagens ryska utrikespolitik är ett relativt dåligt utforskat område. I frågan om Ryssland nöjer sig utrikespolitiska analytiker alltför ofta med att i allmänna ordalag hänvisa till «ett sovjetiskt tänkande», utan någon närmare förklaring. I denna artikel framhålls de drag i den ryska utrikespolitiken som verkar ha sina rötter i det «gamla tänkandet» från tiden före 1991. Användningen av begrepp som multipolaritet, multilateralism, expansionism, imperialism, ressentiment och isolationism kommer att diskuteras. Hur används och uppfattas dessa begrepp av den politiska eliten i dagens Ryssland?

Resonemanget utgår från att Ryssland fortfarande saknar en tydlig utrikespolitisk vision och att landets politiska elit därför lätt tyr sig till det gamla och bekanta. För att förstå utrikespolitiken i dagens Ryssland är det således väsentligt att vara medveten om hur man använder koncept som anknyter till internationella relationer och vilka drag som överförts från tidigare koncept till dagens politiska linje.

Rysk utrikespolitik – bakgrund

Michail Gorbatjovs «nya tänkande» under den senare hälften av 1980-talet gav ett nytt ansikte åt det utrikespolitiska tänkandet vad gäller traditionell maktpolitik. Enligt Deborah Welch Larson och Alexei Shevchenko förändrades grunden för den sovjetiska utrikespolitiken mellan 1985 och 1991, från en marxist-leninistisk uppfattning om en oundviklig konflikt mellan kapitalism och socialism till en idealistisk vision av ett mellanstatligt samarbete för att lösa globala problem (Larson & Shevchenko 2003: 77).

Den liberala, idealistiska och i hög grad västorierade utrikespolitiken blev dock inte speciellt långlivad. På 1990-talet underminerades de ryska liberalernas ställning av deras alltför stora beroende av stöd från väst. För det första kunde krav från väst leda till bakslag på hemmaplan eftersom eftergifter inför dylika krav kunde tolkas som ett tecken på svaghet och att Rysslands intressen såldes billigt (ett agerande som Gorbatjov av vissa uppfattades ha

2 Författaren vill dock understryka att historiska faktorer inte nödvändigtvis alltid går att överföra till den aktuella politiska situationen i ett land; «diskontinuitet är ett lika permanent drag i historia som kontinuitet» (Ruhl 2004: 24).

gjort sig skyldig till). För det andra kunde också enbart ett halvhjärtat internationellt stöd till de liberala reformisterna likväl ge en häftig motreaktion. Rysslands misslyckande med att kamma hem klara vinster från deltagandet i ESK i början av 1990-talet och landets frustration över G7-länderna, i kombination med NATO:s utvidgning, underströk bilden av att Boris Jeltsins regering saknade en internationellt stark position. Den ryska pressen började vid den tiden innehålla allt fler uttalanden i linje med nedanstående:

Vi har alltför länge låtit väst leva med uppfattningen att en positiv sovjetisk och senare rysk utrikespolitik är att vi går med på allt som väst gör. Det är därför väst överrumplas av varje tecken av självständighet i den ryska utrikespolitiken och ser det som onormalt (Andranik Migranjan, citerad hos Pusjkov 1993).

Sådana stämningar har medfört att såväl Boris Jeltsin som Vladimir Putin har varit måna om att upprätthålla goda relationer och undvika konflikter med västerländska och asiatiska stormakter – det har funnits en medvetenhet om att synliga tecken på svaghet på den internationella arenan kan medföra en prestigeförlust också på hemmaplan.

Då Vladimir Putin blev president år 2000 kom pragmatismen in i den ryska utrikespolitiken. Den politiska pragmatismen följer inte någon ideologi och ger varken en västorientering eller någon annan inriktning övertaget i utrikespolitiken – den grundar sig uteslutande på ryska nationella intressen. I dagens världspolitik har frågan om gemensamma värden och ett demokratiskt politiskt system ofta tagits som en garanti för en fredlig värld och ett smidigt fungerande internationellt samarbete. Ryssland hävdar å sin sida att man har utvecklat en egen slags demokrati, även om landets värden också har en viss gemensam grund med väst. I en uppräknings av likheter och skillnader mellan Ryssland och väst har Putin å ena sidan förklarat att vissa grundläggande mänskliga rättigheter respekteras också i Ryssland, som yttrandefrihet, rätten att lämna landet, rätt till egendom och förmögenhet, jämte andra politiska rättigheter och personliga friheter. Å andra sidan nämner Putin vissa uttryckligen ryska värden som patriotism, *derzjavnost* (stormaktstänkande) och *gosudarstvennitjestvo* (statscentralism) (Kolstø 1999: 2). Vart och ett av de här tre «uttryckligen ryska värdena» bidrar med sin tolkning av det förflutna i den ryska politiken. I den här artikeln fokuseras det primärt på *derzjavnost*, på stormaktstänkandet.

Derzjavnost är en historisk kvarleva i den ryska utrikespolitiska

retoriken, som kunnat uttydas i det sätt på vilket Ryssland har skött sina utrikesärenden. Det har traditionellt funnits en önskan om att bli bemött som en stormakt inom världspolitiken. Derzjavnost kan speciellt skönjas inom debatten om multipolaritet, Rysslands uppfattning om multilateralism samt det sätt på vilket imperialism ibland förknippas med den ryska utrikespolitiken. Samtidigt är rädslan för att bli isolerat och känslan av ressentiment ett resultat av att Ryssland under sin turbulenta historia alltid varit en stormakt och dessutom önskar förbli en sådan. I det vidare ska vi se närmare på kopplingen mellan stormaktstänkandet och de ovan nämnda begreppen.

Multipolaritet

Med *multipolaritet* avses en systemstruktur där minst tre «poler» eller aktörer är dominerande. Denna typ av dominans bygger på idén om en förmåga eller ett maktpotential som en väsentlig definierande egenskap hos «polerna». Aktörerna i ett multipolärt system är inte nödvändigtvis stater, utan de kan lika väl vara block eller koalitioner (Evans & Newnham 1998: 340).

I fråga om Ryssland är Primakovs doktrin om multipolaritet från 1997 rätt välkänd. Det är dock mindre känt att idén om multipolaritet fanns redan under Kozyrevs tid som utrikesminister. Kozyrev såg på multipolaritet ungefär som den bärande tanken i den så kallade europeiska konserten från 1815: stormakter gör upp om stora frågor tillsammans. Kozyrevs värdering av världsläget och karaktären på Rysslands utrikespolitik 1994 återspeglar hur komplext begreppet multipolaritet är:

Vid det här laget står det klart att det i världen under det 21:a århundradet inte kommer att råda «Pax Americana» eller något annat bipolärt arrangemang. Det kommer att vara multipolärt. För det första kan USA inte ens med sina samlade resurser ta sig an hela världens angelägenheter och ifall [USA ändå] skulle axla den rollen, skulle [man] överanstränga sina krafter. För det andra kommer Ryssland, även om [landet] genomgår en svår övergångsperiod, att kvarstå som en världsmakt, inte bara för att det har kärnvapen och en fullt utvecklad militär kapacitet, utan för att det även har den senaste teknologin, för att inte tala om dess naturresurser och geostrategiska läge. För det tredje finns det andra influenscentra som strävar efter att uppnå en mera oavhängig ställning i världen. Och slutligen gör de aktuella internationella problemens natur det mera lockande att söka lösningar på multilateral grund.

[...] Om världen slår in på en ultranationell och egoistisk väg, kommer den att framstå som en storm av konkurrerande nationella intressen. Då skulle [världen] kastas tillbaka till en ny «självd destruktiv fasa» som den som skakade om det internationella systemet år 1914 (Kozyrev 1994: 186).

I dessa uttalanden framställs Ryssland klart och tydligt som en stormakt, samtidigt som Gorbatsjovs «nya tänkande»-formuleringar fortfarande finns med. Gorbatsjovs «nya tänkande» omfattade dock inte ett multipolärt tänkande i sig, utan baserade sig mer på föreställningen om en bipolär värld. Multipolära idéer introducerades i rysk utrikespolitik först i början av 1990-talet, då man insåg att det kalla krigets maktbalans och bipolära värld hade försvunnit i och med Sovjetunionens fall. Den nya Ryska federationen behövde åter, som år 1917, finna sin plats i världssamfundet och formulera sina utrikespolitiska intressen. Att återfå statusen som stormakt framstod snart som det överordnade målet, och här kom multipolaritet in som en lämplig modell. Oavsett de olika uppfattningar av multipolaritet som funnits i den ryska utrikespolitiska argumentationen, allt från Kozyrev, Primakov och Ivanov till Lavrov, har det funnits enighet om att multipolaritet utgår från att «polerna» är stormakter eller regionalt starka makter i världspolitiken.

Primakovs förståelse av multipolaritet hade emellertid en annan betoning än Kozyrevs uppfattning av samma koncept. Primakovs doktrin var som ett spöke från det förflutna, en direkt fortsättning på den gamla sovjetprincipen att alltid försöka motväga USA i världspolitiken. Detta antiamerikanska element i Primakovs multipolaritet har lett till att såväl Primakovs efterträdare Igor Ivanov som Vladimir Putin och hans nuvarande utrikesminister Sergej Lavrov och försvarsminister Sergej Ivanov tvingats förklara Rysslands relationer till USA. I olika sammanhang har alla dessa understrukt att Ryssland inte drivs av imperialism i sin utrikespolitik och att den ryska förståelsen av multipolaritet inte riktar udden mot USA. Detta har i själva verket gett upphov till det nya konceptet «multi-vektoriell utrikespolitik».

Man har också kunnat se hur Putin i sin politik har kombinerat de två ovan beskrivna uppfattningarna av multipolaritet. Han har anammat Kozyrevs tanke om en «konsert», där stormakterna gör upp om stora frågor, vilket exempelvis passar mycket väl in i Rysslands ekonomiska politik. Det var en stor seger för Ryssland när G8 i juni 2002 kungjorde att Ryssland kommer att vara ordförande för organisationen år 2006 och att landet därmed också kommer

att upptas som medlem.³ G8 är tills vidare, vid sidan av FN, den enda internationella «klubb» som antagit Ryssland som medlem – landet står fortfarande utanför WTO, EU och OECD, något som medför tydliga ekonomiska nackdelar.⁴ Idén om dessa internationella organisationer som «klubbar» härstammar för övrigt från Robert O. Keohane och Joseph S. Nye, vilka har karakteriserat de internationella handels- och valutasystemen som en «klubbmodell», där handelsministrarna från en handfull rika länder kontrollerar arbetsordningen och sluter avtalen (Keohane & Nye 2002: 219–44). «Klubbmodellen» passar hursomhelst Ryssland. Irina Kobrinskaja menar exempelvis att Ryssland ser G8 som ett substitut för en världsregering.⁵

I Putins uppfattning av multipolaritet ingår emellertid också en annan aspekt. Om strävan efter att stärka den ryska ekonomin och bli upptagen i «klubbarna» för att tjäna Rysslands utrikespolitiska intressen inspirerades av Kozyrevs uppfattning av multipolaritet, så har tanken att skapa ett verktyg för bättre bilaterala relationer med andra «poler» och att göra utrikespolitiken genuint «multivektoriell» påverkats av Primakovs doktrin. I synnerhet under 2004 dök ordet «multipolaritet» upp i Putins anföranden oftare än under föregående år, och det har använts synnerligen ofta vid Putins besök i Kina, Indien och Brasilien – om inte av Putin själv, så av analytiker. Begreppet förekommer också ofta i Rysslands förhandlingar med Frankrike. Framgången med och orsaken till att Ryssland allt oftare talar om multipolaritet är att de aktuella länderna själva använder begreppet och känner sig införstådda med det. I de sammanhang där multipolaritet används råder inte sällan en stämning av förbittring mot unilateralismen i världspolitiken, och ordet kan tolkas som ett uttryck för missnöje med USA:s världspolitik. Den antiamerikanism som kan sägas ingå i denna form av multipolaritet syftar alltså till att stävja USA:s unilateralism men är ändå inte, i motsats till Primakovs doktrin, fullständigt kategorisk. Tonvikten i multipolariteten ligger uppenbarligen på en strävan efter stormaktsstatus och en viktig roll på den globala arenan, inte på antiamerikanism som sådan.

Multipolaritetsidén avslöjar den gemensamma nämnaren i den ryska utrikespolitiken: strävan efter att bli en stormakt. Tillämpningen av multipolaritet visar också att Ryssland har en mycket

3 Se webbplatsen för G8-toppmötet, «Russia's role in the G8» (www.g8.gc.ca/2002Kananaskis/russiarole-en.asp).

4 Ryssland strävar efter att bli medlem i WTO och OECD och hoppas på ett närmare ekonomiskt samarbete med EU.

5 Intervju med Irina Kobrinskaja, Moskva, 21 juni 2004.

enhetlig utrikespolitisk hållning gentemot vart och ett av de länder som man från rysk horisont uppfattar som stormakt, eller en av maktpolerna. Samtidigt förhåller sig Ryssland uttalat opartiskt mot mindre länder. Således bemöts USA på samma sätt som Kina, medan exempelvis Azerbajdzjan och Armenien behandlas lika.⁶ Många ryska forskare och analytiker har upprepade gånger fastställt att «den ryska mentaliteten är en maktmentalitet».⁷ Enligt Aleksandr Muzykantskij, prefekt för avdelningen för världspolitik vid Moskvas statsuniversitet, är denna «ryska mentalitet» som sukter efter stormaktsstatus en produkt av trehundra år av rysk politik:

Oavsett olika historiska förhållanden [...] uppstår ändå likartade utrikespolitiska paradigmer och mekanismer. De återspeglar på ett eller annat sätt de grundläggande dragen i kulturella kärnvärden som avgör hur utrikespolitiska principer utformas. I Rysslands fall spelar synkretismen⁸ en avgörande roll och manifesterar sig som en tendens att sammanfatta hela spektret av internationella relationer som en konfrontation mellan några få allianser eller block, genom att identifiera «inflytelsespolerna» och utstaka områdena för särskilda intressen (Muzykantskij 2005).

Enligt ett sådant synsätt betraktas världen utgående från ett stormaktstänkande, där de stora staterna sinsemellan skapar spelets regler och de mindre länderna bara har att följa med. Muzykantskijs analys stöder också Igor Ivanovs påstående att utrikespolitiken objektivt sett återspeglar hur ett lands särdrag – dess kultur, ekonomi och geopolitiska läge – har utvecklats historiskt och att det därför är vanligt att det som verkar vara en helt ny inriktning inom utrikespolitiken i själva verket kan visa sig vara bara en ny variant av en traditionell politik, i en ny förpackning som passar bättre in i tidens anda (Ivanov 2002: 18).

Multipolaritet är den princip som utgör ryggraden i det utrikespolitiska tänkandet i Ryssland i en tid av globalisering och integration. Denna princip hjälper Ryssland att klara «baksmällan» efter dess imperialistiska förflutna under en övergångsperiod, samt hjälper landet att möta utmaningarna i världspolitikerna utan att förlora Rysslands identitet och värdighet.

6 Intervju med Jevgenij Bazjanov, Moskva, 15 december 2004.

7 Intervju med Andrej Kolesnikov, Moskva, 16 december 2004, intervju med Jevgenij Bazjanov, Moskva, 15 december 2004.

8 Enligt Aleksandr Muzykantskijs definition är synkretism ett tillstånd som kännetecknas av att staten och kulturen sammanblandas och går upp i varandra.

Multilateralism

Multilateralism avser ett system där relationerna mellan tre eller flera stater samordnas enligt vissa förhållningsprinciper. Som en politisk hållning är multilateralism en medveten handling som en stat, i samförstånd med andra, vidtar för att uppnå sina mål inom vissa fokusområden (Evans & Newnham 1998: 340). Multilateralism är en relativt ny metod för att sköta utrikesärenden. Trots historiska exempel, som den ovan nämnda europeiska konserten, där man efter Napoleonkrigen möttes för att rita om Europakartan och försökte dämpa maktkonflikterna, är multilateralism i själva verket ett 1900-talsfenomen.

Efter andra världskriget förändrades karaktären på internationella relationer väsentligt, på två sätt: dels kom maktbalansen och bipolariteten i världen i och med det kalla kriget och dels underströk andra världskrigets fasor behovet av att främja blockbaserade strukturer för att ge världspolitiken fler multilaterala mekanismer. På grund av det kalla kriget blev blockstrukturmodellen förhärskande, och multilateralismen utvecklades främst i väst. Det fanns multilaterala strukturer också inom östblocket men de fungerade mera hierarkiskt och inte som ett komplext system för samverkan, där allt hänger ihop genom olika överenskommelser och protokoll och där det varken finns vänner eller fiender utan snarare medspelare som formar och upprätthåller sina egna intressen.

När man försöker få rätsida på eller förstå det multilaterala tänkandet i Ryssland stöter man ofta på begreppet multipolaritet. Ofta hör man sägas att «multilateralism används på samma sätt som multipolaritet».⁹ Till och med den förre utrikesministern Igor Ivanov använder i sin bok om den ryska utrikespolitiska doktrinen från år 2000 multipolaritet och multilateralism med delvis samma betydelse (Ivanov 2002: 47). Ivanov talar om de konstruktiva lösningarna mellan de permanenta medlemmarna i FN:s säkerhetsråd och ser det som ett bevis på att Ryssland inte vill bygga en multipolär värld för att stå i opposition mot väst utan försöker finna ett sätt att skapa en mekanism som kollektivt kan svara på utmaningarna i dagens värld (*ibid.*: 47).

Ryssland saknar onekligen erfarenhet av att fungera effektivt i ett genuint multilateralt system såsom väst uppfattar det. I ett sådant multilateralt system har inget land vetorätt. Enligt Bobo Lo ser Ryssland snarast multipolaritet som plutokratisk multilateralism och för-

⁹ Intervju med Andrej Kolesnikov, Moskva, 16 december 2004 och med Jevgenij Bazjanov, Moskva, 15 december 2004.

binder sig inte på något sätt till multilateralism såvida man avser en demokratisering av internationella relationer, där både stora och små medverkar i besluten på samma basis.¹⁰ Detta är också orsaken till att Ryssland inte strävar efter medlemskap i EU; man vill helt enkelt inte bli bara en av ett större antal medlemsstater. Många av problemen mellan Ryssland och EU härrör sig till just detta, att Ryssland inte ser med blida ögon på att länder som man anser sakna betydelse i internationella sammanhang ska tycka till om hur Ryssland sköter sina angelägenheter. Ryssland kan exempelvis acceptera kritiska uttalanden om Tjetjenien som kommer från Frankrike, Tyskland eller Storbritannien, men har svårare att acceptera kritik från länder som Nederländerna, Danmark, Estland eller Finland. Stormaktsmentaliteten är stark och djupt rotad också i utrikespolitiken i multilaterala sammanhang. Denna hållning till trots är Ryssland väl införstådd med hur multilateralism fungerar i teorin.¹¹

Det multilaterala systemet erbjuder också en möjlighet för Ryssland att inta en ledande roll, i synnerhet i förhållande till sådana organisationer där Ryssland redan har en stark position, som FN, Oberoende staters samväld (OSS) eller organisationer som Shanghaigruppen (SCO) och Islamiska konferensen (OIC). I SCO är Ryssland och Kina de tongivande medlemmarna och organisationen är på väg att utvecklas till ett forum där Ryssland och Kina kan spela ut sina intressen i Centralasien. Med OIC har Ryssland sedan 2003 försökt att stärka banden till Centralasien, Kaukasien och Mellanöstern (Belenkaya 2004: 22). I OIC har visserligen Ryssland ingen ledarroll eftersom landet inte ens är medlem, men samarbetet med organisationen och de gemensamma uttalandena efter OIC:s toppmöten har det deklaratoriska värde som Ryssland eftertraktar i multilaterala samarbeten.

Ryssland har satsat en hel del på att lära sig agera på det multilaterala planet. De mest framgångsrika resultaten kan ses i den multilaterala utvecklingen inom OSS.¹² Putin har under sin tid vid

10 Intervju med Bobo Lo, Moskva, 22 juni 2004.

11 Intervju med Irina Kobrinskaja, Moskva, 21 juni 2004.

12 OSS bildades i december 1991 i samband med Sovjetunionens upplösning. OSS skulle i första hand bidra till att finna lösningar på problem som till exempel rättsliga frågor kring maktövertagandet i de enskilda staterna, tillvaratagandet av de sovjetiska atomresurserna, upprätthållandet av någon form av gemensamma konventionella beväpnade styrkor samt övergången till nationella arméer. Dessutom skulle OSS bistå vid fördelningen av rättigheter och skyldigheter med avseende på tillgångar och ansvarsförbindelser, skötseln av de ömsesidiga ekonomiska beroendeförhållandena mellan de gamla sovjetrepublikerna, utarbetandet av principer för gränsdragning och minoritetsrättigheter samt för hanteringen av väpnade konflikter inom det forna sovjetområdet (Webber 1996: 89–90). Samtliga forna sovjetrepubliker, med undantag av de baltiska staterna, blev medlemmar i OSS.

makten reviderat de gamla strukturerna inom OSS, till exempel genom att införa ett nytt arrangemang för kollektiv säkerhet, som har ersatt äldre avtal. Man har också försökt intensifiera det ekonomiska samarbetet genom Den eurasiska ekonomiska gemenskapen och genom det nya ekonomiska integrationsprojekt som på engelska benämns *Single Economic Space*.¹³ Ryssland har också varit intresserat av västerländska internationella organisationer och har uttryckt sin vilja att förhandla med Natoländerna i en multilateral kontext. Samarbetet med Nato verkar än så länge fungera, i viss mån tack vare att Ryssland här ses som en likvärdig partner. Ett av Rysslands främsta mål i dag är dessutom att bli medlem i Världshandelsorganisationen (WTO).

En internationell organisation står i Rysslands ögon likväl över de andra – Förenta nationerna. FN är den enda organisation i vilken Ryssland inte behöver ansöka om att bli medlem eftersom man redan är det, och organisationens utformning passar också in på Rysslands uppfattning om hur stormakter ska kunna agera inom en internationell organisation. I och med att samtliga permanenta medlemmar i FN:s säkerhetsråd har vetorätt är FN:s beslut sällan otillfredsställande för Ryssland. Ryssland har alltid framhållt FN:s betydelse, men i Putins multivektoriella och multiinriktade utrikespolitiska program har FN:s roll vuxit. Enligt Alla Kassianova har FN

[...] i takt med att Ryssland verkställt sitt utrikespolitiska program börjat spela en ytterst viktig roll. I Rysslands ögon representerar FN den centrala kollektiva mekanismen för att skapa en multipolär världsordning och reglera världspolitiken. Det är ryggraden i det framväxande internationella system som grundar sig på internationell rätt, FN:s stadga och en multilateral hantering av globala och regionala problem (Kassianova 2002).

Trots att Ryssland visar stor förståelse för användningen av den multilaterala kontexten avviker landet ändå ibland till bilaterala relationer eftersom dessa upplevs som en naturlig och traditionell form för mellanstatlig interaktion (Ivanov 2002: 49). Ifall multilateralism är ineffektivt så ger bilaterala relationer mer i utbyte. Denna uppfattning passar väl in i Putins pragmatiska tänkande: när det passar Rysslands intressen, är alla medel tillåtna.¹⁴ Föresprå-

13 *Single Economic Space*-avtalet har ratificerats av samtliga fyra medlemmar (Kazakstan, Vitryssland, Ukraina och Ryssland). Dess framtid ser dock rätt så dystert ut efter den orangea revolutionen (2004).

14 Den här diplomatiska hållningen är inte alls ny. Ett bra exempel är Rapallofördraget

kandet av multilateralism med inslag av bilateralism gör den ryska utrikespolitiken svår att tolka. De utrikespolitiska beslutsfattarna i Ryssland verkar acceptera Robert Keohanes maxim om internationella institutioners betydelse, även om de inte alltid har framgång i världspolitiken:

Supermakter behöver allmänna regler eftersom de vill påverka händelser runt omkring i världen. Till och med en supermakt som saknar utmanare, så som USA, skulle inte vara förmögen att nå sina mål genom att påverka genom bilaterala vägar: priset för sådan omfattande «armbrytning» skulle vara för högt (Keohane 2002: 27).

Samtidigt gör Rysslands uppfattning av sin «stormaktsstatus» det mycket svårt att samarbeta inom ramen för multilaterala avtal och protokoll där Ryssland bara är ett land bland andra, små och stora. Trots att det verkar som om Ryssland skulle förstå nyttan och betydelsen av internationella organisationer och internationella relationer i den multilaterala kontexten, lurar Rysslands internationella ställning under tidigare århundraden bakom landets handlande och påverkar uppfattningarna om hur internationella relationer bör skötas – och de ryska utrikespolitiska uttalandena utformas därefter.

Imperialism och expansionism

Imperialism avser utövande av kontroll och makt över främmande territorier i syfte att bygga upp och/eller upprätthålla imperier, antingen genom direkt territoriell erövring eller genom indirekta metoder för att utöva kontroll på politiken och/eller ekonomin i andra länder. Termen används ofta för att beskriva den politiska hållningen i ett land som håller fast vid sina kolonier och sin dominans över fjärran områden, oavsett om landet självt kallar sig ett imperium. Imperialism är förbundet med *expansionism*. Med expansionism avses viljan att utvidga en stats territorium eller dess ekonomiska inflytande. Enligt en mer modern tolkning kan expansionism även avse en ökning av ett lands allmänna politiska inflytande i världen.

Både imperialism och expansionism har traditionellt associerats med rysk politik. Geografiskt har Ryssland varit det tredje största

från 1922. Fördraget undertecknades under Genuakonferensen, vilken avsåg att skapa en enad front mot Sovjetunionen i frågan om dess utländska lån och mot Tyskland i frågan om krigsskadestånd. Den sovjetiska utrikesministern Georgij Tjitjerin lyckades emellertid övertala tyskarna att ingå ett bilateralt separاتفördrag (Donaldson & Nogee 2005: 55).

imperiet i mänsklighetens historia; under huvuddelen av de senaste 400 åren, det allra största. Expansionismen var en del av den ryska statsbyggnadsprocessen: genom ett ständigt sökande efter råmaterial och hamnar uppstod ett näst intill oändligt expansionsbehov. Detta har givit upphov till något som Emil Pain kallar «imperiesyndromet» (Pain 2005). Detta inkluderar tre grundläggande element. Det första är «imperiekroppen», det vill säga de territorier som inlemmades först i det ryska och senare i det sovjetiska imperiet. Det andra elementet är «imperiemedvetandet» som bland annat omfattar föreställningen om att en «vis tsar» bör leda landet, samt en indelning av olika folk i kategorierna «storebröder» och «småbröder». Det tredje elementet är «imperiemakten» som har fjärat sig från samhället (*ibid.*).

Det är det första elementet, imperiekroppen, som har den mest omedelbara betydelsen för den ryska utrikespolitiken. Imperiesyndromet kräver att Ryssland håller fast vid den imperiekropp som man har haft de senaste 300 åren, något som vid många tillfällen har gett grannländerna utrikespolitiskt huvudbry i umgänget med Ryssland. Syndromet (och det förflutnas inflytande) är synnerligen påtagligt i Rysslands politik inom OSS.

Omedelbart efter Sovjetunionens fall försökte man att utarbeta en ny slags utrikespolitik för Ryska federationen. Enligt Aleksej Arbatov finns det inga grunder att tvivla på de politiska eliternas goda föresatser vid den tiden: «De ville verkligen höja Rysslands utrikespolitik till en ny nivå av relationer med världens civiliserade stater och överskrida de traditionella ramarna för geopolitik och strategisk balans, och de sökte att basera de här relationerna på gemensamma värden och internationell rätt» (Arbatov 2004: 139). Men de inrikespolitiska vindarna vände sig snart mot den liberala politiken. Folk blev allt mer missnöjda med reformerna i Ryssland, och resultatet inom utrikespolitiken var att Ryssland började driva en mera nationalistisk linje. Detta märktes speciellt i Rysslands relationer med de tidigare sovjetrepublikerna.

Både OSS i sig och Rysslands politiska hållning mot OSS-området blev en gråzon i den postsovjetiska utrikespolitiken. Sedan 1992 har detta så kallade «nära utland» varit en av de främsta prioriteringarna i den ryska utrikespolitiken, eller åtminstone i retoriken. Redan i februari 1993 menade president Jeltsin att FN borde tilldela Ryssland uppgiften att säkerställa stabiliteten och vidta fredsbevarande operationer inom det geopolitiska område som utgjordes av det tidigare Sovjetunionen (Webber 1996: 89–90). I ett offentligt tal till folket från 1996 upprepade Jeltsin samma tankar:

Vi oroas över försök att motarbeta ryska intressen inom OSS, under ansträngningarna för att åstadkomma en lösning i Jugoslavien och i frågorna om att skapa en balans för konventionella vapen i Europa och bevara effektiviteten av ABM-avtalet. Det finns fortfarande konflikt-hårdar längs Rysslands gränser (Jeltsin 1996).

Jeltsin poängterade samtidigt att integrationsprocessen inom OSS ändå framskred.

Sådana uttalanden inger lätt intrycket att Moskva vid den här tiden drev en konsekvent och samordnad OSS-politik, men så var inte fallet. Tvärtom oroades många av frånvaron av en organiserad rysk utrikespolitik gentemot OSS. Med viss fog hävdades det att det knappt fanns någon väl uttänkt långsiktig politik för de bilaterala relationerna med OSS-länderna, för att inte tala om OSS som organisation (Karaganov 1996: 2). Den ryska hållningen var snarare, oavsett om den grundade sig på en mjukare eller hårdare approach, en slags nedtonad version av den traditionella sovjetiska och ryska politiska hållningen, vilken gick ut på att utvidga imperiets gränser på svagare grannländers bekostnad (Arbatov 2004: 143).¹⁵

Medan Jeltsins tid vid makten sannolikt kommer att bli ihågkommen som en tid då landet förlorade sin globala geopolitiska status, har man i Putins Ryssland fokuserat allt mer på OSS, även om det idag är snarare geoekonomin som påminner om de imperialistiska och expansionistiska idéerna. Som redan nämnts har det inom OSS under de senaste åren – på Rysslands initiativ – skett en förskjutning mot nya multilaterala integrationsstrukturer och en omorganisering av gamla strukturer, i synnerhet inom områdena säkerhet och ekonomi. Allt detta kan ses som ett sätt att försöka garantera Rysslands fortsatta dominans över det forna sovjetiska området. De så kallade färgrevolutionerna som har ägt rum på olika håll inom OSS – rosornas revolution i Georgien 2003, den orangea revolutionen i Ukraina 2004 och regimskiftet i Kirgizistan 2005 – har gjort det klart att utifall Ryssland vill behålla sin dominerande position, måste man bygga upp en stark rysk ekonomi.

Till de viktigaste elementen i Putins geoekonomiska strategi hör

15 Samtidigt fanns det också många röster som krävde att Ryssland skulle dra sig ur den institutionella utvecklingen inom OSS och först och främst ta hand om sina egna interna problem och koncentrera sig på landets ekonomi (Kondrasjov 1996: 3). Svårigheterna vid återföreningen av Väst- och Östtyskland hade inte gått obemärkta förbi i Ryssland, utan var en lärdom som avskräckte från åtgärder i riktning mot en mera fullskalig integration mellan ekonomiskt instabila länder. Ännu i dag verkar många anse att Ryssland inte borde involvera sig med OSS-länderna, utan hellre sköta sina interna angelägenheter (intervju med Sergej Artobolevskij, Moskva, 18 februari 2004).

två energibolag som på senare tid ivrigt har expanderat och köpt in sig i marknaden inom OSS-området: det statliga gasmonopolet Gazprom och det allryska elbolaget RAO-EES (*Unified Energy Systems*). Ryssland har utnyttjat de två bolagen i sina ekonomiska och politiska dispyter med Kiev, Minsk och Tbilisi. Enligt Irina Kobrinskaja har

[...] de här dispyterna – i synnerhet med Vitryssland och Ukraina – formellt handlat om hurdan och hur omfattande integrationen ska vara, men i verkligheten har det varit fråga om Rysslands delaktighet i privatiseringsprojekt inom OSS, om dess roll och inverkan på ekonomin och i mindre omfattning politiken i OSS-länderna (Kobrinskaja 2004: 90).

För att sammanfatta, tycks det vara så att Rysslands i viss mån egendomliga och till och med irrationella handlande i utrikespolitiska frågor med avseende på OSS bäst kan förstås med hänvisning till att landet varit och fortfarande är ett imperium. David Lake har i frågan om Rysslands relationer med OSS-länderna fört fram teorin om att autokratier tenderar att ha en imperialistisk vinkling i sin utrikespolitik. Enligt ett sådant perspektiv skulle åtminstone vissa av de nya staterna komma att återinföras i ett informellt, om än inte formellt, ryskt imperium – antingen frivilligt, för att möjliggöra skalekonomi, eller ofrivilligt, i synnerhet om de antireformistiska krafterna får politisk framgång i Ryssland (Lake 1997: 57). Imperialistiskt tänkande och expansionistiskt handlande har likväl avfärdats på alla officiella plan som ett främmande element i den ryska utrikespolitiken. Putin har själv sagt att Rysslands yttersta mål inte är att visa upp imperialistiska tendenser utan att säkerställa en omvärld som är gynnsam för Rysslands utveckling.¹⁶

Ressentiment och isolationism

När imperier splittrats är det svårt att hitta nya grunder för sammanhållning. Speciellt svårt är det om landet i fråga saknar utvecklade institutioner och en demokratisk grund. En möjlighet är att isolera sig, en annan är att slå in på en *ressentiment*-politik,¹⁷ det vill säga en politik där man skyller på utomstående krafter för alla problem

¹⁶ Se www.president.kremlin.ru.

¹⁷ Begreppet «ressentiment» härstammar från Friedrich Nietzsche och betecknar en (återaktualiserad) känsla av harm eller förbittring över en tidigare upplevd bristande förmåga eller maktlöshet.

som uppstår i landet. Ibland är det lättare att få folk att acceptera ressentiment än en öppet isolationistisk eller imperialistisk retorik (Prizel 1998: 412).

En sådan ressentiment-politik är inget nytt fenomen i Rysslands historia. I det ryska kejsardömet, i slutet av 1800-talet, hängav man sig exempelvis åt en statssponsrad xenofobi som en utgångspunkt för den politiska ordningen. Också under sovjettiden användes samma politik, vid upprepade tillfällen. Ett bra exempel är Nina Andrejevas berömda brev «Jag kan inte frångå mina principer» i tidningen *Sovjetskaja Rossija*, från den 13 mars 1987. I artikeln hävdar Andrejeva att attackerna på proletariatets diktatur och de tidigare politiska ledarna under glasnost måste tillskrivas de professionella antikommunisterna i väst, vilka länge hade fört fram «det så kallade demokratiska slagordet antistalinism» (Davies 1989: 141–42). Ett mer aktuellt exempel på en liknande argumentation återfinns i Putins tal från den 4 september 2004, efter gisslandramat i Beslan:

Vi framstod som svaga. Och den svage blir slagen. Det finns dem som vill oss illa. Det finns andra som bistår i detta förvärv. De som bistår uppfattar fortfarande Ryssland som en av världens kärnvapenmakter, och som sådan ett hot. Och de menar att detta hot borde undanröjas. Terrorism är naturligtvis bara ett instrument för att uppnå detta mål (Putin 2004).

Under sovjettiden var det naturligtvis väst och det kapitalistiska systemet som utgjorde det yttre hotet. I dylika uttalanden i dag specificeras det inte vem det är som är denna Rysslands «fiende». Begreppet ressentiment är dock användbart för förståelsen av den ryska utrikespolitiken, eftersom det lyfter fram Rysslands misstro gentemot allt som härstammar utifrån. Aleksandr Muzykantskij har förklarat denna misstro genom att hänvisa till sociologen Igor Jakovenkos definition av den ryska mentaliteten som delvis manikeistiskt: «Manikeismen ser världen som en arena för en extern kamp mellan två krafter – ljus och mörker, gott och ont. I den här kampen står 'vi' mot 'dem'» (Muzykantsky 2005). Den manikeistiska mentaliteten kräver således en fiende, verklig eller imaginär. «I mellanstatliga relationer kan manikeistiska stereotypa fiender vara till exempel en fientlig omvärld, imperialistiska kretsar, intriger i kulisserna eller helt enkelt 'mörkrets makter' som vill förstöra, riva sönder eller ta makten över allting» (*ibid.*). En sådan verklighetsbeskrivning kan tyckas vara hämtat direkt ur 1800-talets ryska litteratur, men dyker upp till och med i officiella uttalanden. Den ryska ledningen tar alltså till ressentiment-politiken när den inte förmår

säga att «vi vet inte vad vi ska göra». Och tack vare misstrons djupa historiska rötter hos folket är den här taktiken ofta effektiv.

Ressentiment kan ge upphov till *isolationism*. Isolationism är en typ av diplomati där ett land försöker undvika att ingå allianser med andra länder. De flesta länders politiska läge medger inte upprätthållandet av en strikt isolationistisk hållning under en längre tid, även om många länder har upplevt perioder av isolationism.¹⁸ Eftersom begreppet isolationism kan förstås på flera olika sätt, är det mycket viktigt att förstå hur det användas i en rysk utrikespolitisk kontext.

I fallet Ryssland talas det ofta om en pacifistisk respektive konstruktiv isolationism. Den pacifistiska isolationismen har ansetts beskriva det ryska tänkandet vida bättre än den imperialistiska militarismen eller stormaktsnationalismen (Kandel 1999). Samtidigt har idén om en konstruktiv isolationism förts fram som det bästa alternativet för Ryssland på kort sikt. Enligt Nikolai Sjmeljov betyder konstruktiv isolationism inte att ryssarna borde bli mera självcentrerade; tvärtom borde man bygga upp aktiva kulturella och ekonomiska relationer med omvärlden. Men man borde huvudsakligen driva en icke-interventionspolitik i sådana utrikespolitiska frågor som inte direkt anknäver till Ryssland eller dess traditionella inflytandesfär, det vill säga OSS (Verlin 2003).

Ordet isolationism har också använts i debatten om Rysslands internationella ställning sedan 1992. Det har hävdats att något av det allra farligaste som kunde hända är att Ryssland skulle slå in på den isolationistiska vägen. Detta var exempelvis ett argument för ett ryskt medlemskap i Europarådet, och argumentet har också lyfts fram i dialogen mellan Ryssland och EU (*Rossijskaja gazeta* 20 maj 2005). Den officiella linjen antyds i vice utrikesminister Vladimir Tjizovs svar på frågan om Rysslands isolation: «Isolation är inget hot för Ryssland. Ryssland var och är en viktig aktör i världspolitiken» (*ibid.*). Men även här är rädslan för isolation närvarande. Det kan hävdas att både Rysslands multipolära världsbild jämte dess modernare version, den multivektoriella utrikespolitiken, syftar till att garantera att Ryssland inte isoleras från världspolitiken, också i händelse av att fundamentala problem skulle uppstå i Rysslands relationer med väst.

Enligt Jurij Fjodorov (2004) har den ryska utrikespolitiken förändrats på tre avgörande sätt under Putins tid som president: (1) geostrategin har ersatts av en slags geoekonomisk strategi; (2)

18 <http://en.wikipedia.org/wiki/Isolationism>.

hotbilderna anspelar oftare på internationell terrorism och följderna av lokala konflikter än på «uppkomsten av en unipolär värld»; och (3) multipolariteten har ersatts av Putins idéer om en multivektoriell utrikespolitik. I mars 2004 drog Putin själv upp riktlinjerna för den multivektoriella politiken:

Vi ska bygga en multivektoriell utrikespolitik, vi ska samarbeta med USA, EU och med enskilda europeiska länder. Vi ska samarbeta med våra partner i Asien, med Kina, Indien och länderna i Asien/Stillhavsområdet. Tack vare sitt geografiska läge hör Ryssland till både Europa och Asien.¹⁹

Detta kan inte ses som något annat än, som Igor Ivanov har uttryckt det, ytterligare en variant av en traditionell politik i en ny förpackning. Bakom Putins multivektoriella politik finns med andra ord många av samma tankar som låg bakom den multipolaritet som präglade den ryska utrikespolitiken under det föregående årtiondet.

Även om isolationism – som i väst uppfattas som ett hot – inte ses som ett reellt alternativ för Ryssland, i synnerhet inte i de officiella uttalandena, har en sådan strategi dock seriösa förespråkare. Michail Jurjev, ordförande för Evrofinance-gruppen och tidigare vice talesman för den ryska duman, ser en isolationistisk linje som ett fullt möjligt alternativ för Ryssland. Enligt Jurjevs definition avser isolationism «ett nationellt existensmodus där staten knyter relativt få yttre kontakter och har relativt begränsad interaktion [med omvärlden] på alla plan – inom ekonomi, politik, kultur, ideologi och religion. Således har de externa krafterna ett relativt sett mindre inflytande än de interna» (Yuryev 2005). Den här attityden reflekterar också den rädsla som de så kallade färgrevolutionerna väckte hos de ryska ledarna: man oroar sig för att externa krafter kan få det ryska samhället att resa sig mot sina ledare. Jurjevs argument grundar sig på hans uppfattning om att Rysslands utrikespolitik under de senaste 50 åren antingen har stått i en bitter konfrontation med väst eller helt och hållet kapitulerat och underkastat sig. Isolationismpolitiken skulle enligt Jurjev ge en fräsch start för utvecklingen av ett oavhängigt Ryssland. Han anser att endast efter en period av isolationism är det möjligt för en nation att bli en världsmakt (*ibid.*).

¹⁹ www.president.kremlin.ru.

Avslutande reflektioner

Frågan om det förflutnas inflytande på den ryska utrikespolitiken är inte enkel. Alltför ofta kan de koncept som kan föras tillbaka i historien missbrukas och inge en känsla av att utrikespolitiken följer en deterministisk väg. Denna studie har haft till syfte att belysa hur vissa koncept kan tillämpas på den aktuella ryska kontexten. Det är intressant att notera att trots att många av dessa koncept – stormaktstänkandet, imperialismen, isolationismen och känslan av ressentiment – låter väldigt negativa, är det ändå möjligt att hitta vissa positiva aspekter av Rysslands förkärlek för att se tillbaka i det förgångna. Sådana positiva aspekter är acceptansen av multilateralism, även om denna acceptans baserar sig på idén om Rysslands stormaktsstatus, och de negativa erfarenheterna av isolationism, vilka ändå gör det osannolikt att Ryssland kommer att återgå till isolationism i framtiden. Det faktum att Ryssland försöker finna former för samarbete på det multilaterala planet garanterar också att Ryssland i allt högre grad kommer att integreras i mekanismerna och diplomatin på den multilaterala arenan och att Ryssland sannolikt kommer att bli mindre oberäkneligt.

Denna artikel har visat att det är viktigt att förstå den ryska mentaliteten och de historiska traditionerna för att känna igen vissa av de återkommande dragen i dagens ryska politik och för att kunna placera politiska uttalanden och retorik i rätt kontext. Detta gör det något lättare att förstå och få rätsida på den ryska utrikespolitiken i det 21:a århundradets globaliserade värld. Ett element som har kvarstått genom Rysslands historia, oavsett ledare och världsläge, är Rysslands anspråk på stormaktsstatus. Vidare är det klart att den inrikespolitiska kontexten ses som en avgörande faktor för utrikespolitiken, eftersom det är den arena där politikerna formar sina tankar och fattar sina beslut. Och, som den här artikeln har visat, spelar det förflutnas inflytande en viktig roll på båda dessa arenor.

Litteratur

- Arbatov, Alexei (2004) «Russian Foreign Policy Thinking in Transition» i Vladimir Baranovsky (red.) *Russia and Europe – The Emerging Security Agenda*. Oxford: Oxford University Press.
- Belenkaya, Marianne (2004) Moscow Sees the Value of an Islamic Organisation. *Russia Profile* 22. juli.
- Davies, Robert W. (1989) *Soviet History in the Gorbachev Revolution*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Donaldson, Robert H. & Joseph L. Noguee (2005) *The Foreign Policy of Russia – Changing Systems, Enduring Interests*. New York, NY: M.E. Sharpe.
- Fedorov, Yuri E. (2004) «Putin's Russia: Foreign policy and the Nature of the Regime» i Yuri E. Fedorov & Bertil Nygren (red.) *Putin I and Putin II – Results of the First Term and Prospects for the Second*. Stockholm: Swedish National Defence College.
- Evans, Graham & Jeffrey Newnham (1998) *The Penguin Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books.
- Ivanov, Igor S. (2002) *The New Russian Diplomacy*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Jackson, Nicole J. (2003) *Russian Foreign Policy and the CIS – Theories, Debates and Actions*. London: Routledge.
- Jeltsin, Boris (1996) Svoboda i Demokratija – Glavnoe uslovie progressa i protsvetanija. Vystuplenie prezidenta Rossijskoj Federatsii Borisa Jeltsina pered federalnym sobranijem. *Rossijskaja gazeta* 24. februari.
- Kandel, Pavel (1999) Eastern Europe after Kosovo – The Impact of the Crisis on Russian Politics. *East European Constitutional Review* 8 (3) (www.law.nyu.edu/eect/vol8num3/feature/impactofcrisis.html).
- Karaganov, Sergej (1996) Problemy stojasjtje pered Primakovym: bez organizatsionnoj osnovy ljubaja vnesjnepolititjeskaja doktrina obretjena. *Nezavisimaja gazeta* 18. januari.
- Kassianova, Alla (2002) Russian Diplomacy in the 21st Century – Multilateralism Put to Work. *PONARS Policy Memo* No. 262.
- Keohane, Robert O. & Joseph S. Nye Jr (2002) «The Club Model of Multilateral Cooperation and Problems of Democratic Legitimacy» i Robert O. Keohane (red.) *Power and Governance in a Partially Globalized World*. London: Routledge.
- Keohane, Robert O. (2002) «International Institutions: Can Interdependence Work?» i Robert O. Keohane (red.) *Power and Governance in a Partially Globalized World*. London: Routledge.
- Kobrinskaya, Irina (2004) «Foreign Factors of Russian Policy» i Yuri E. Fedorov & Bertil Nygren (red.) *Putin I and Putin II – Results of the First Term and Prospects for the Second*. Stockholm: Swedish National Defence College.
- Kolstø, Pål (2004) «Nation-Building in Russia: A Value-Oriented Strategy» i Pål Kolstø & Helge Blakkisrud (red.) *Nation-Building and Common Values in Russia*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Kondrasjov, Stanislav (1996) Rossija isjtjet novoe mesto v mire (intervju med Jevgenij Primakov). *Izvestija* 6. mars.
- Kozyrev, Andrej V. (1994) Strategija partnerstva. *Mezjdunarodnaja zjizen* No. 5: 182–92.

- Lake, David A. (1997) «The Rise, Fall and Future of the Russian Empire – A Theoretical Interpretation» i Karen Dawisha & Bruce Parrott (red.) *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective*. New York, NY: M.E. Sharpe.
- Larson, Deborah Welch & Alexei Shevchenko (2003) Shortcut to Greatness: The New Thinking and the Revolution in Soviet Foreign Policy. *International Organizations* 57 (vinter): 77–109.
- Lo, Bobo (2002) *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era – Reality, Illusion and Mythmaking*. Houndmills: Palgrave.
- Muzykantsky, Alexander (2005) A Yardstick for Russia. *Russia in Global Affairs* No. 3 (juli-september) (<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/12/936.html>).
- Pain, Emil (2005) Will Russia Transform into a Nationalist Empire? *Russia in Global Affairs* No 2. (april-juni) (<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/11/908.html>).
- Prizel, Ilya (1998) *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pushkov, Aleksei K. (1993/1994) Russia and America: the Honeymoon's Over. *Russian Foreign Policy* 93 (vinter): 76–90.
- Putin, Vladimir (2001) *Poslanie federalnomy sobranii Rossijskoj Federatsii*, Moskva, 3. april (www.kremlin.ru/appears/2001/04/03/0000_type63372_28514.shtml).
- Putin, Vladimir (2004) *Address by President Vladimir Putin* (www.kremlin.ru/eng/speeches/2004/09/04/1958_type82912_76332.shtml).
- Putnam, Robert D. (1988) Diplomacy and Domestic Politics: the Logic of the Two-Level Games. *International Organization* 42 (3): 427–60.
- Ruhl, Lothar (2004) «The Historical Background of Russian Security Concepts and Requirements» i Vladimir Baranovsky (red.) *Russia and Europe – The Emerging Security Agenda*. Oxford: Oxford University Press.
- Verlin, Jevgenij (2003) Raskola zapadnogo mira ne budet nikogda (intervju med Nikolaj Sjmeljov). *Nezavisimaja gazeta* 9. april.
- Waltz, Kenneth (1954) *Man, The State and War*. New York, NY: Columbia University Press.
- Webber, Mark (1996) *The International Politics of Russia and the Successor States*. Manchester: Manchester University Press.
- Yuryev, Mikhail (2005) Fortress Russia. *Russia in Global Affairs* No 3 (juli-september) (<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/12/937.html>).

Sikker som banken? Tillit og spareadferd i Russland 1991–98

Nils August Andresen
M.Sc. Economic History,
MA historie, konsulent
i ECON Analyse

Å forstå forholdet mellom husholdninger og finansinstitusjoner er viktig både fordi studier viser at økonomisk vekst er vanskelig uten velfungerende finansinstitusjoner (Levine 1998), og fordi dette forholdet kan tjene som et prisme for å vurdere forholdet mellom borgere, stat og marked mer generelt. I Russland har dette forholdet vært turbulent og dramatisk; i hvert fall tre ganger siden 1991 har reformer, finanspyramider og kriser på finansmarkedet ført til at millioner av russere har mistet store deler av sparepengene sine. I denne artikkelen ser jeg på spareadferd i Russland etter kommunismens fall, og på hvilken betydning studiet av spareadferd har for vår forståelse av den postsovjetiske formen for markedsøkonomi.¹ Artikkelen tar for seg husholdningenes spareadferd fra 1991, da det ble åpnet for at private banker kunne ta innskudd fra husholdninger, til 1998, da finanssystemet brøt sammen.

Denne perioden var preget av enorm turbulens i Russland: politisk omveltning, dramatisk økonomisk kollaps, fravær av et effektivt lovverk og en tapt krig i Tsjetsjenia. Finanssystemet var plaget av raskt vekslende og til dels manglende reguleringer, av hyperinflasjon, av kriser på interbankmarkedet og av en demoneisering av deler av den russiske økonomien. Dette var en del av hverdagen til alle som interagererte på finansmarkedet på 1990-tallet, og en forklaring på den manglende utviklingen av finanssystemet i Russland må ses i en slik bred kontekst. Imidlertid kan det også være av interesse å se på enkeltaspekter ved finanssystemet. Denne

¹ Artikkelen er basert på et paper som ble lagt frem på konferansen «Varieties of Capitalism» i Riga 28.–30. april 2005. Takk til Geir Høgsnes og Eivind Merok for kommentarer.

artikkelen begrenser seg således til å vurdere hvordan russiske husholdninger plasserte de rublene de faktisk hadde tilgjengelig for sparing, og endringer i denne adferden over tid. Adferden var nemlig langt fra alltid intuitivt forståelig – og er heller ikke tilfredsstillende forklart i litteraturen.² Håpet er at en analyse av denne adferden kan være et prisme for å få en bedre forståelse av den russiske formen for markedsøkonomi som utviklet seg etter Sovjetunionens fall.

Valg av spareform – et valg mellom profitt og risiko?

Russere kunne i hovedsak velge mellom tre alternative plasseringsmåter for sparepengene sine i denne perioden: rubelinnskudd i den statlige sparebanken, Sberbank; rubelinnskudd i private finansselskaper; og kjøp av utenlandsk valuta i form av kontanter. Et stort innslag av sparing i kontanter i utenlandsk valuta er både et signal om at noe er galt på de innenlandske finansmarkedene, og et problem fordi ressurser som kunne vært brukt til investering i stedet legges til side i madrasser og skap. I Russland varierte fordelingen mellom de tre hovedalternativene sterkt i løpet av perioden som behandles her. Private finansselskaper økte sin markedsandel raskt fra starten i 1991 frem til sommeren 1994, særlig på bekostning av Sberbank. Så ble rollene byttet: Andelen av sparing som gikk til private selskaper stupte, mens Sberbank økte sin andel noe, slik at den samlede andelen som gikk gjennom finansinstitusjoner holdt seg nokså konstant frem til 1996. Deretter begynte også Sberbank å miste evnen til å tiltrekke seg nye tilskudd, og i 1998 gikk mesteparten av husholdningenes overskytende rubler til kjøp av utenlandsk valuta, først og fremst dollar (Spicer & Pyle 2003: 10). Til tross for positiv realrente i denne perioden havnet milliarder av dollar i sokker, skuffer og syltetøykrukker.

Intuitivt forventer vi at beslutningsprosessen som leder frem til en sparebeslutning – spesielt i et land preget av stor usikkerhet – ikke bare er knyttet til forventninger om høy avkastning, men også til spørsmålet om tillit til finansinstitusjonen. Studiet av husholdningenes spareadferd ser derfor ut til å plassere seg mellom disiplinene økonomi og sosiologi, eller innen økonomisk sosiologi. Men hvordan forklarer vi endring i adferden til millioner av men-

2 At krise, hyperinflasjon og sjokk ikke alltid fører til langvarig tillitstap, er spareadferden i Japan etter 2. verdenskrig et eksempel på: Landet var ydmyket, dets sosiale institusjoner rokket og levestandarden hadde kollapset, samtidig som pengetrykking under krigen førte til hyperinflasjon. I mars 1946 frøs staten alle innskuddskonti. Myndighetenes påfølgende kampanje for å gjenreise tilliten til bankene førte imidlertid til at Japan i løpet av få år fikk en av de høyeste banksparerate i verden (Garon 2000: 8).

nesker over tid? Og hvordan forklarer vi at russere flest takket nei til rentebærende plasseringer og heller sparte i kontanter? Tradisjonelle økonomiske forklaringsmodeller forutsetter at individer handler økonomisk rasjonelt. I praksis innebærer dette normalt at spareadferd forklares ut fra økonomiske variabler som rentenivå, valutakurs og finanslovgivning. I kontrast til dette perspektivet har den russiske økonomiske sosiologen Denis Strebkov hevdet at husholdningssparingen i Russland har vært ineffektiv, både fra husholdningenes synsvinkel og i et makroøkonomisk perspektiv, fordi folks oppfatninger av finanssystemet og av faktorene som påvirket risiko og avkastning var ulike i ulike grupper i befolkningen, og adskilte seg fra hva en skulle forvente ut ifra økonomiske variabler (Strebkov 2001: 1999).

Denne artikkelen deler Strebkovs syn at hvis vi vil forstå adferd, må vi forstå hvordan situasjoner ble oppfattet av beslutningstagerne. Men hvis studiet av oppfatninger er viktig, blir det også viktig å forstå hvorvidt, hvordan og hvorfor disse oppfatningene endrer seg over tid. Årsakmekanismene bak endring i oppfatninger om finanssektoren i Russland over tid har imidlertid vært lite behandlet i litteraturen. Det er derfor nødvendig å bringe inn et tydeligere kronologisk, historisk perspektiv inn i forklaringen enn det som har vært vanlig i de sosiologiske tilnærmingene. Hvordan skal så det gjøres? I det følgende går jeg kort gjennom hva slags forklaringer som er blitt gitt på spareadferden i Russland, og foreslår en alternativ retning.

«It is better to be vaguely right than precisely wrong»

Vanligvis er det økonomer som forsøker å forklare spareadferd i finansmarkedene. Med utgangspunkt i metodologisk individualisme – forklaring basert på individenes preferanser og antagelser om beslutningsprosedyrer i forhold til disse preferansene – skal økonomifaget i dets neoklassiske utforming identifisere relevante variabler og forklare økonomisk adferd ut ifra disse. Dette er en glitrende forskningsstrategi; dessverre er det få økonomer som følger den. Utforskning av preferanser, hvordan de dannes og endrer seg, eller studier i psykologi og beslutningsprosedyrer er bare unntaksvis en del av økonomenes forskningsfelt. I stedet forutsetter de fleste økonomiske modeller nokså urealistisk at preferanser er stabile og veldefinerte og at beslutningsprosedyren er nyttemaksimerende.³

3 For et eksempel på et forsøk på å skille neoklassisk økonomi fra andre tradisjoner, se Eggertson (1990: 6).

Spørsmålet blir da: Er det fruktbart å bruke denne strategien selv om antagelsene er gale? Og er det mulig å forklare økonomisk adferd *uten* disse antagelsene, og den matematiske modellering de muliggjør? Jeg tror svaret på det første spørsmålet er: noen ganger. Noen ganger er det rimelig å anta at preferanser er relativt stabile i et avgrenset samfunn i en avgrenset tidsperiode. Og i en del situasjoner ligner våre beslutningsprosedyrer på nyttemaksimering. I noen markeder er det bare rasjonelle aktører som overlever. Men andre ganger er det liten grunn til å tro noe av dette.

Økonomer har kommet med svar på disse utfordringene – flere nobelprisvinnere de siste årene har syslet med nettopp slike problemer. James Heckman har lenge arbeidet med modeller med heterogene agenter, og slik akseptert at forskjellige grupper handler forskjellig (Heckman 2000). Daniel Kahneman har arbeidet med systematiske avvik fra rasjonelle-valg-modeller (Kahneman 2002). Og Douglass C. North fikk Nobelprisen for sine studier av betydningen av formelle og uformelle institusjoner for økonomisk adferd, og har i senere arbeider inkorporert lærdommer fra Kahneman (North 1990, 2003).⁴ Imidlertid later det til å være en stund til innsiktene fra akademikere som Heckman, Kahneman og North for alvor vil endre måten økonomer forklarer og modellerer på. En av årsakene er at det kan være vanskelig å lage modeller som bygger på mer realistiske mikroøkonomiske antagelser – for eksempel frykter Thrainn Eggertson i en kritikk av North at det vil gjøre at fagets prediktive karakter forsvinner (Eggertson 1990: 6). Ikke minst er det vanskelig å lage prediktive modeller hvis man skal prøve å inkorporere et realistisk syn på både preferanser, den kognitive prosessen og sosiale institusjoner på en gang.

Finnes det så noen annen måte å forklare økonomisk adferd på? Økonomer må ofte minnes på at «it is better to be vaguely right than precisely wrong».⁵ Nobelprisvinner i økonomi Friedrich August von Hayek hevdet i sin prisvinnertale at en av årsakene til dette problemet i økonomifaget er at økonomer har sett seg blinde på naturvitenskapene som et ideal for vitenskapelighet. Men mens

4 Dette er en svært spennende utvikling innen økonomifaget. Særlig hos North har erkjennelsen av at små avvik fra standardantagelser når det gjelder preferanser, beslutningsmekanismer eller institusjonelle begrensninger kan ha stor betydning for økonomiske modeller, etter hvert ført til en aksept av at en stor del av en økonomisk forklaring ofte vil være en analyse av de konkrete omstendigheter økonomiske valg tas under. Begrepsapparatet må da nødvendigvis bli mer åpent, og vanskeligere å modellere.

5 Sitatet dukket opp i en artikkel av Gerald Shove i *Economic Journal* i 1942 (Shove 1942) og tilskrives der Wildon Carr. Ofte forbindes det imidlertid med John Maynard Keynes.

man innen for eksempel fysikk normalt har anledning til å observere direkte de variablene man antar er relevante, gjør økonomer ofte motsatt: Man antar at de variablene er relevante som man tilfeldigvis har muligheten til å observere direkte og presist (Hayek 1974). Resultatet, ifølge von Hayek, er at man risikerer å støtte en gal teori fordi den er mer «vitenskapelig», mens en gyldig forklaring blir avvist fordi den ikke kan bekrefte kvantitativt.

Økonomer som har skrevet om russisk husholdningssparing, har i hovedsak brukt forklarings- og prediksjonsmodeller basert på neoklassisk teori og økonometriske regresjoner. Imidlertid har disse tilnærmingene ikke forklart utviklingen på en tilfredsstillende måte.⁶ Tre utviklingstrekk er spesielt utfordrende i dette perspektivet: Hvorfor var private finansselskaper spesielt vellykkede i perioden fra 1992 til 1994, da det var hyperinflasjon og negativ realrente? Hvorfor ble det etter hvert en ekstrem forskjell på private finansselskaper og Sberbank? Og hvorfor tapte finansinstitusjoner av alle slag kampen mot dollarsedlene i perioden fra 1996 til 1998, nettopp i den perioden realrenten var positiv?

Enkelte neoklassiske studier forsøker å forklare dette med ulike teorier om betydningen av realrente og vekslingskurs, men resultatene stemmer bare for kortere deler av perioden. Andre bygger på korrelasjonsstudier som inkorporerer så vel inflasjon og manglende tillit som et vilkårlig skattesystem og uspesifisert eiendomsrett, men ikke desto mindre jevnt over gir lave R-kvadrat. En del økonomiske studier henviser gjerne til manglende tillit, uten at det forklares hvordan denne endres over tid, eller de peker på fravær av tilfredsstillende regulering eller statlige innskuddsgarantier, igjen uten å forklare hvordan dette endres over tid, og uten å undersøke empirisk hvorvidt dette faktisk var avgjørende for folks valg.⁷ Det finnes også økonomiske studier hvor Heckmans tanke om heterogene agenter appliseres (Belianin & Issoupova 2000). Imidlertid støter også denne modellen på problemene ved stilisert adferd, og den er heller ikke egnet til å forklare endring over tid.

6 Se Brodsky (1997) for et eksempel på en neoklassisk tilnærming og Loungani & Mauro (2000) for et eksempel på en økonometrisk tilnærming.

7 Ofte skyldes nok dette at formålet med disse studiene ikke er å forklare husholdningenes spreadferd som sådan, med å forklare hva som er galt med bankvesenet i Russland. Dette er for eksempel tilfellet i OECDs studier av bankvesenet i Russland (se f.eks. OECD 1997: 78–111). Et empirisk eksempel på at bankgarantier var avgjørende for bankvalg, gis som et anekdotisk eksempel hos Juliet Johnson (2000: 112). Imidlertid har jeg ikke vært i stand til å finne særlig fokus på dette i andre kilder – en analyse med vekt på lovgrunnlaget for bankene vil også ha problemer med å forklare hvorfor Sberbank plutselig skulle bli mindre troverdig fra slutten av 1996 og fremover.

Russiske økonomiske sosiologer har gjennomført en rekke kvantitative undersøkelser av preferanser og beslutningsprosedyrer. Resultatene antyder at forskjellige grupper har ulike preferanser og følger ulike adferdsmønstre i finansmarkedet.⁸ Nina Ivasjinenko har for eksempel demonstrert at mens grupper av befolkningen aktivt oppsøker informasjon for å ta beslutninger, bygger andre mer enten på følelser eller på vaner. Hvis modellene ikke evner å ta tilstrekkelig høyde for dette, er det derfor grunn til å mistenke at økonomisk teori i hovedsak hjelper oss med å være «precisely wrong». Imidlertid tar de sosiologiske studiene bare i mindre grad opp spørsmålet om *hvorfor* preferanser eller beslutningsprosedyrer endrer seg over tid, ettersom målet mer er å forstå hvordan finanssystemet fungerer enn hvordan det endres. Dermed gjenstår betydelige uløste spørsmål knyttet til endringen av persepsjoner, preferanser og beslutningsprosedyrer hos ulike grupper over tid.

I tråd med von Hayeks tanke om at en årsak til problemer i økonomiske modeller er at modellene inkluderer de faktorer som er enkelt observerbare og målbare, men ikke nødvendigvis de mest relevante, begynner min søken etter svar på spørsmålene et annet sted enn økonomiske studier flest; før vi kan håpe å lage en aggregert økonomisk modell over utviklingen, må vi undersøke preferanser og beslutningsprosedyrer empirisk på det planet de eksisterer: hos enkeltindivider; og i den form vi selv uttrykker våre preferanser og overveier våre beslutninger: gjennom språk.⁹

De neste underdelene av artikkelen bygger derfor på dybdeintervjuer med russere om deres forhold til finansinstitusjoner på 1990-tallet, gjennomført i Nizjnij Novgorod og Moskva i april og mai 2004, samt en gjennomgang av russiske avisartikler i den aktuelle perioden – leserinnlegg, leder- og kommentarartikler og reportasjer – som omhandler finansielle spørsmål.¹⁰ Diskursanalyse er ikke et vanlig redskap innen studiet av finansiell adferd, blant annet fordi det er vanskelig å kvantifisere, og det er vanskelig å uttale seg med sikkerhet om representativiteten i de utsagnene man legger

8 For eksempler, se Ivasjinenko (2001, 2002), Kuzina (1999) og Strebkov 2001.

9 Dette synet innebærer ikke en prinsipiell avvisning av muligheten for å lage nyttige modeller av russisk spareadferd, gitt tilstrekkelig kunnskap om preferanser og beslutningsprosedyrer, og gitt at modellene tar inn over seg at preferanser ikke er statiske og at det finnes flere typer adferdsmønstre. For en diskusjon om modellering med endogene preferanser, se Bar-Gill & Fershtam (2000). For en diskusjon om modelleringen av heterogene adferdsmønstre, se Heckman (2000).

10 I denne artikkelen gjengis bare et begrenset antall eksempler, som er valgt ut fra de hovedtrekk som avtegnert seg i intervjuene og fra en lesning av flere hundre artikler om finansielle spørsmål fra de største russiske avisene i perioden 1991–98. For metodiske spørsmål knyttet til utvalget av aviser og intervjuer, se Andresen (2005).

til grunn. Målet er imidlertid å gjøre seg kjent med antagelser som ligger til grunn på en selvfølgelig måte i den offentlige diskurs, og som brukes som premiss for folk av ulik oppfatning. Av den grunn har jeg også inkludert eksempler fra sjangre som nettopp spiller på slike felles grunnantagelser, slik som ironi og anekdoter.¹¹

Det som skal forklares er hvorfor russere i økende grad gikk vekk ifra den kjente institusjonen Sberbank fra 1991; hvorfor de betrodde pengene sine til ukjente, private foretak mellom 1992 og 1994; hvorfor denne trenden ble reversert i perioden 1994 til 1996, til tross for at private banker gjennomgående tilbød høyere rente enn Sberbank; og hvorfor hverken private eller offentlig spareinstitusjoner klarte å konkurrere med dollar i perioden etter 1996 frem til finanskrisen i august 1998, til tross for at dollarkursen i denne perioden var stabil og rentene på rubelinskudd var gunstige. Målet er å forstå den kronologiske utviklingen av russeres syn på finansmarkedet – deres forventninger og håp, deres skuffelser og frykt og de lærdommer og erfaringer de tok med seg mens Russland atter en gang gjennomlevde et tiår i forvirringens tegn.

«Det var da de lurte hele Russland»

Mot slutten av sovjettiden var Sberbank fortsatt den eneste aktøren i markedet for husholdningssparing. Det var en institusjon som nøt tillit og var en naturlig del av de fleste sovjetborgeres liv (Spicer & Pyle 2003). Inflasjon var så å si fraværende i Sovjetunionen, ettersom priser og lønninger ble bestemt av myndighetene. Selv om folk ikke nødvendigvis stolte på statsapparatet i ett og alt – den sovjetiske staten var tross alt autoritær, korrump og ofte inkompetent – synes det som om Sberbank i hvert fall ikke ble forbundet med noen spesiell risiko. Dette endret seg da Sberbank ble en del av de omfattende økonomiske reformene tidlig i 1991.

I januar 1991 introduserte daværende statsminister Valentin Pavlov en reform av pengesystemet som siden skulle bære hans navn. Myndighetene introduserte nye pengesedler og innbyggerne ble gitt en tredagersfrist til å veksle gamle sedler inn mot nye i Sberbank, men ikke mer enn 500 rubler per person (dvs. omtrent en månedslønn). Penger i banken ble ikke konfiskert, men en stor andel ble frosset på ubestemt tid. I praksis forsvant verdien av disse sparingene i hyperinflasjonen i 1992.¹² Offisielt ble Pavlov-refor-

11 Det ville føre for vidt å gå inn på den metodiske begrunnelsen i denne artikkelen. Se Andresen (2005) for en grundigere behandling av dette.

12 Se «Reforma 1991 goda» (www.russiancoins.by.ru/reforma_1991.htm).

mene introdusert for å bekjempe skyggeøkonomien, men et viktig mål var å skape bedre sammenheng mellom priser og etterspørsel. I den sovjetiske planøkonomien hadde lønningene over lang tid øket mer enn produksjonen. Siden prisene var regulert, ble resultatet at folk hadde nok penger, men ingenting å kjøpe for dem. Dette «pengeoverhenget» bidro til de lange køene som ble så typiske for Sovjetunionen på 1980-tallet.

Selv om mange forsto at varemangelen og prisreguleringen var et problem, var det få som hadde forståelse for myndighetenes måte å løse problemet på. Tredagersfristen var altfor kort, og i enkelte regioner kom informasjon om reformen ikke ut før det allerede var for sent. Og de som hadde spart kontanter hjemme, mistet store nominelle beløp. En økonom kunne innvendt at disse sparepengene ikke var relle, siden de ikke uten videre kunne kjøpe varer, men tapet ble likevel oppfattet som reelt.¹³ Det følgende utdraget fra et intervju med en av mine respondenter er typisk:

Pavlov-reformene? Det var da de lurte hele Russland. De lurte Russland. Kanskje var reformene nødvendige, kanskje fantes det ingen annen måte, men så mange folk led...¹⁴

I noen tilfeller ser det ut til at vonde personlige erfaringer gjorde det psykologisk umulig å godta Pavlov-reformene, selv om man i utgangspunktet var positivt innstilt til endringer. En av mine respondenter, en vellykket forretningskvinne, fortalte at hun aldri hadde trodd på kommunismen, og at endringene den gangen var helt nødvendige for å motvirke varemangelen. Men da hun skulle snakke om Pavlov-reformene, hadde hun et annet syn. På den tiden sparte hun og hennes mann til en kommunal leilighet – i kontanter:

Vi manglet akkurat litegrann til den første innbetalingen. Så endret de alt... Vi fikk kjøpt en kassettpiller for sparepengene. En kassettpiller! (...) Nei, jeg har aldri stolt på Sberbank etter det, jeg begynte å spare i utenlandsk valuta. (...) Hvorfor? Fordi det ville være for forferdelig å bli sittende uten penger igjen. Vi ble sittende uten leilighet, og jeg mistet familien min på grunn av Sberbank. Uten leilighet, uten normale levekår, er det umulig å holde en familie sammen, og min mann og jeg ble skilt.¹⁵

¹³ I vanlig nasjonalregnskapsterminologi er inntekt og produksjon lik per definisjon, men denne definisjonen er irrelevant i forhold til lønninger og priser som ikke henger sammen gjennom markedet.

¹⁴ Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, mai 2004.

¹⁵ Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, mai 2004.

Uttalelsen er interessant fordi det var myndighetene, ikke Sberbank, som var ansvarlige for reformen. Imidlertid var det ikke noe virkelig skille mellom økonomi og stat i sovjettiden. Pavlovs reformer resulterte derfor i mistillit ikke bare til myndighetene, men også til institusjonen som fysisk utførte vekslingen, nemlig Sberbank. Pavlov-reformene lyktes ikke i å stabilisere forholdet mellom lønninger og varer¹⁶ og bidro heller ikke til å stoppe produksjonsfallet som ledsaget disintegrasjonen av den sovjetiske økonomien. Pavlov selv deltok i det mislykkede kuppet i august 1991. Noen måneder senere sluttet Sovjetunionen å eksistere.

Man kunne trodd at den russiske regjeringen, som hadde stått i opposisjon til Gorbatsjov i hans siste år, ville kunne gjenopprette tilliten til institusjoner som Sberbank i befolkningen. Man kunne også trodd at Sberbank, som var den eneste kjente spareinstitusjonen, ville være et naturlig valg i en tid preget av stor usikkerhet, spesielt fordi myndighetene garanterte innskudd mot konkurs. Men av flere grunner lyktes myndighetene ikke i å gjenopprette tilliten til Sberbank.

For det første ble bruddet med den mislykkede politikken under Pavlov bare delvis. Det øverste sovjet, som var dominert av konservative krefter, fortsatte å påvirke folks inntrykk av statens finanspolitikk. Et illustrerende eksempel er Det øverste sovjets vedtak i desember 1991 om å øke lønningene til deputatene i takt med inflasjonen; da vedtaket ble kjent i mediene, samlet en folkemengde seg utenfor parlamentet for å protestere mot at indekseringen var forbeholdt den politiske eliten (*Kommersant* 9. desember 1991). Selv om Det øverste sovjet hadde snakket om å indeksere bankinnskuddene til vanlige folk, var de seg selv nærmest når det kom til stykket, var inntrykket. Resultatet var at mange satt igjen med inntrykk av at statlige finansinstitusjoner hadde illegitime motiver, så som personlig berikelse. En fundamental betingelse for tillit var dermed borte.

For det andre bidro Jeltsins regjering både gjennom sin politikk og retorikk til å fremmedgjøre store deler av befolkningen: Under hyperinflasjonen i 1992 uttalte fungerende statsminister Jegor Gajdar at «pengene på folks sparekonti er ikke ekte» (referert i Satter 2003: 37). Fra en økonoms synsvinkel er uttalelsen forståelig nok, som beskrevet over. Men det følgende leserinnlegget i avisen *Izvestija* er sannsynligvis mer representativt for hvordan russere flest oppfattet devalueringen av sparepengene sine:

16 Noe av det første det selvstendige Russland opplevde i januar 1992, var en ny runde med prisliberaliseringer som bidro til hyperinflasjon.

Min bror Nikolaj er død. Jeg må reise [til Moskva] for å ta avskjed, for å begrave ham. Men jeg kan ikke dra fra Sakhalin – flybilletten alene koster 70 000. Jeg har arbeidet på Sakhalin i 40 år. I løpet av denne tiden har jeg klart å legge unna 50 000 rubler for alderdommen, men det er ikke nok. Og hvorfor ikke? Fordi innskuddene mine i Sberbank er blitt verdiløse. Loven om indeksering av innskudd er ikke noe annet enn en lov om hvordan staten kan stjele pengene til det arbeidende folk (*Izvestija* 7. april 1993).

Gajdars forklaringer på hvorfor sparingene ikke var ekte, var kraftløse i møtet med de helt ekte konsekvenser det hadde for folks dagligliv. Reformatorenes språk bidro derfor til å fremmedgjøre befolkningen, og ser ut til å ha bidratt til å styrke en eksisterende dikotomi mellom elite og folk, styrende og styrte, «selv» og «andre».¹⁷

MMM – ikke no' problem

I denne situasjonen begynte mange å se seg om etter alternative måter å plassere sparepengene på. Fantes det noen spareinstitusjoner som ville støtte vanlige folk, bry seg om deres hverdagslige problemer og beskytte pengene deres mot inflasjon? Bortsett fra Sberbank, som altså led en tillitskrise fordi den ble forbundet med Pavlov-reformene og den manglende indeksering av innskudd, var det ingen bank som hadde noen historie å vise til. Potensielle kunder kunne derfor ikke vurdere hvorvidt et finansselskap kunne antas å være til å stole på ved å se på tidligere adferd.

Ikke desto mindre var en del selskaper i stand til å fremstille seg som om de sto på folkets side i dikotomien mellom folk og elite. En av grunnene var at de i reklamekampanjer tok opp nettopp de hverdagslige problemer folk var opptatt av, i et språk de kunne forstå og relatere seg til. Den mest vellykkede reklamekampanjen var det finansselskapet MMM som sto bak. MMM var det hurtigst voksende og etter hvert største finansselskapet i 1993 og 1994. Selskapets tv-reklame ble så kjent at de fiktive karakterene som inngikk i dem, ble et referansepunkt for alle, fra provinsielle landsbyboere til president Jeltsin.¹⁸ Den mest kjente karakteren het Ljonja Golubkov og var selve personifiseringen av en alminnelig russisk fyr, med alminnelige problemer. Reklamen endte alltid med

¹⁷ Denne dikotomien behandles mer utførlig i et historisk lys i Davies (1997).

¹⁸ Jeltsin uttalte blant annet at han var «lei av denne Ljonja Golubkov» (hovedpersonen i MMM-reklamefilmene) (*Izvestija* 20. april 1994).

at alt ordnet seg for Golubkov, med slagordet «MMM – ikke no' problem». Bakhyt Kilibajev, regissøren for reklamefilmene, beskrev sin tankegang rundt reklamen og dens publikum slik:

Jeg begynte å tenke: «Hvem er disse menneskene? Hvordan kan jeg kommunisere med dem?» Og da skjønte jeg det: Ingen har noen gang involvert seg med dem. Det er som om folk flest ikke eksisterer for våre massemedier (*Segodnja* 9. august 1994).

At reklamefilmene førte til at folk identifiserte seg med MMM, vises gjennom en mengde utsagn av samme art som i det følgende leserinnlegget til *Izvestija*, som ett i en rekke åpne brev til selskapet fra august 1994, da selskapet ble angrepet av myndighetene:

Kjære Sergej Pantelejevitsj!

Jeg er en gammel venn av MMM, jeg tror på MMM, og MMM har nå hjulpet meg å kjøpe et kjøleskap. Jeg planla å kjøpe en vaskemaskin og en tv – skjønt ikke fullt så store som de som Ljonja Golubkov kjøpte. (...) Jeg er rystet over at folk, alle fra presidenten til journalister, angriper MMM, muntlig og skriftlig. (...) 26. juli, da dette nye angrepet på MMM startet, kjøpte jeg 20 kuponger i MMM, til 24 000 rubler, bare på trass (*Izvestija* 20. august 1994).

At MMM ble kontrastert med myndighetene, tyder på at folk satte MMM på «folkets» side av folk–elite-dikotomien. Et annet eksempel på dette er det følgende utsagnet, hentet fra en feltstudie av Olga Kuzina i køene utenfor MMMs hovedkontor i 1994:

Staten lurert oss og har alltid lurt oss, vi kan ikke vente oss noe godt fra staten, men her er det folk som vil og som kan hjelpe. Det er derfor jeg tok alt jeg hadde hit for å kjøpe andeler i MMM, og jeg angrer ikke et sekund.¹⁹

Til tross for advarsler fra myndighetene om at MMM var et pyramidespill, og at utbetalinger ble finansiert med nye innskudd som til slutt ville tørke inn, var MMM i stand til å tiltrekke seg sparepenger fra mer enn 10 millioner russere. En del av disse forsto riktignok at det dreide seg om en pyramide, men håpet at de ved å komme tidlig med kunne sikre gevinst – våren 1994 gikk det stadig rykter om at det fortsatt var reserver på landsbygda som kunne trekkes inn i spillet og utbetales til dem som allerede var inne. Da det

19 Gjengitt hos Kuzina (1999).

uunngåelige hendte og pyramiden kollapse, ble anslagsvis 50 millioner mennesker rammet av tapene – en tredjedel av befolkningen. Kollapsen i MMM – og senere samme høst i en del andre lignende selskaper – var et vannskille i tillitsforholdene i finansmarkedet. Til tross for at MMM ikke formelt sett var en bank, og til tross for at få virkelige banker hadde gått konkurs, rammet mistilliten alle private banker.²⁰ En årsak var at på grunn av manglende erfaring med private finansselskaper, kunne mange ikke skille mellom pyramider, investeringsselskaper, fond og banker:

Svetlana: Folk sluttet å stole på banker.

Intervjuer: Når?

Svetlana: Etter MMM.

Intervjuer: Hvorfor? MMM var jo ikke registrert som en bank?

Svetlana: (Usikker) Jeg vet ikke... er du sikker på at det ikke var en bank?²¹

En lignende forvirring rundt MMMs status kom til uttrykk i et intervju med en annen respondent:

Intervjuer: Husker du når de første private bankene kom i Russland?

Vladimir: Du snakker om MMM og den typen selskaper, eller?

Intervjuer: Vel, ja...

Vladimir: Finanspyramider... Jeg har aldri stolt på banker. Og når dette ranet av folket startet... Det er bedre å ha pengene i Sberbank, altså i statlige strukturer heller enn i private strukturer.²²

Sberbank ble altså oppfattet som noe distinkt annet enn private finansselskaper. Etter MMM-kollapsen virket dette til Sberbanks fordel. Dette innebar ikke nødvendigvis at folk stolte på Sberbank, men mistilliten til Sberbank var av en kjent art – staten prøvde å lure deg litt og du fikk alltid mindre enn du syntes du hadde krav på. Det var en «kjent ukjent». Den nye typen usikkerhet i private selskaper, med plutselige konkurser, svindler og kriminalitet, var en «ukjent ukjent» som det var vanskelig å forholde seg til. Endringen i holdning var så total at private banker for svært mange simpelthen forsvant fra det mentale kartet når sparebeslutninger skulle tas. I den grad det i det hele tatt ble nevnt, var det ofte nettopp som en slik utenkelighet, hvilket demonstreres av følgende anekdote fra den tiden:

20 Se Spicer & Pyle (2003) for en mer utførlig diskusjon.

21 Intervju med forfatteren, Oslo, april 2004.

22 Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, mai 2004.

En mann kommer i en bank og sier: – Jeg skulle gjerne åpne en konto i deres bank. Hvem skal jeg henvende meg til? – En psykolog!²³

Mens spørreundersøkelser høsten 1992 viste at et flertall foretrakk private finansselskaper fremfor Sberbank (Ivasjinenko 2002: 113), viste undersøkelser våren 1995 at mens over halvparten av befolkningen stolte på Sberbank, var det tilsvarende tallet for private banker katastrofale 17 prosent (*Finansovyje Izvestija* 28. mars 1995). Men MMM-kollapsen påvirket ikke bare hvordan man oppfattet finansselskaper; fordi hemmeligheten bak MMMs suksess i stor grad var god, om enn forferdelig villedende, reklame, mistet massemediene og selve reklameinstituttet tillit. Mens 41 prosent uttrykte mistillit til massemediene i mai 1994 – før MMM-kollapsen – gjorde 57 prosent det samme i mai 1995 (Institut sotsialno-polititsjeskikh issledovanij 2001: 431).²⁴ Den følgende anekdoten fra midten av 1990-tallet illustrerer poenget:

Ljonja Golubkov dør og møter St. Peter ved himmelens porter. St. Peter spør: «Nå, hvor vil du, himmelen eller helvete?» Golubkov svarer: «Jeg vet ikke, kunne jeg ta en titt på begge steder før jeg bestemmer meg?» St. Peter nikker, tar Golubkov med til himmelen, hvor han får se et englekor prise Gud. «Hm... jeg vet ikke,» – Golubkov ser skeptisk på lovprisingen – «hvordan er helvete?» St. Peter viser så Golubkov helvete: Dansende kvinner, nesten uten klær, vin og mat i overflod, avslapning under palmetrær. Golubkov tenker seg om lenge. «Jeg velger helvete,» sier han til slutt. «Som du vil,» svarer St. Peter. Øyeblikket etter befinner Golubkov seg i brennende svovel, høygaffer stikker hans verkende kropp, skrikene fra torturerte menn og kvinner gjennomtrenger ørene hans. «Hva er dette?» roper han til St. Peter, «dette var ikke det du viste meg.» «Det jeg viste deg?» svarer St. Peter overbærende, «Det var jo reklamen, din idiot.»²⁵

Ny tillitskrise for Sberbank: «Verdens beste markorkontorer i folkets egen bank»

Imidlertid varte ikke Sberbanks relativt privilegerte stilling i husholdningene lenge – allerede i 1996 opplevde banken tiltagende problemer med å tiltrekke seg nye penger fra husholdningene. Flere

23 Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, mai 2004.

24 For en god gjennomgang av prosessene som kan ha ført til at reklame ble diskreditert, og konsekvensene for private bankers mulighet til å bruke reklame, se Spicer & Pyle (2003).

25 Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, mai 2004.

forhold bidro til at tilliten til staten generelt svekket seg: Krigen i Tsjetsjenia gikk dårligere og dårligere; president Jeltsins alkoholproblemer ble tydeligere og tydeligere; økonomien var på vei mot sitt bunnpunkt. Sberbank, som fortsatt ble assosiert med staten, led under denne generelle trenden. Og verdien av statlige garantier mot konkurs, som syntes attraktive i perioden etter MMMs kollaps, fikk mindre verdi når tiltroen til staten selv ble svekket. Selv Sberbanks egen president, Oleg Jasjin, hadde ikke mye tro på sin viktigste eier: I et intervju med *Kommersant* uttalte han at spørsmålet om hvorvidt staten kunne garantere innskudd avhang av statens finanser, og når man visste hvordan det sto til med disse, måtte Sberbank stole på egne ressurser, ikke på staten (*Kommersant* 16. mai 1995).

Men Sberbanks problemer hadde også med banken selv å gjøre. I 1995 begynte banken å bygge store nye bygninger *en masse*. Arkitektonisk var disse bygningene svært dominerende, og i forhold til hva russere var vant til, var de ekstremt luksuriøse. Samtidig hadde spørsmålet om indeksering av sparepenger dukket opp igjen på den politiske arena etter å ha vært fortrent av mer presserende spørsmål en tid. Mange hadde store problemer med å forstå hvordan Sberbank åpenbart hadde råd til å bruke enorme summer på luksuriøse bygninger når de ikke hadde råd til å indeksere sparepengene til folk flest. Det følgende eksempelet er et leserinnlegg i *Komsomolskaja pravda* i forbindelse med byggingen av et nytt hovedkvarter for Sberbank i Moskva:

Jeg er ikke økonom; jeg er bare en alminnelig småsparer. Jeg vil dele noen tanker med andre bekymrede småsparere som meg selv. Visste dere, kjære venner, at hovedkontoret til Sberbank har flyttet til nye bygninger på Profsojuznaja ulitsa i Moskva? Det er litt av et syn: En hel liten by av glass og sement, 85 000 kvadratmeter, slående i sine utsøkte detaljer og pittoreske fontener. Denne eventyrbygningen koster 7 milliarder rubler. Til sammenligning ville det kostet Finansdepartementet 4,5 milliarder rubler å kompensere alle pensjonister for verditapet på sparepengene deres. (...) Til gjengjeld, kjære venner, har vi en annen form for velstand: Verdens beste marmorkontorer i folkets egen bank (*Komsomolskaja pravda* 27. mai 1997).

En av mine respondenter reagerte på lignende vis på byggingen av nye Sberbank-kontorer i Nizjnij Novgorod i 1996 og 1997, og knyttet spørsmålet om tillit direkte opp mot byggingen:

Nikolaj: Den eneste kontakten jeg har med Sberbank er at moren min jobber der.

Intervjuer: Men likevel stoler du ikke på dem?

Nikolaj: Jeg skal fortelle deg hvorfor jeg ikke stoler på dem. Moren min har aksjer i Sberbank, fra voucher-privatiseringen, men får ikke noe utbytte. Hun jobber der, og de har lovet utbytte. Men nå, for hennes utbytte, har de bygget disse enorme bygningene, se bare her i Nizjnij Novgorod. Der står de, alle pengene hennes...²⁶

På samme tid ble oligarkenes rolle i russisk politikk mer synlig. Forretningsmenn gikk inn i politikken, politikere ble rike gjennom forretningskontakter. Da Sberbank gjorde sin entré i en verden av raske biler og luksuriøse bygninger, ble distinksjonen mellom Sberbank og privat forretningsvirksomhet og mellom Sberbank og private banker mer utydelig. Mens spørsmålet som måtte besvares i beslutningsprosessen tidligere hadde vært: «Skal jeg investere i Sberbank eller i en privat bank?», ble det i økende grad omgjort til: «Skal jeg investere i en bank eller i noe annet?» Mens svaret på det første spørsmålet etter MMMs kollaps ofte hadde vært «Sberbank», ble svaret på det andre spørsmålet etter hvert i overveldende grad «i noe annet».

«Dollar er nå engang dollar. Jeg har respekt for dem»

Dette «noe annet» var i hovedsak dollar.²⁷ Dollarens spesielle status var et faktum allerede før desintegrasjonen av Sovjetunionen, skjønt folk da kjøpte dollar på svartebørsen av andre grunner: Dollar kunne brukes til å kjøpe utenlandske varer solgt i spesielle forretninger. Da inflasjonen skjøt i været helt mot slutten av sovjetperioden, hadde folk allerede vent seg til å betrakte dollaren som en stabil valuta. Og en betydelig andel av sparepengene ble brukt til å kjøpe dollar helt fra 1991. Men mens dollaren frem til 1996 hadde hatt betydelig konkurranse fra rubelinskudd i både private og statlige spareinstitusjoner, ble den nå så å si enerådende. Alternativene hadde blitt diskreditert, og kontrasten fremhevet dollarens posisjon som noe stabilt, noe man kan stole på. Forretningsmannen Ilja fortalte meg:

Rubler bruker jeg uten å tenke meg om, jeg bryr meg ikke om dem. Men dollar er nå engang dollar. Jeg har respekt for dem. Jeg har dem i en sokk, jeg vet at jeg kan gå og veksle dem akkurat når som helst.²⁸

26 Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, april 2004

27 Andre valutaer var også inne i bildet, i første rekke D-mark.

28 Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, april 2004.

Siden så mange hadde dollar gjemt unna, ble det etter hvert vanlig at private lån ble gitt i dollar, siden det var vanskelig å beregne rimelige renter når inflasjonen var høy og ujevn.²⁹ Også en del varer ble betalt med dollar hvis man kjøpte dem utenom butikker, som var pålagt bare å akseptere rubler. Selv i butikker ble prisene oppgitt i *u.e.* – «avtalte enheter», som tilsvarte dollarkursen. Ifølge en respondent var det derfor logisk at man også sparte i dollar:

Lån ble gitt i dollar, man måtte betale tilbake i dollar, uansett vekslingskurs. Det er sånn vi gjorde det her. Og da var det logisk å spare i dollar også.³⁰

Sett i et *homo economicus*-perspektiv ville det likevel vært logisk og rasjonelt å spare i rubler i banken, og veksle til dollar når det var nødvendig, med mindre det var spesifikke kostnader eller risiko knyttet til dette. Det kan det selvfølgelig ofte ha vært, men det fantes også banker med god rating og gode tjenester. Det kan derfor synes som om dollarens posisjon som det naturlige medium for lån og en rekke typer innkjøp bidro til at banker ofte ikke ble vurdert i en slik sammenheng overhodet.

Rasjonalitet i det russiske finansmarkedet

En fellesnevner for diskursene som er beskrevet i den empiriske gjennomgåelsen er fokuset på tillit og mistillit, og at denne tilliten ofte farges både av en erfaringsbasert og en følelsesmessig vurdering av aktørene. Det fantes andre diskurser i det russiske finansmarkedet enn dette: diskurser som fokuserte på renter, valutakurser, bankratinger og andre «økonomisk rasjonelle» variabler. Disse diskursene kunne selvfølgelig også påvirkes av de dramatiske hendelsene knyttet for eksempel til kollapsen av Sberbank – men først og fremst i den grad det påvirket den reelle risikoen ved plasseringen. Deltagere i de sistnevnte diskursene visste at MMM var en pyramide – spørsmålet var om man kunne tjene på det; de visste at private banker hadde høyere rente, og lette etter de bankene som hadde lavest risiko i forhold til rentenivået. Her lå fokuset altså ikke først og fremst på tillit, men på forventet profitt.³¹

29 Jeg har ikke funnet statistikk på private lån utenom finansinstitusjoner, eller deres fordeling på utenlandsk og innenlandsk valuta. Samtaler med mine respondenter tyder imidlertid på at det var svært vanlig å skaffe lån gjennom uformelle kanaler for å kjøpe alt fra stereoanlegg til biler og til og med leiligheter, og at slike lån ble gitt i dollar.

30 Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, mai 2004.

31 For en mer systematisk behandling av kontrasten mellom den følelsesbaserte «tillits-

Imidlertid er det ikke uten videre slik at den ene beslutningsprosedyren er mer rasjonell enn den andre. Den profittorienterte diskursen krevde innsikt i det som for russere var et helt nytt marked, og uten slik innsikt kunne det lett ende med katastrofe. Eksempelvis var det nok av «rasjonelle» mennesker som innså at MMM var en pyramide, og som lette etter de riktige tidspunktene for å gå inn og ut.³² Mange av handlingsmønstrene jeg har beskrevet i artikkelen, kan ses som rasjonelle tilpasninger til vanskelige situasjoner – og de avvikene som finnes er ofte i tråd med de psykologiske mekanismene forskere som Daniel Kahneman (2002) og Jon Elster (1992) har foreslått. Det er altså ikke noe poeng med artikkelen å hevde at russere er særegent irrasjonelle. Imidlertid er det et poeng med artikkelen at for å forstå rasjonalitet må vi sette oss grundig inn i tankeverden til dem hvis handlinger vi ønsker å forklare.

I fortellingen som fortelles i denne artikkelen, var det den tillitsbaserte diskursen som var klokest. I august 1998 våknet landet opp til at myndighetene sa seg ute av stand til å betale sine forpliktelser på statsobligasjoner. Det tok en uke før valutamarkedet forsto hva som var hendt. Så kollapset rubelen, og prisen på en dollar gikk fra 6 rubler til 30 rubler. Inflasjonen skjøt i været. Banker, som hadde store verdier i statsobligasjoner, gikk over ende. Garantien på Sberbank-innskudd ble begrenset til visse deler av innskuddet, og var uansett lite verd da inflasjonen spiste opp verdien av pengene. Mens utenlandske analytikere hadde argumentert for at Russland var «for stort og for kjernefysisk» til at verden ville la myndighetene gå konkurs, skjedde nettopp det. Igjen tapte millioner av russere betydelige verdier. Men det kunne vært verre: Hvis russere hadde vært «rasjonelle» i årene før krisen og plassert pengene i rubelinskudd, ville de tapt mye mer.

Tillit og markedsøkonomi

Hva kan utviklingen av tillitsforhold i det russiske finanssystemet si oss om den russiske markedsøkonomien som sådan? Markedsøkonomi er et system av frivillig økonomisk samhandling. For å forstå en markedsøkonomi er vi nødt til å ha en forståelse av hva de som samhandler ønsker seg, hvordan de tenker og hvordan de tar beslutninger. Endringene i husholdningenes spareadferd i

diskursen» og den mer rasjonelle «profittdiskursen», se Andresen (2005).

32 Belianin og Issoupova har senere vist matematisk at det ikke under noen omstendighet var *rasjonelt* å gå inn i MMM for å lure systemet; man kunne selvfølgelig ha flaks, men matematisk dyktighet var ingen hjelp (Belianin & Issoupova 2001).

Russland mellom 1991 og 1998 reflekterer endringer i tankegang og beslutningsstrategier på det individuelle plan. De empiriske funnene som har blitt presentert her, vitner om at disse endringene hadde mindre å gjøre med renter, vekslingskurser og formelle lover enn med spørsmål knyttet til tillit og identitet.

Før jeg ser nærmere på hvordan vi kan forstå den russiske markedsøkonomien i lys av spareadferden som er beskrevet her, er det derfor nødvendig å si noe om hvilken rolle tillit spiller i en markedsøkonomi. Robert Putnam har knyttet kapitalismens opprinnelse til fremveksten av universell tillit – det vil si at man stoler ikke bare på sine venner og bekjente, men også på folk man aldri har møtt før (Putnam 1993: 128). I *Foundations of Social Theory* beskriver James Coleman en del trekk som er karakteristiske for situasjoner der tillit spiller en rolle ved at en «trustor» stiller midler til rådighet for en «trustee» (Coleman 1987: 97): For det første tillater tillit en «trustee» å foreta disposisjoner han ellers ikke ville kunne ha foretatt. For det andre er det slik at en «trustor» vil forbedre sin posisjon hvis hans «trustee» viser seg tilliten verdig, men forverre sin posisjon hvis han bryter tilliten. Og for det tredje er det normalt en tidsforskyvning fra tidspunktet da en «trustor» gir sin tillit, og tidspunktet da en «trustee» bestemmer seg for om han skal bryte tilliten eller ikke. Jon Elster har påpekt at diskusjon om tillit betinger også at det er en virkelig mulighet for tillitsbrudd (Elster 2000).

Uten slik tillit er langsiktig markedssamhandling utenkelig. Tillitens viktigste funksjon i markedsøkonomien er med andre ord at den muliggjør gjensidig fordelaktig samhandling i tilfeller der det er umulig å kontrollere at den andre part holder sin del av avtalen. Finansmarkedet er dermed en arena hvor tillit helt klart kan spille en stor rolle. At en bank nyter husholdningenes tillit, tillater den å investere og tjene penger. Hvis banken er tilliten verdig, vil investoren få renter på sin investering. Imidlertid kan han tape alt dersom han blir sveket. Hvilket av de to som er tilfelle, finner investoren ikke ut før han ønsker å få pengene igjen. Og, som vi har sett i det russiske tilfellet, svik er en klar mulighet.

Siden svik ofte er en mulighet i økonomiske anliggender, har mye forskning vært rettet mot å forstå hvorfor folk allikevel stoler på hverandre. Universell tillit kan styrkes dersom man antar at det er i den annen parts interesse å være ærlig, fordi verdien av fremtidig samhandling er større enn gevinsten ved å bryte tilliten (Torsvik 2000). Et samfunn kan øke graden av tillit i økonomien dersom insentivstrukturene belønner ærlighet – for eksempel der-

som rykte betyr mye for fremtidige muligheter til å drive forretning, eller dersom rettslige sanksjoner settes i verk mot dem som bryter tillit. I fravær av universell tillit kan vi finne partikularisert tillit. Slik tillit kan for eksempel fremmes av en tro på at den annen part er ærlig (Torsvik 2000). Det gjelder ikke bare venner og bekjente, men kan for eksempel fremmes gjennom samhandling hvor begge partene over tid erfarer at den annen part holder sine forpliktelser (Gulbrandsen 2000: 77). Imidlertid trenger ikke samhandlingsbasert tillit skyldes en slik erfaringsbasert forventning; Jon Elster har pekt på betydningen av såkalt «blind tillit», hvor følelser og identifisering er en viktig komponent.

For å forstå tillitsrelasjoner på et gitt tidspunkt må vi derfor både ha en forståelse av institusjoner og insentiver som støtter opp om visse handlingsmønstre og av samhandlingshistorien til aktørene. Tillit må dermed, som Mark Granovetter har påpekt, undersøkes som en pågående, historisk prosess (Granovetter 1985).

Sikker som banken – tillitens rolle i den russiske markedsøkonomien

Hvordan kan vi beskrive tillitsforholdene i den russiske økonomien? I Vesten har mange land uttrykk av typen «Sikker som banken». Som beretningen over viser, er et slikt uttrykk meningsløst i Russland. Den universelle tilliten var lav – etter 70 år uten privat økonomisk samhandling visste man ikke hva man skulle forvente av andre aktører. At staten skulle sørge for at kontrakter ble oppfylt kunne man ikke stole på; staten oppfylte ikke engang sine egne forpliktelser. Den tilliten som fantes var i hovedsak partikulær, og bygget på erfaring eller på identifisering – MMM er et godt eksempel på dette. Tilsvarende ble mistillit til andre aktører fremmet av dårlige erfaringer og fremmedgjøring.

Hva slags markedsøkonomi har vi når kontrakter ikke støttes opp av universell tillit? Et svar fra undersøkelsen av det postsovjetske finansmarkedet er at introduksjonen av vestlige, kapitalistiske lovprinsipper, økonomiske prinsipper, privat eiendomsrett og legaliseringen av profittmotivet var utilstrekkelig til å skape *kapitalistiske relasjoner*. Ikke bare forsøkte folk nettopp å unngå å gå inn i markedsbasert samhandling; de vurderte heller ikke denne samhandlingen som et spørsmål om profitt og risiko, fordi mer fundamentale spørsmål om tillit og identitet synes mer presserende.

Et annet svar er at hvis vi skal undersøke markedsrelasjoner i et samfunn hvor universell tillit er vanskelig, må vi se desto nærmere

på pågående samhandlingsprosesser. Partikularisert tillit er flyktig, og kan endres over natten. Dette har viktige implikasjoner for politikkutforming, fordi en gitt økonomisk politikk kan styrke eller ødelegge tilliten til forskjellige institusjoner, og effekten av en slik endring i tillitsnivået kan være langt større enn øvrige effekter av tiltakene dersom tillit er en viktig del av den økonomiske beslutningsprosedyren. I Russland hadde statens forsøk på å redusere pengeoverhenget for å skape en markedsøkonomi den bieffekt at de ødela tilliten til både staten selv og dens finansielle institusjoner, og dermed forhindret mange markedsøkonomiske transaksjoner. Markedet kan også ødelegge seg selv hvis ikke ærlighet og forutsigbarhet blir opprettholdt enten ved indre eller ytre mekanismer. Som eksempelet med MMM viser, trengs det ikke mange eksempler på svik før mistilliten sprer seg. Til sist er symboler også viktige, fordi de hjelper eller hindrer folk i å identifisere seg med andre, og slik skape tillit (jf. MMMs Ljonja Golubkov vs. Sberbanks marmorpalasser).

Empirien i denne artikkelen er fra 1990-tallet. Men spørsmålet om tillit er ikke løst i det russiske finansmarkedet. I juni 2004 holdt en av de største bankene, Alfa Bank, på å gå under da kundene tok ut sparepengene i panikk på grunn av falske rykter om at banken hadde problemer. Banken selv, myndigheter og internasjonale organisasjoner forsikret om at alt var i orden, til ingen nytte. Jeg lar en av mine respondenter få det siste ordet:

Når du har brent deg én gang... Om vi hadde utenlandske banker, ville jeg ikke nølt, selv om renten hadde vært lav – da ville innskuddene vært sikre. Her i Russland snakker de også om en lov om innskuddsgaranti. Men det hjelper ikke – i dag har vi Putin, i morgen kommer en annen. Og da er ingenting sikkert. Her er ingenting sikkert.³³

33 Intervju med forfatteren, Nizjnij Novgorod, april 2004.

Litteratur

- Andresen, Nils August (2005) *As Safe as the Bank? Household Financial Behaviour and Economic Reasoning in Post-Soviet Russia*. Masteroppgave ved Universitet i Oslo, upublisert.
- Bar-Gill, Oren & Chaim Fershtman (2000) The Limit of Public Policy: Endogenous Preferences. *Center for Economic Research Working Paper* (71) (<http://ideas.repec.org/p/dgr/kubcen/200071.html>).
- Belianin, Alexis & Olga Issoupova (2001) *Financial Pyramids in Transitional Economies. A Game-Theoretic Approach*. Moskva: EERC.
- Brodsky, Boris (1997) Dollarization and Monetary Policy in Russia. *Review of Economies in Transition* (6): 49–62.
- Coleman, James (1973) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Davies, Sarah (1997) Us against Them: Social Identity in Soviet Russia, 1934–41. *Russian Review* 56 (1): 70–89.
- Eggertson, Thrainn (1990) *Economic Behaviour and Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (1992) *Political Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (2000) Trust and emotions. *Sosiologi i dag* 30 (3): 5–11.
- Garon, Sheldon (2000) *Fashioning a Culture of Thrift: Promoting Saving in Twentieth Century Japan*. Paper presentert på Annual Conference of the Japan Studies Association of Canada (www.iar.ubc.ca/centres/cjr/jsac2000/garon.pdf).
- Granovetter, Mark (1985) Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology* 91 (3): 481–510.
- Gulbrandsen, Trygve (2000) Om tillit. *Sosiologi i dag* 30 (3): 67–95.
- Hayek, Friedrich August von (1974) The Pretence of Knowledge. *Lecture to the Memory of Alfred Nobel* (<http://nobelprize.org/economics/laureates/1974/hayek-lecture.html>).
- Heckman, James J. (2000) Microdata, Heterogeneity and the Evaluation of Public Policy. *Nobel Prize Lecture* (<http://ideas.repec.org/a/ucp/jpolec/v109y2001i4p673-748.html>).
- Institut sotsialno-polititsjeskikh issledovanij (2001) *Rossijskoe obsjtsjestvo i radikalnye reformy. Monitoring sotsialnykh i polititsjeskikh indikatorov*. Moskva.
- Ivasjinenko, Nina N. (2001) Mekhanizm vzaimodejstvija na finansovom rynke Rossii: Naselenie i finansovye struktury. *Ekonomitsjeskaja sotsiologija* 2 (3): 27–43.
- Ivasjinenko, Nina N. (2002) *Evoljutsija vzaimodejstvija finansovykh struktur i naselenija Rossii (1987–2002)*. Nizjnij Novgorod: Izdatelstvo Nizjegorodskogo Universiteta.
- Johnson, Juliet (2000) *A Fistful of Rubles. The Rise and Fall of the Russian Banking System*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kahneman, Daniel (2002) Maps of Bounded Rationality: A Perspective on Intuitive Judgment and Choice. *Nobel Prize Lecture* (<http://nobelprize.org/economics/laureates/2002/kahnemann-lecture.pdf>).
- Kuzina, Olga (1999) Formirovanije doverija v massovom investitsionnom povedenii. *Sotsiologitsjeskij zjurnal* 1 (2): 171–81.

- Levine, Ross (1998) The Legal Environment, Banks and Long Run Economic Growth. *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 30.
- Loungani, Prakash & Paolo Mauro (2000) *Capital Flight from Russia*. Paper presentert på Conference on Post-Election Strategy, Moskva, 5.–7. april 2000.
- North, Douglass C. (1990) *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. New York, NY: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. (2003) *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- OECD (1997) *OECD Economic Surveys – Russian Federation*. Paris.
- Putnam, Richard D. (2003) *Making Democracy Work*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Satter, David (2003) *Darkness at Dawn: The Rise of the Russian Criminal State*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Shove, Gerald (1942) The Place of Marshall's Principles in the Development of Economic Theory. *Economic Journal* 52: 284–329.
- Spicer, Andrew & William Pyle (2003) Institutions and the Vicious Circle of Distrust in the Russian Household Deposit Market, 1992–1999. *William Davidson Institute Working Paper* (588). Ann Arbor, MI: University of Michigan.
- Strebkov, Denis (2001) Transformatsija sberegatelnykh strategij naselenija Rossii. *Voprosy ekonomiki* 10/2001.
- Torsvik, Gaute (2000) Tillit og økonomi. *Sosiologi i dag* 30 (3): 13–30.

Språk som gränsmarkör

Hur ungdomar i Charkiv förhåller sig till språkfrågan i Ukraina

Margrethe Bakstad Søvik
doktorand, Baltic and East
European Graduate School,
Södertörns högskola

I den här artikeln kommer jag att studera språkfrågan med utgångspunkt i hur ungdomar i staden Charkiv i nordöstra Ukraina talar om språk som en del av identitetsskapandet.¹ I stället för den gängse bilden av det «tudelade» Ukraina framkommer en långt mer komplex situation. Intervjupersonerna är huvudsakligen rysk-språkiga och bor i det området som räknas som den «rykspråkiga, ryssvänliga» delen av Ukraina, men artikeln visar att även dessa ungdomar kan välja att identifiera sig som «ukrainare» med hjälp av ukrainska språket. En orsak till detta kan vara att Charkiv är beläget i ett gränsområde. Fokus i artikeln kommer därför att ligga på språkets roll som en potentiell gränsmarkör där talet om språk blir ett sätt att både skapa och korsa gränser.

Efter en kort introduktion kommer jag först att undersöka hur de studenter jag har intervjuat konstruerar den externa gränsen, alltså staten Ukrainas gränser. Därefter kommer jag att belysa olika former av interna gränsdragningar och gränskorsningar med material från ukrainsk populärkultur samt från intervjuerna. Till sist presenterar jag några avslutande reflektioner om vilka tendenser som kan skönjas i mitt material. Man ser sig inte nödvändigtvis som «ukrainsktalande» eller «rysktalande» i dagens Ukraina, inte ens i

1 Det empiriska materialet består av gruppintervjuer med studenter genomförda av författaren under perioden 14–23 oktober 2003. Under intervjuerna diskuterades språkfrågan med utgångspunkt i språksituationen i Charkiv. Detta omfattar bland annat hur studenterna beskriver språkets roll i förhållande till dem själva, den ukrainska staten och den ukrainska nationen. Intervjuspråket var ryska, men intervjupersonerna fick veta att de kunde prata ukrainska om de så önskade. Studenterna var i åldern 17–23 år och studerade vid olika universitet i staden, fördelade mellan humanistiska och tekniska/naturvetenskapliga ämnen. Jag använder genomgående det ukrainska namnet på Charkiv men där jag citerar från ryska används den ryska versionen av namnet, Char'kov. Svenska Institutet har bidragit med generöst stöd till fältarbetet genom Visby-programmet.

de östra delarna, utan man anpassar sig – medvetet eller omedvetet – till en situation som ständigt förändras. Många ukrainare växlar mellan olika språk eller blandar språk – det ukrainsk-ryska målet *surzjyk* är vanligt i delar av landet. Många växlar också mellan en regional och en nationell tillhörighet, mellan en «ukrainsk» och en «rysk» identifikation, mellan minnet av det förflutna och föreställningen om framtiden, mellan realiteter och idealtillstånd, och mellan «öst» och «väst». Och däremellan ligger ett symboliskt gränsområde som sträcker sig över hela Ukraina.

Ukrainska och ryska i Ukraina

1989 blev ukrainska erkänt som det enda statsspråket i sovjetrepubliken Ukraina, och språkets status förstärktes ytterligare i och med oberoendet 1991. Det ryska språket definierades som ett språk för «interetnisk kommunikation», men i det oberoende Ukraina räknas ryska bara som ett minoritetsspråk bland många andra.² Som en rysk geograf något indignerat påpekat, hamnar det ryska språket nuförtiden i alfabetisk ordning efter polska, vilket 0,4 procent av befolkningen har som modersmål, och rumänska, som talas av 0,2 procent av befolkningen (Kolossov 1999: 75).

Orsaken till indignationen handlar till viss del om storlek, om prestige och status. Storleksmässigt utgör etniska ryssar en betydande grupp i Ukraina, hela 17,3 procent av befolkningen, och efter ukrainska är ryska det största språket. Det beror dock på hur man räknar – i vissa fall räknas de två språken som lika utbredda. I folkräkningen från 2001 uppgav 29,6 procent av den totala befolkningen att de betraktar ryska som sitt modersmål (www.ukrcensus.gov.ua). Med andra ord är det fler än den grupp som utgörs av etniska ryssar som uppfattar ryska som sitt modersmål, och även om det inte finns exakta data på språkanvändning i Ukraina, är det uppenbarligen fler än bara de etniska ryssarna som använder ryska i vardagen (jfr Stepanenko 2003, Chmel'ko 2004). Ryska har dessutom under en lång period varit det statusmässigt dominerande språket i stora delar av Ukraina, medan det ukrainska språket har varit mer av ett lågstatusspråk, förknippat med landsbygden och det traditionella, lite «efterblivna» livet i periferin.³

2 Det ryska språket är förvisso särskilt omnämnt i grundlagens paragraf 10, där det heter att man garanterar en fri utveckling, användning och skydd för ryska och andra språk i Ukraina.

3 Se till exempel Tatiana Zhurzhenko (2002a) och Anna Fournier (2002) om föreställningar om och motstånd mot det ukrainska språket.

Språkets roll som gränsmarkör

Charkiv är en del av det ukrainsk-ryska gränslandet (*Slobozjansjtjyna*). Det är Ukrainas andra stad med runt 1,5 miljoner invånare, och ligger enbart 4–5 mil från den ryska gränsen i det nordöstra hörnet av Ukraina. Det är en i huvudsak ryskspråkig stad och då man i samband med parlamentsvalet 2002 genomförde en folkomröstning i Charkiv om att tillåta det ryska språket i samma omfattning som det ukrainska, alltså göra ryska till ett «andra statsspråk» i staden, var 83 procent av invånarna för förslaget. Medan ryska är det dominerande språket i Charkiv, är landsbygden omkring staden i högre utsträckning ukrainskspråkig. Staden har varit viktig både i Tsarrysland, då den var provinshuvudstad, och under sovjettiden då Charkiv var det sovjetiska Ukrainas första huvudstad. Också efter det att huvudstaden flyttades till Kyiv 1934 fortsatte Charkiv att spela en mycket central roll som ett av Sovjetunionens utbildningscentra. Under sovjettiden var *Slobozjansjtjyna* också en symbol för den «eviga rysk-ukrainska vänskapen» (Zhurzhenko 2004b).

Ett språk har ofta en viktig uppgift utöver det att vara ett medel för kommunikation, det har också en högst symbolisk funktion. Som Thomas Hylland Eriksen påpekar är ett språk, i motsättning till en flagga, ingen fullständigt godtycklig symbol för gemenskap, och som ett uttrycksmedel skapar ett språk gränser på mer effektivt sätt än andra identitetsmarkörer. I språket sammanfaller symbolik och praktik, och gränserna mellan individ och kollektiv luckras upp (Eriksen 1997: 25). I vissa fall kan ett språk skilja «de andra» från «oss», och blir på så sätt vad som har kallats en «symbolisk gränsvakt» (jfr May 2001). Denna funktion är relevant i dagens Ukraina, inte minst i det gränsområde som behandlas i denna artikel. Taras Kuzio (2001) påpekar att ju närmare två grupper står varandra historiskt, kulturellt, språkligt och etniskt sätt, desto viktigare blir det att visa på skillnader och skapa gränser mellan de två grupperna, för att klargöra vilka «vi» är och att «vi» inte är som «dem». På så sätt har ett språk någonting gemensamt med fysiska statsgränser: De kan fungera som markörer för inkludering och exkludering, de kan skapa separata nationer eller separata stater.

Jag har hittat motsvarande tankar bland de studenter som intervjuades. Till exempel formulerades idén om att språk och statsgränser har en liknande funktion. Det är mycket intressant att notera just hur dessa i huvudsak ryskspråkiga ungdomar i så hög grad kopplar det ukrainska språket till denna form av gränsdragning. Studenterna menar att man kan skapa nationell enhet bland annat med hjälp av språket. Genom det ukrainska språket tycker man sig

kunna avgränsa «det ukrainska» och stödja och upprätthålla den ukrainska staten:

Jag anser att jag är ukrainare, även om jag pratar ryska. Men att ryska skulle bli ett andra officiellt språk, det skulle jag ha röstat emot, därför att om ett andra språk kommer att införas, så kommer en splittring att påbörjas: ryska skolor, ukrainska skolor, och i en sådan situation kommer det ukrainska språket aldrig att återupplivas. Och jag skulle verkligen vilja att det återupplivas fullständigt så att hela Ukraina kommer att prata ukrainska (student i farmakologi, f. 1983, Charkiv farmaceutiska universitet, 14 oktober 2003).

Här ser vi hur det ukrainska språket framställs som en enhetsskapande faktor medan införandet av en officiell status för ryska beskrivs som splittrande, vilket är en central punkt i ukrainska språkdebatter. Det intressanta är att detta uttalande görs av en person som till vardags pratar ryska, vilket hon också påpekar, samtidigt som hon också poängterar att hon anser sig vara ukrainska. Med språklagen från 1989 har det ukrainska språket fått allt högre status och dess domäner har successivt utvidgats, samtidigt som det diskuteras vad ukrainsk språkpolitik egentligen innebär och om den i själva verket har implementerats.⁴

En fråga som fortfarande är aktuell är hurvida det ryska språket borde ges status som Ukrainas andra statsspråk eller officiella språk. Argumenten för detta handlar om att den ryska minoriteten borde få «speciella rättigheter» eftersom det rör en så stor grupp människor. Vidare hänvisar man till att så många personer utöver etniska ryssar har ryska som modersmål, att ryska är en naturlig beståndsdel av livet i vissa delar av Ukraina eller att det ryska språket har funnits inom det ukrainska territoriet under så lång tid att det bör räknas som ett inhemskt språk. Enligt andra är det enbart i Ukraina som det ukrainska språket har sin hemvist och därför är det naturligt att man skall satsa allt på att skydda och stärka användningen av ukrainska inom detta territorium. Att införa ryska som ett andra statsspråk ses som att man undergräver det ukrainska språkets ställning på hemmaplan.⁵

Att språket anses ha en enande roll och kan fungera som en gränsmarkör är kanske särskilt viktigt i en stad som Charkiv, belägen som den är i ett gränsområde, där gränserna inte kan ses:

4 Se Maksym Strikha (2001) och Viktor Stepanenko (2003) för översikter av ukrainsk språkpolitik under 1990-talet och framåt.

5 För en redogörelse för dessa och ytterligare argument för och emot ryska som ett andra statsspråk, se Stepanenko (2003: 120–21).

Jag skulle vilja säga att [språket] är det viktigaste för [den ukrainska staten]. Det är vår kultur, historia, i allmänhet finns vår mentalitet i vårt språk. Det är verkligen en form av oberoende. Så, även om Ukraina är definierat av gränser, är det ingen som kan se gränsen, den är ingenting, men språket särskiljer Ukraina (student i radiofysik, f. 1985, Charkiv statliga universitet, 16 oktober 2003).

Här formuleras idén om en koppling mellan språk och nation, och språket som ett uttryck för nationens «sanna jag». Språket blir en nyckel till både kultur och mentalitet, en ståndpunkt som ofta klassificeras som «nationalromantisk». Flera av de intervjuade studenterna uttryckte liknande föreställningar om den potentiella symboliska kraft som finns i ett språk, där språket ses som en beståndsdel i skapandet av nationell enhet, oberoende och autonomi. Samtidigt kan man dra en parallell till andra fenomen i dagens Ukraina, där bilden av «det ukrainska» dyker upp i olika sammanhang. Ett belysande exempel är en reklamkampanj som var aktuell i Charkiv under samma period som intervjuerna genomfördes, där man uppmanades att «vara unik» (se bilden under). Reklamen syftade att sälja cigaretter, alltså ingen «typisk» ukrainsk produkt, men reklamkampanjen använde sig av «typiska» ukrainska symboler, till exempel stränginstrumentet *bandura*. Förutom inslaget som illustreras nedan, med fyra lantbröd, ingick i reklamkampanjen också ett inslag med fyra män – tre av dem med gitarr på ryggen, den fjärde med en bandura – som framförde samma budskap om att skilja sig från mängden.

Bilde 1. «Var unik!»

Foto: Margrethe Bakstad Søvik

Kampanjen kan ses som en del av en trend där man begagnar sig av ukrainska traditioner som ett medel för effektiv marknadsföring (Volodtjenko 2003), men den här typen av reklam är intressant också eftersom flera av studenterna pratade just om vikten av att vara sig själv, visa sitt sanna jag, att vara unik eller individuell. Detta kan återigen kopplas till det ukrainska språket som någonting som ingen annan har och därför besitter en avgränsande funktion. Det framstår som tydligt

att en del av studenterna anser att det ukrainska språket på det viset kan fungera som en markör för det «sanna Ukraina», ett Ukraina som står på egna ben, en unik nation. För att bevara denna unika nation måste man följaktligen även bevara språket. Samtidigt förklaras bristen på intresse för det ukrainska språket med en brist på intresse för ukrainsk kultur. Också här görs en koppling mellan folket, kulturen och språket, och utan de två sista finns en fara för att nationen skall försvinna eller «glömma bort sig själv».

Varje nation måste ha sitt eget språk, som [nationen] inte har någon rätt att glömma. Och om inte [nationen har sitt eget språk] kommer denna nation att blandas med alla andra och glömma bort sig själv, den kommer att sluta existera. (...) Allt det här är därför att det ukrainska folket vet lite om sin egen kultur. Vem går på museer? I stort sätt ingen. I allmänhet är det mycket få som känner sina rötter, sitt ursprung och därför finns det ingen önskan om att prata ukrainska (student i museologi, f. 1985–86,⁶ Charkiv statliga kulturakademi, 22 oktober 2003).

Om man tillskriver det ukrainska språket en sådan roll, är det kanske inte så märkvärdigt att även rysktalande eller tvåspråkiga ungdomar uppfattar det ukrainska språket som en gemensam nämnare för sin «ukrainskhet». Som redan nämnts, hävdas det ofta att ett språk har flera funktioner. Förutom en enhetsskapande funktion för den grupp av människor som talar språket, har det en särskiljande funktion som visar på gränsen mellan en språkgemenskap och andra (jfr Ryan *et al.* 1982). Just dessa argument används av dem som kräver ett särskilt stöd för det ukrainska språket och dess ställning som nationalspråk i Ukraina. Enbart det ukrainska språket kan spela den roll som ett nationalspråk skall; att skapa sammanhållning och stabilitet inåt och markera gränsen mot grannarna utåt. Det ukrainska språket ses här som en enhetsskapande faktor som skall underlätta konsolideringen av nationen.⁷

En annan dimension av samma argument som är viktig i det ukrainska fallet är att språkval kan utgöra en symbolisk lojalitetshandling. Att tala landets språk kan bli ett sätt att (be)visa att man tillhör nationen. Om man däremot inte önskar eller kan lära sig att använda landets språk, kan det ses som en vägran att delta i gemenskapen, och det blir eventuellt betraktat som både opatriotiskt och söndrande (Wright 2004). I ett flerspråkigt eller flerkulturellt område

6 Födelseåret kan inte anges exakt för alla de intervjuade eftersom några av grupperna bestod av studenter födda i olika år.

7 Se till exempel den ukrainska sociolingvisten Larysa Masenko (1999) om detta, samt Niklas Bernsand (2001) som diskuterar språkideologier i det samtida Ukraina.

kan detta vara särskilt betydelsefullt, eftersom det blir så påtagligt att man definierar sig själv gentemot andra grupper. I sådana fall kan man också skilja mellan det dagliga och lokala, och det extraordinära och övergripande. I Charkiv kan man gärna prata ryska eller det ukrainsk-ryska målet *surzjyk*, men när man skall definiera det ukrainska är det «ren ukrainska» som gäller:

Om staten redan existerar, så är det nödvändigt att utveckla dess språk, därför att det är en omistlig del (...) [Här finns] den ukrainska staten med sin historia och kultur och sitt språk. Oavsätt om vi talar ryska, ukrainska eller blandningen *surzjyk*, kommer ren ukrainska alltid att gälla som det nationella [språket] (student i koreografi, f. 1983, Charkiv statliga kulturakademi, 22 oktober 2003).

Denna skillnad mellan det lokala och det nationella eller internationella kom mycket tydligt till uttryck i flera av intervjuerna. På det lokala planet, som Charkivbo, är det helt naturligt att vara ryskspråkig. Den generella uppfattningen av språksituationen i staden bygger just på ryska som normen och ukrainska som det mer udda, det som sticker ut. Å andra sidan, så snart man talade om en internationell nivå, blev det ukrainska språket som gränsmarkör mycket tydligt, inte minst gentemot «det ryska». Flera av studenterna pratade om vikten av att representera Ukraina på rätt sätt internationellt, och om att inte bli uppfattade som representanter för Ryssland därför att man talar ryska. Några såg detta som ett potentiellt problem även på hemmaplan, när utomstående kommer till Ukraina:

Varje stat kännetecknas av territorium, befolkning och språk. Detta är mycket viktigt, därför att, till exempel, någon kommer till Ukraina och alla pratar ryska. Den personen kommer att fråga: «Är ni från Ryssland?» – «Nej, vi bor i Ukraina» – «Så, varför pratar ni ryska om Ukraina är erat fosterland, erat fädernesland?» Därför tycker jag att det är nödvändigt att ge det ukrainska språket mer rättigheter (...) innanför gränserna för vårt territorium (student i radiofysik, f. 1985, Charkiv statliga universitet, 16 oktober 2003).

Om en stat utmärks av sitt «territorium, befolkning och språk» kan det bli konceptuellt problematiskt att tala ryska när Ukraina är ens «fosterland, fädernesland». Här ses kopplingen mellan språk och nationalstat som uppenbar, vilket förklarar studentens stöd för det ukrainska språket. Citatet reflekterar också några av de synpunkter som finns i den generella språkdebatten.

Så långt har fokus varit på den externa gränsen, mot Ryssland,

eftersom detta är den centrala gränsen i det aktuella geografiska området. Det finns dock en annan gränsdragning som också är väsentlig för de ungdomar jag har intervjuat, nämligen den mellan «de två Ukraina», mellan öst och väst.

Om att korsa den inre gränsen: «två Ukraina»

Föreställningen om «två Ukraina» rör de interna motsatsparen i Ukraina. Dessa motsatspar handlar om olika språk, religioner, historiska erfarenheter, geopolitisk orientering, mentalitet, i stort sätt allt som kan sägas tillhöra antingen öst eller väst.⁸ Detta är dock ett koncept som vissa misstror. Mykola Rjabtjuk som lanserade begreppet de «två Ukraina» i mitten på 1990-talet påpekar också att svårigheten med att tala om «två Ukraina» är att bestämma var det ena Ukraina slutar och det andra börjar (Riabchuk 2002). Andra hävdar att det inte nödvändigtvis är mer meningsfullt att tala om två Ukraina än vad det är att tala om tjugotvå eller tvåhundraotjugotvå Ukraina (Hrytsak 2004). Vladimir Kolossov och John O'Loughlin (1998) kallar denna «interna gräns» en *de facto*-gräns, som går mellan civilisationer, kulturer eller etniska och språkliga grupper. En sådan gräns är till sin natur flytande och därför blir en klar och tydlig tudelning av Ukraina svår att faktisk visa på en karta, även om floden Dnipro brukar åberopas som en skiljelinje. Det handlar dock om gränser som ukrainarna ständigt passerar mentalt och känslomässigt; de gränser som korsas i det dagliga livet i möten med andra ukrainare, med ryssar och med världen utanför.

Också i ukrainsk populärkultur finns bilden av «två Ukraina». Ett humoristiskt exempel på detta är låten *Faina Jukraina* av gruppen TNMK, där de radar upp allt som kommer parvis i Ukraina: två skitiga hav, två språk, en flagga med två färger, två fotbollslag, läpparna som kysser två kors, två berg, och så vidare. Å andra sidan är TNMK själva ett exempel på just sådana gränsöverskridanden som är en del av folks vardag i Ukraina. Gruppen består av medlemmar i huvudsak från Charkiv och deras låttexter är på ukrainska, men i «mellansnacket» på en konsert jag gick på i Charkiv i augusti 2004 talade de i stort sett bara ryska. Detta är ett exempel på att även om det finns *motsatspar* så behöver det alltså inte automatiskt innebära att det finns *motsättningar*. TNMK överbygger klyftan mellan de ukrainsktalande och de rysktalande också i ett kort intro som heter

8 För en diskussion av konceptet «de två Ukraina», se till exempel Riabchuk (2002) och Zhurzhenko (2002b).

Are U UA? genom att återigen med humor konstatera att ukrainare ändå är ukrainare: «Vi är ukrainare, du och jag. Du och jag är av ett blod, rött. Och alla omkring oss är också ukrainare. Också den som frågar 'Kak dela?」 är ukrainare. Men han fattar inte allt.»

Poängen med att ta upp popmusik här är just den roll som musiken spelar bland ungdomar. Ukrainskspråkig musiks popularitet har tagit ordentlig fart de senaste åren, vilket har hjälpt till att höja det ukrainska språkets status. Ukrainskspråkiga popgrupper representerar någonting man som ukrainare kan vara stolt över. Här kan man också se hur geografisk-språkliga gränser korsas just med hjälp av musiken, som när en rysktalande student från Charkiv uttrycker större stolthet över gruppen *Okean El'zy* från L'viv, än över gruppen *Green Grey*, som han hävdar är från Charkiv.

Vi har också gruppen *Green Grey*, det är en grupp från Char'kov, men de sjunger på ryska. De har varit utomlands, i USA, men det är inte den typen av stolthet som när en grupp sjunger på ukrainska (student i farmakologi, f. 1980–83, Charkiv farmaceutiska universitet, 14 oktober 2003).

Ett annat exempel på populärkulturella interna gränsöverskridningar är den till synes fiktiva gränskorsning som man finner i Oleksandr Irvanets' roman *Rivne-Rovno (stina) (Rivne-Rovno [muren])* från 2002. Romanens handling utspelar sig i en nära framtid, där den västukrainska staden Rivne har delats av någonting som påminner starkt om Berlinmuren. Rivne tillhör Den västukrainska republiken, medan den östliga delen av staden, Rovno, tillhör Den ukrainska socialistiska republiken, där Kyiv är huvudstad och banden till Moskva är starka. Huvudpersonen Etsirvan som bor i den västra sektorn får en dag ett erbjudande om att ta sig över gränsen, in i Rovno. Det blir på ett plan en skildring av hur Etsirvan korsar en gräns in i sitt förflutna, men det handlar också om någonting som inte minst under presidentvalet 2004 framstod som en tänkbar bild av ett eventuellt framtida Ukraina, åtminstone för de mer dramatiskt lagda. Irvanets' själv kallade sin roman en «anti-utopi» som han menade skulle kunna bli en realitet inom några få år.

Skillnaden mellan Irvanets' gränsdragning och den gräns vi såg på kartor i tv och tidningar under presidentvalet 2004, är att skiljelinjen går längre västerut. Irvanets' lämnar även Kyiv till ett dystert öde med att kämpa med sitt post-sovjetiska arv inom Den ukrainska socialistiska republiken. Enbart de västligaste delarna av

9 «Kak dela?» är ryska för «hur är det?».

Ukraina ges en framtid i Västeuropa, om än under FN:s jurisdiktion. Samtidigt är romanen inte renodlat fiktiv: den beskriver väl de gränser som människor i Ukraina ständigt passerar, till exempel mellan minnet av det förflutna och bilden av framtiden. Passerandet av gränsen i romanen, från det att Etsirvan mottar sin inbjudan till det att han står på andra sidan av muren, är en humoristisk skildring av övergången mellan två olika system och två olika koder. Samtidigt är det sovjetbyråkratiska sättet att prata, tänka och agera – som i romanen parodieras som en del av vardagen i Den ukrainska socialistiska republiken – någonting som fortfarande finns kvar i hela det icke-fiktiva Ukraina.

Ett sista exempel på korsandet av de interna gränserna är de folkliga stereotyper och berättelser som finns, till exempel berättelser om västukrainare som extremt nationalistiska och fientligt inställda till dem som bor i östra Ukraina. Detta tema diskuterades i några av studentgrupperna och visade sig vara ett kontroversiellt ämne.

- [Västukrainarna stereotypiserar oss och menar] att vi faktiskt är ryssar därför att vi pratar ryska. När vi reser dit, så tar de emot oss på ett fientligt sätt. Så, även om vi ser på folk från västra Ukraina helt som någon av oss, helt normala, så som oss... även om jag [som är] en ukrainare pratar ryska så betraktar de mig som en fiende. De pratar inte med mig, de har förutfattade meningar om mig, de visar sitt misstycke på alla möjliga sätt.
- Åh nej! Så är det inte numera (...) Alla säger att det är ett gäng nationalistiker där, absolut inte! Jag har familj där. Normala människor, om du behandlar dem trevligt, så behandlar de dig trevligt också (studenter i farmakologi, f. 1980–83, Charkiv farmaceutiska universitet, 14 oktober 2003).

Efter en stunds diskussion om var de hade varit, vem de hade mött och hur mycket personlig erfarenhet var och en av dem egentligen hade med västra Ukraina, avslutade den första studenten med att återvända till sin utgångspunkt: «Nåväl, jag vet inte. De var mycket fientliga mot mig.»

«Att visa sig genom språket»

Till slut vill jag ta upp ett exempel på ett språkligt gränsöverskridande, vilket är mycket vanligt men också någonting som uppfattas som lite suspekt bland vissa av intervjupersonerna, *surzjyk*. Denna blandform av ukrainska och ryska kan ses som ett slags gränsöverskridande i sig. *Surzjyk* döms i stort ut som ett «orent» eller «dåligt»

språk av dem som jag intervjuat, men det har också sina förespråkare. Ett par av studenterna talade om det som «vårt språk».

En mer påtaglig form av gränsöverskridande är när personer växlar mellan ukrainska och ryska, beroende på kontexten, vem man pratar med, eller vilket budskap man vill framföra. Vad som tycks skapa irritation är de personer som «använder sig» av språket för att framhäva sig själva eller tjäna på det, i första hand i politiska syften. En del ser det som oerhört opportunistisk att välja att tala ukrainska i vissa sammanhang där det «krävs», för att hålla sig fast vid sina maktpositioner. Just sådana reaktioner har jag dock inte fått från studenterna, utan snarare från något äldre personer som jag har intervjuat. Det är klart att många av studenterna – även om de är ryskspråkiga i grunden – ändå ser ukrainska som ett potentiellt viktigt språk för en framtida karriär. De ser alltså inte någonting «moraliskt fel» i att växla mellan ukrainska på jobbet och ryska i hemmet, utan det blir i så fall ett praktiskt problem, som att man tycker att man inte kan tillräckligt bra ukrainska. Det som istället verkade provocerande för några av studenterna, är användandet av det ukrainska språket i syftet att visa sig bättre än andra, för att framhäva sig själv:

Fast nu är det nya tendenser bland ungdomen (...) de lär sig ukrainska för att vara «exceptionella». De pratar bara ukrainska, de lär sig en ren ukrainska, det är att vara «exceptionell», att visa sig genom språket (student i arkitektur, f. 1985–86, Charkiv statliga tekniska universitet, 23 oktober 2003).

Det är alltså en sak att se det ukrainska språket som en viktig symbol för det som är unikt med Ukraina – en helt annan sak verkar det vara att acceptera dem som använder språket som en symbol för sin egen individuella «unikhet». Samma sak framkom också i samtal med en annan grupp, där två av deltagarna var överens om att det ukrainska språket idag används som ett medel för att dra till sig uppmärksamhet men att detta inte nödvändigtvis ses som någonting positivt:

- [Det ukrainska språket] är ett sätt att visa upp sig själv.
- Det är ett sätt att dra till sig uppmärksamhet. Eller, vet du vad, för att skilja sig från de «grå massorna» är det nödvändigt att vara någon form av «mörkgrå».
- Uppkomlingar.
- Ja, just det. «Å, jag är bättre än dig, för jag kan språket från 1920-talet» (studenter i farmakologi, f. 1980–83, Charkiv farmaceutiska universitet, 14 oktober 2003).

Till skillnad från tidigare exempel på hur det ukrainska språket kan användas för att dra en skiljelinje gentemot «det ryska», vilket sågs som positivt, ser vi här hur det ukrainska språkets urskiljningsfunktion också kan få en negativ prägel. Men samtidigt, i en språk-kontext som den man påträffar i Charkiv, kan detta också i vissa fall bli en positiv funktion, vilket ett par andra studenter påpekade:

- När du pratar ryska, så pratar och pratar du, och så, när du vill understryka någonting, få folks uppmärksamhet, så säger du ett ord på ukrainska och så lyssnar de med en gång mer noggrant. Så går du tillbaka till ryska och säger någonting, och senare när du vill understryka någonting igen och går över till ukrainska, då lyssnar folk mer noggrant igen. Alltså, det ukrainska språket är liksom mer känslösamt...
- ...för att få publiken att vakna...
- Ja, för att få publiken att vakna, till exempel. Eller för att uttrycka ett ord mer specifikt, [ett ord] som du kan säga på ukrainska, där det motsvarande ordet låter mindre uttrycksfullt på ryska (studenter i ekologi, f. 1983–84, Charkiv statliga akademi för municipal ekonomi, 23 oktober 2003).

Här ses alltså exempel på hur det ukrainska språket kan fylla flera funktioner samtidigt och användas på olika sätt i olika situationer.

Avslutande reflektioner

Det finns olika dimensioner av gränsdragning i Ukraina: dels landets externa gränser, i huvudsak mot Ryssland, och dels de «interna gränser» som sägs dela Ukraina i två delar, öst och väst. En dimension är alltså den yttre gränsen, statsgränsen, som blev en realitet först 1997 när Ryssland, Vitryssland och Rumänien som de sista av grannstaterna erkände sina gränser till Ukraina. En annan dimension är «nationens gräns», gränsen runt den föreställda gemenskapen av ukrainare. Detta är en gräns som bygger på nationella attribut som exempelvis gemensamma historiska minnen, ett nationalspråk, politiska institutioner, samt ikonografiska gränsmarkörer som flagga, nationalsång och myntenhet. Detta är en mer symbolisk eller abstrakt form av gränsdragning, men som i likhet med statsgränsen har en tydlig extern dimension. Ytterligare en gränsdragning som har diskuterats här är den gräns som under hösten 2004 i svensk media presenterades som den mentala skiljelinjen mellan östra och västra Ukraina, där floden Dnipro ofta framstår som en geografisk gränsmarkör som delar Ukraina i två delar.

Jag har här försökt att nyansera denna förenklade bild av Ukraina som ett tudelat land, en rysktalande östlig, ryssvänlig del mot en ukrainsktalande västlig, västvänlig del. Artikeln visar att också i en stad som i stort sett domineras av det ryska språket så kan det ukrainska språket i hög grad vara förknippat med «Ukraina» som en sinnebild av det som är unikt ukrainskt. Ukrainska kan således fungera som en symbol för oberoende gentemot andra stater, främst mot Ryssland. Opinionsmätningar har visat att Ukrainas statsgränser, i synnerhet mot Ryssland, fortfarande inte alltid är erkända i folks medvetande (Zhurzhenko 2004a). Detta är inte svårt att förstå, då det trots allt inte funnits någon statsgräns i egentlig mening mellan Ukraina och Ryssland tidigare. Den förstärkning av gränsen som har ägt rum sedan 1991 ses inte sällan som ett sätt att försvåra livet för folk som har sin släkt eller sitt arbete på andra sidan av den gräns som man tidigare korsade utan att ens tänka på det.

Det har emellertid också skett en förändring här, eftersom det med tiden har vuxit upp en ny generation som har levt med en yttre statsgräns och som ser den som både naturlig och nödvändig för att skydda ukrainskt territorium, ukrainsk kultur och språk. Några av de unga ukrainare som deltagit i de intervjuer som denna studie bygger på tycks i viss mån ha utvecklat ett medvetande om betydelsen av att ha en gräns mot Ryssland. Detta framkom exempelvis genom det sätt på vilket de pratade om den så kallade «Tuzla-krisen» som pågick under den tiden intervjuerna genomfördes.¹⁰ Vissa uppfattade detta som ett ryskt intrång på ukrainskt territorium, vilket fick dem att understryka vikten av gränser och att gränser måste upprätthållas. Dessa studenter är på så sätt med på att konstruera och försvåra Ukrainas yttre, politiska och administrativa gränser, som i sin tur uppfattas som ett skydd för den ukrainska nationen, kulturen, språket och traditionerna.

Intervjustudien bygger på ett begränsat empiriskt material, men vissa tendenser kan ändå urskiljas. När det gäller uttalanden om de ukrainska och ryska språken framkom det inte några systematiska skillnader mellan de studenter som läste humanistiska ämnen och de som studerade andra ämnen. Det speciella med denna grupp intervju-personer (unga studenter) är att de har levt merparten av sina liv i det oberoende Ukraina. Detta innebär att de på ett annat sätt än dem som är bara några år äldre har vuxit upp med en ukrainsk historieskrivning

10 Ursprunget till gränstvisten mellan Ukraina och Ryssland var att Ryssland påbörjade ett byggande av en sandvall i Kertsundet mot ön Tuzla, som ligger på ukrainskt territorium. Ukraina svarade med att placera ut gränsvakter på Tuzla med det resultat att «den virtuella gränsen blev verklig» (Zhurzhenko 2004a: 212).

och ukrainska symboler, inklusive det ukrainska språket. Troligtvis framstår det för dem därför som mindre problematiskt att leva med två språk. Många av studenterna ansåg också att ukrainska kommer att vara nödvändigt för dem i framtiden. Detta är ytterligare en punkt som skiljer denna grupp intervjupersoner från andra grupper, både åldersmässigt och utbildningsmässigt. Även om den akademiska världen i Charkiv fortfarande är starkt präglad av det ryska språket sker vissa förändringar relativt snabbt. Den åldersgrupp som jag fokuserat på här berörs direkt av sådana potentiella eller faktiska förändringar: många av dem räknar med att deras framtida yrkesliv kommer att kräva någon form av kunskaper i statsspråket.

Att många av de studenter jag har intervjuat stödjer idén om det ukrainska språket som det enda statsspråket innebär inte att de tar avstånd från det ryska språket. Språkfrågan är en komplex fråga som dessa studenter inte besvarar med antingen-eller-svar. Istället kan svaret sägas bero på vilken «nivå» det handlar om – om man talar om en konkret, lokal och individuell nivå, som rör det vardagliga livet i det ryskspråkiga Charkiv, eller om man talar om en mer abstrakt (inter)nationell och kollektiv nivå, där man önskar att den ukrainska nationen eller staten skall framstå som just *ukrainsk* och därför också som ukrainskspråkig. Det ukrainska språket är någonting man trots allt anser sig ha gemensamt med andra ukrainare och det kan därför också vara en anledning till att känna stolthet över att tillhöra en sådan gemenskap.¹¹

Det är intressant att se hur dessa studenter reproducerar bilden av ett östligt mot ett västligt Ukraina, samtidigt som de tar del i skapandet av ett nytt enhetlig Ukraina. På det viset är de med på att förhandla fram och definiera den yttre gränsen (i huvudsak mot Ryssland) och den interna gränsen på en och samma gång. Det som också är intressant är på vilket sätt Ryssland framträder som den «signifikanta andra» i ett gränsområde som är präglad av ukrainsk-rysk samexistens. Här skiljer man alltså mellan ett lokalt, ryskspråkigt Charkiv, där Ryssland och det ryska språket är en naturlig del av människornas personliga historia och omgivning, och ett nationellt eller internationellt ukrainskspråkigt Ukraina, där Ryssland och det ryska språket är någonting man försöker ta avstånd från, för att understryka Ukrainas ställning som en oberoende stat och en distinkt nation.

11 Jag vill dock understryka att jag inte har försökt visa hur Ukraina kan bli ett «enat land» med hjälp av ett gemensamt språk, utan enbart försökt visa på hur de jag intervjuat uttrycker sina tankar om detta. Jag vill inte heller hävda att jag har presenterat en uttömmande bild av språksituationen i Charkiv och de diskussioner som finns runt språkfrågan, utan jag har valt att fokusera på en viss del, i huvudsak berättelser om det ukrainska språket och «ukrainskhet».

Litteratur

- Bernsand, Niklas (2001) «Tvåspråkighetsdiskussionen i samtida ukrainska språkideologier». *Nordisk Østforum* 15 (2): 17–28.
- Chmel'ko, V. E. (2004) *Lingvo-etnitjna struktura Ukrajinjny: regional'ni osoblyvosti ta tendentsii zmin za roky nezalezynosti* (www.kiis.com.ua/txt/pdf/ing-ethn.pdf).
- Eriksen, Thomas Hylland (1997) «Language in Identity Politics» i Unn Røynealand (red.) *Language Contact and Language Conflict. Proceedings of the International Ivar Aasen Conference, 14-16 November 1996*. Volda: Volda College.
- Fournier, Anna (2002) «Mapping Identities: Russian Resistance to Linguistic Ukrainisation in Central and Eastern Ukraine». *Europe-Asia Studies* 54 (3): 415–33.
- Hrytsak, Yaroslav (2004) «On Relevance and Irrelevance of Nationalism in Ukraine». *The Second Annual Cambridge-Stasiuk Lecture on Ukraine* (www.uAlberta.ca/CIUS/stasiuk/st-articles/2004-02-20_Cambridge%20Lecture%202004.pdf).
- Irvanets', Oleksandr (2002) *Rivne/Rovno (stina)*. L'viv: Kal'variya.
- Kolossov, Vladimir (1999) «Ethnic and Political Identities and Territorialities in the Post-Soviet Space». *GeoJournal* 48 (2): 71–81.
- Kolossov, Vladimir & John O'Loughlin (1998) «New Borders for New World Orders: Territorialities at the *Fin-de-Siècle*». *GeoJournal* 44 (3): 259–73.
- Kuzio, Taras (2001) «Identity and Nation-Building in Ukraine. Defining the 'Other'». *Ethnicities* 1 (3): 343–65.
- Masenko, Larysa (1999) *Mova i polityka*. Kyiv: Soniasjnyk.
- May, Stephen (2001) *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. Harlow: Pearson Education.
- Riabchuk, Mykola (2002) «Ukraine: One State, Two Countries?» *Eurozine* 16 september 2002 (www.eurozine.com/pdf/2002-09-16-riabchuk-en.pdf).
- Ryan, Ellen Bouchard, Howard Giles & Richard J. Sebastian (1982) «An integrative perspective for the study of attitudes towards language variation» i Ellen Bouchard Ryan & Howard Giles (red.) *Attitudes towards Language Variation. Social and Applied Contexts*. London: Edward Arnold.
- Stepanenko, Viktor (2003) «Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building» i Farimah Daftary & François Grin (red.) *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*. Budapest: Open Society Institute.
- Strikha, Maksym V. (2001) «Language and Language Policy in Ukraine». *Journal of Ukrainian Studies* 26 (1–2): 239–48.
- Volodtjenko, Ol'ha (2003) «Biznes na ukrajins'komu». *Kontrakty* 17 november (www.kontrakty.com.ua).
- Wright, Sue (2004) *Language Policy and Language Planning. From Nationalism to Globalisation*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Zhurzhenko, Tatiana (2002a) «'Language Politics' in Contemporary Ukraine: Nationalism and Identity Formation» i A. Bove (red.) *Questionable Returns. Junior Visiting Fellows No 12*. Wien: IWM.
- Zhurzhenko, Tatiana (2002b) «The Myth of Two Ukraines», *Eurozine* 17 september 2002 (www.eurozine.com/pdf/2002-09-17-zhurzhenko-en.pdf).
- Zhurzhenko, Tatiana (2004a) «Cross-Border Cooperation and Transformation of

- Regional Identities in the Ukrainian-Russian Borderlands: Towards a Euroregion 'Slobozhanshchyna'? Part 1». *Nationalities Papers* 32 (1): 207–32.
- Zhurzhenko, Tatiana (2004b) «Cross-Border Cooperation and Transformation of Regional Identities in the Ukrainian-Russian Borderlands: Towards a Euroregion 'Slobozhanshchyna'? Part 2». *Nationalities Papers* 32 (2): 497–14.

Den presidentutnevnte guvernør

Bakgrunn og konsekvenser

Helge Blakkisrud
leder for Avdeling for
Russlandsstudier,
NUPI

Den 1. september 2004 stormet bevæpnede menn og kvinner Skole nummer 1 i den lille nordossetiske byen Beslan og tok mer enn 1300 barn, lærere og foreldre som gisler. Innen terroristene ble nøytralisert tre dager senere, hadde over 330 gisler blitt drept i det som skulle bli det blodigste terrorangrepet i Russland i nyere tid. Beslan-tragedien, som rundet av en uke med terrorangrep på russisk jord,¹ førte til krav om tiltak for å sikre staten mot lignende angrep. Ti dager senere, 13. september, kom svaret: President Putin lanserte en reformpakke som la opp til vidtgående endringer av hvordan den russiske staten skulle organiseres. Listen omfattet bl.a. avvikling av direkte valg av regionale ledere,² fjerning av enkeltmannskretsene i forbindelse med valg til Statsdumaen til fordel for et rent partilistebasert valg³ og etablering av et nytt organ, Det offentlige kammer (*Obsjtsjjetvennaja palata*), med representanter for det sivile samfunn.

Selv om Putin hevdet at disse tiltakene ville hjelpe Russland å møte utfordringene fra global terrorisme (Borisov 2004), er det vanskelig å se den direkte sammenhengen mellom reformtiltakene og kampen mot terror. I virkeligheten ga Beslan-tragedien Putin

- 1 Den 24. august ble to fly på vei fra Domodedovo-flyplassen i Moskva sprengt i luften av kvinnelige selvmordsbombere, og 31. august ble ti mennesker drept i en bombeeksplosjon utenfor Rizjskaja metrostasjon i Moskva.
- 2 De regionale lederne for utøvende makt i Den russiske føderasjonen går under ulike titler. Grovt sett skiller man ofte mellom «presidenter» (i majoriteten av de 21 republikkene) og «guvernører» (i de fleste øvrige føderasjonssubjektene). Siden Putins reformforslag omfattet alle regionale ledere, vil jeg allikevel for enkelthets skyld referere til alle som «guvernører» når de omtales som kollektiv.
- 3 Siden opprettelsen av Statsdumaen i 1993 har 225 av de 450 medlemmene blitt valgt i enkeltmannskretser og de resterende 225 fra partilister.

en mulighet til å lansere reformer som allerede en god stund hadde befunnet seg på tegnebrettet. Dette er ikke minst tilfelle med hensyn til det som er temaet for denne artikkelen: gjeninnføringen av presidentutnevnte guvernører. Den nødvendige lovgivningen ble skyssed gjennom parlamentet på under tre måneder uten nevneverdige protester. Hvorfor motsatte ikke guvernørene seg at deres status som folkevalgte, selve grunnlaget for legitimeringen av deres eksisterende makt og uavhengige stilling, skulle tas fra dem? Dette er spørsmålet som denne artikkelen tar sikte på å undersøke. Men først noen ord om guvernørens institusjonelle rolle i russisk politikk fra begynnelsen av 1990-tallet og frem til Putins reformer.

Guvernørens rolle i russisk politikk

Det moderne russiske guvernørembetet ble først etablert på tampen av sovjetperioden. For å introdusere et formelt skille mellom utøvende og lovgivende makt – og også implisitt å redusere kommunistpartiets innflytelse – overførte Boris Jeltsin, den nyvalgte presidenten i RSFSR, i august 1991 utøvende makt fra de regionale sovjetenes eksekutivkomiteer (*ispolkomy*) til det nyopprettede guvernørembetet.⁴ Mens det syntes å være bred enighet om behovet for å innføre en ny maktfordeling, oppsto det heftig debatt om hvordan guvernørene skulle utpekes. President Jeltsin og parlamentet, Det øverste sovjet, var riktignok enige om at guvernørene i prinsippet burde være valgte, men Jeltsin insisterte på at han i en overgangsfase personlig skulle utnevne dem (Gel'man 2000: 92) for å kunne sikre sentral kontroll med reformprosessen.⁵ Det øverste sovjet gikk motstrebende med på å utsette valg i ett år,⁶ men kom etter hvert som konflikten mellom president og parlament tilspisset seg, til å se guvernørutnevnelserne som nok et forsøk fra presidentens side på å marginalisere den lovgivende makt.

Spørsmålet om gjennomføring av valg av guvernører ble først løst gjennom den avgjørende konfrontasjonen mellom presidenten og Det øverste sovjet i oktober 1993. Etter at Jeltsin hadde tvangsoppløst parlamentet, ble guvernørvalgene utsatt gjennom presidentdekret – først i 1994 og deretter på ny i 1995 (i siste tilfellet frem

- 4 For en mer detaljert presentasjon av introduksjonen og utviklingen av guvernørembetet under president Jeltsin, se Blakkisrud (2003).
- 5 Jeltsin utfordret imidlertid aldri retten til Russlands 21 etniske republikker til å holde valg på sine ledere, noe de fleste republikkene benyttet muligheten til allerede tidlig på 1990-tallet.
- 6 Resolusjon «Om organiseringen av utøvende makt i en periode med radikale reformer», 1. november 1991 (*Izvestija* 2. november 1991).

til slutten av 1996).⁷ Ifølge 1994-dekretet kunne det bare avholdes valg etter spesiell tillatelse fra presidenten, og i perioden oktober 1993–juni 1996 ble det gitt bare 16 slike. Det var dermed først etter at Jeltsin hadde sikret seg gjenvalg i juni 1996, det endelig ble åpnet opp for guvernørvalg på generelt grunnlag. På det tidspunkt var mindre enn halvparten av Russlands 89 føderasjonssubjekter ledet av valgte ledere – men innen 16 måneder var alle, på ett unntak nær, styrt av folkevalgte ledere.⁸

Innføringen av valg løsnet på guvernørens tidligere tette bånd til Kreml. Når de nå ikke lenger i samme grad som tidligere var avhengig av presidentens gunst, begynte de å bygge opp sine egne maktbaser i regionene. Mot slutten av 1990-tallet vokste det frem en oppfatning i Moskva av at guvernørene var i ferd med å bli *for* mektige i forhold til de føderale myndighetene. Da Putin overtok makten fra Jeltsin i desember 1999, førte dette til en revurdering av organiseringen av utøvende makt på regionalt nivå.

Putin mente at desentraliseringen under Jeltsin hadde ført til en fragmentering av føderasjonen. Et tilbakevendende tema i Putins taler i hans første presidentperiode var behovet for å skape en «sterk vertikal», dvs. en effektiv, hierarkisk organisert utøvende makt. For å nå dette målet lanserte Putin våren 2000 en reformpakke som inkluderte en omorganisering av presidentens kontrollsystem i regionene (de såkalte presidentrepresentantene),⁹ avskaffelse av guvernørens *ex officio*-representasjon i Føderasjonsrådet og, ikke minst, innføringen av en mulighet for presidenten til å avsette folkevalgte guvernører.¹⁰ Det var imidlertid klare begrensninger for når den sistnevnte prosedyren kunne gjennomføres: Guvernøren måtte ha brutt føderal lovgivning, og avsettelsen måtte prøves i rettssystemet.¹¹ Siden 2000 har Kreml dermed hatt en mulighet til å fjerne inkompetente og korruperte guvernører. Selv om det fantes mange eksempler på slike, nølte imidlertid Putin med å utnytte denne mekanismen under sin første periode. I stedet virket det som Kreml stolte mer på tradisjonelle metoder, slik

7 Dekret 1969 av 3. oktober 1994 og dekret 951 av 17. september 1995.

8 Presidenten i Karatsjajevo-Tsjerkessia motsatte seg valg helt frem til våren 1999. I tillegg var det et parlamentarisk system i Udmurtia frem til 2000, og i Dagestan blir presidenten valgt av Den konstitusjonelle forsamling. I begge de to siste tilfellene var det dermed kun indirekte valg.

9 I stedet for en presidentrepresentant i hvert subjekt, delte Putin føderasjonen inn i sju makroregioner, såkalte føderale okruger (*federalnyje okruga*), og utpekte presidentrepresentanter til dette nye administrative nivået.

10 For en mer detaljert diskusjon av Putins reformer i 2000, se Blakkisrud (2003).

11 For endringene i loven «Om generelle prinsipper for organisering av statsmaktens legislative (representative) og utøvende organ i Den russiske føderasjons subjekter», se *Rossijskaja gazeta* 1. august 2000.

som bruken av «administrative ressurser», for å påvirke hvem som skulle inneha guvernørembetene.

Putins reformer i 2000 undergravde guvernørenes posisjon som politisk maktfaktor på føderalt nivå, men ga ikke nødvendigvis de ønskede resultatene hva gjelder ønsket om en effektiv og sterk vertikal. Reformene i kjølvannet av Beslan kan derfor ses som det neste logiske skritt: Ved å gjeninnføre presidentutnevnte guvernører ville Putin feste grepet om den utøvende vertikalen og gjøre guvernørene direkte ansvarlige vis-à-vis presidenten selv.

Etter en høringsprosess på regionalt nivå vedtok Statsdumaen 3. desember en lett revidert versjon av Putins endringsforslag. Den 8. desember ga Føderasjonsrådet sin tilslutning, og etter at Putin hadde satt sin signatur under endringene 11. desember, trådte lovendringen i kraft.¹²

Hvordan vil den nye prosedyren fungere?

Ifølge den nye lovgivningen vil prosedyren for utnevning av guvernører fra nå av starte med at presidentrepresentantens kontor foretar en screening av potensielle kandidater.¹³ Etter konsultasjoner med ikke nærmere spesifiserte «offentlige organisasjoner» (*obsjtsjestvennyje obedinenija*), vil presidentrepresentanten oversende en liste med navn til lederen for presidentadministrasjonen. Deretter vil presidentadministrasjonen redusere listen til to navn, som blir forelagt presidenten. Presidenten velger en kandidat¹⁴ og sender dette navnet videre til det regionale parlamentet for endelig godkjenning. Parlamentet bekrefter presidentens valg med simpelt flertall.

Hvis det regionale parlamentet to ganger nekter å godta presidentens kandidat, vil presidenten ha én måned til å foreta «passende konsultasjoner» (art. 9.41) med parlamentet. Ved utløpet av denne tidsfristen kan presidenten på bakgrunn av konsultasjonene enten foreslå en ny kandidat, eller alternativt oppløse parlamentet og utnevne en fungerende guvernør for en periode av opp til seks måneder. Om parlamentet for tredje gang ikke godkjenner presidentens kandidat, vil det bli oppløst og nyvalg holdt innen 120 dager.

12 For endringene i lov «Om generelle prinsipper for organisering av statsmaktens legislative (representative) og utøvende organ i Den russiske føderasjons subjekter», se *Rossijskaja gazeta* 15. desember 2004.

13 Nominasjonsprosessen ble etablert av Putin 27. desember gjennom et presidentdekret (Dekret nr. 1603 «Om prosedyrene for vurdering av kandidater for lederstillinger for utøvende makt i et subjekt av Den russiske føderasjonen», se *Rossijskaja gazeta* 29. desember 2004).

14 Alternativt kan han også forkaste begge kandidatene og kreve en ny liste.

Det eneste formelle kravet for å bli utnevnt til guvernør er at vedkommende har fylt 30 år og er russisk statsborger. Det er med andre ord ikke noe krav til botid eller annen tilknytning til det aktuelle føderasjonssubjektet. Når en kandidat er bekreftet av det regionale parlamentet, blir han/hun utnevnt for en periode av opp til fem år. Vedkommende kan imidlertid når som helst avsettes av presidenten dersom han eller hun «mister presidentens tillit» eller «ikke kan oppfylle sine plikter» (art. 19.1d). Selv om også det regionale parlamentet har blitt innvilget rett til å vedta mistillitsforslag mot guvernøren, er et slikt vedtak ikke bindende: Det er opp til presidenten å bestemme om en guvernør skal bli avsatt eller ikke.¹⁵

De nåværende endringene trer gradvis i kraft. Alle valgte guvernører har rett til å sitte ut sin inneværende periode (selv om loven tillater dem å gå av tidligere dersom de selv ønsker), og alle guvernørvalg som allerede var planlagt før lovendringene trådte i kraft ble også gjennomført. Det siste guvernørvalget under Putin fant dermed sted 6. februar 2005 i Nenets autonome okrug. Parallelt ble prosessen med å utnevne guvernører påbegynt 31. januar 2005 med nominasjonen av Sergej Darkin som guvernør av Primore.

De nye prosedyrene for å utnevne regionale ledere av utøvende makt undergravde ikke bare prinsippet om folkelig kontroll i de territorielt-administrativt definerte subjektene (hvor man hadde erfaring med presidentutnevnte guvernører), det utvidet praksis til også å gjelde de etnisk definerte republikkene. Allikevel var det svært få som tok prinsippet om direkte valg i forsvar. Statsdumaen støttet de nødvendige lovendringene med et overveldende flertall og det samme gjorde Føderasjonsrådet.¹⁶ De regionale parlamentene virket mer bekymret over at de selv kunne bli oppløst enn over manglende fremtidig folkelig kontroll over utøvende makt.¹⁷ Og når det gjelder dem som hadde mest på spill, guvernørene selv, kritiserte bare en håndfull av dem åpenlyst forslaget om å avskaffe direkte valg.¹⁸ Samtlige av de 58 guvernørene som offisielt kommenterte

15 Den første testen på denne prosedyren var mistillitsforslaget som ble vedtatt mot guvernøren i Altai kraj, Mikhail Jevdokimov, 31. mars 2005 (*RFE/RL Newsline* 5. april 2005). I dette tilfellet grep presidenten ikke inn.

16 I første lesning, 29. oktober, vedtok Statsdumaen lovutkastet med 365 stemmer mot 64. I andre lesning, 1. desember, ble stemmetallet 357 mot 61, og i tredje og siste lesning 3. desember 358 mot 68 stemmer. I Føderasjonsrådet ble lovendringene vedtatt med 145 mot 1 stemme.

17 Tilsammen 71 regionale parlament kommenterte utkastet før første lesning. Med ett unntak, parlamentet i Tsjuvasjia, støttet alle hovedprinsippene (Coalson 2004).

18 Disse var Vladimir Tikhonov i Ivanovo, Vladimir Butov i Nentes og Jurij Jevdokimov i Murmansk. I Jevdokimovs tilfelle varte motstanden i to dager (!), før Jevdokimovs sekretariatet kunngjorde at han allikevel støttet reformen (*Izvestija* 17. september 2004).

forslaget, var for endringene (Coalson 2004). Hva var grunnen til dette iøynefallende fraværet av motstand og selvforsvar?

På jakt etter et svar: institusjonelt design og lovgivning

På 1990-tallet kunne guvernørene effektivt blokkere lovforslag fra Statsdumaen gjennom sin *ex officio*-representasjon i Føderasjonsrådet. Selv om guvernørene mistet sin direkte representasjon i dette organet i 2000, kontrollerte de fortsatt halvparten av setene gjennom sin rett til å utnevne personlige representanter. I prinsippet kunne de derfor, dersom de hadde ønsket det, i det minste ha forsinket vedtakelsen av en lov som ville frata dem deres folkelige mandat.¹⁹ Hvorfor unnlot de å gjøre dette? Vi kan begynne å lete etter et svar ved å undersøke institusjonelt design og lovgivning.

En av årsakene til at guvernørene ikke forsvarte direkte valg er sannsynligvis den *svake institusjonaliseringen av selve valgpraksisen*. Valg som et middel for å velge regionale ledere var fremdeles et relativt nytt konsept. Som tidligere nevnt, tok det på grunn av Jeltsins motstand mer enn fem år fra introduksjonen av guvernørembetet til flertallet av de føderale subjektene hadde folkevalgte ledere, og ytterligere nesten tre år før prosessen var fullført. Dermed hadde flere regioner ikke gjennomført mer enn to eller tre guvernørvalg, og like mye erfaring med presidentutnevnte som folkevalgte guvernører.

I tillegg døde ikke debatten om valg versus utnevning hen selv etter at alle føderasjonssubjekter hadde fått folkevalgte ledere. Med jevne mellomrom dukket det opp forslag om å fjerne guvernørvalgene og gå tilbake til å utnevne guvernører, også i guvernørene egne rekker. Flere innflytelsesrike guvernører, bl.a. Saratov-guvernør Dmitrij Ajatskov (*Nezavisimaja gazeta* 31 oktober 2000) og Novgorod-guvernør Mikhail Prusak (*Nezavisimaja gazeta* 9. april 2001), gikk offentlig ut mot fortsatte valg for å avskaffe guvernørvalgene. I februar 2001 ble spørsmålet også drøftet i Statsdumaen etter forslag fra et medlem av presidentens støtteparti Enhet. Selv om Enhet distanserte seg fra forslaget, og det ble nedstemt med 32 mot 242 stemmer, uttalte Enhet-medlem og visepresident i Statsdumaen Ljubov Sliska at hun personlig støttet forslaget, og at hun trodde at et slikt system ville være innført i løpet av 3–4 år (*RFE/RL Russian Political Weekly* 19. februar 2001).

¹⁹ I den sittende Statsdumaen kontrollerer Putin nok stemmer til å overkjøre et veto fra Føderasjonsrådet.

Generelt er det åpenbart slik at jo lengre tid det går fra valg først er blitt innført, jo mer rotfestet blir praksis. Den relativt korte tiden som hadde gått fra guvernørvalgene først ble introdusert i Russland, og den vedvarende usikkerheten om hvorvidt ordningen var kommet for å bli, gjorde det utvilsomt lettere for Putin å reversere prosessen.

Det er også et faktum at valgordningen til en viss grad var diskreditert gjennom måten mange regionale valg ble gjennomført på. Som Fiona Hill har bemerket, «Electoral politics in the regions became irremediably corrupt as local mafias and business interests emerged as the primary backers of gubernatorial candidates and their campaigns» (Hill 2005). Leder for Statsdumaens justiskomité og tidligere justisminister Pavel Krasjeninnikov beskrev guvernørvalgene som «valg styrt mer av penger enn av folket» (*RFE/RL Newsline* 28. desember 2004).²⁰ «Storkapitalens» rolle og korrupsjonsnivået bidro til å svekke valgenes legitimitet, noe som reflekteres i svak støtte i befolkningen: Ifølge en spørreundersøkelse publisert i *Novoe vremja* 26. desember 2004, støttet 55 prosent av respondentene gjeninnføring av utnevnte guvernører, mens 34 prosent var mot dette forslaget.²¹

Mangelen på institusjonalisering av valg er tett knyttet opp til manglende institusjonalisering av andre aspekter ved den demokratiske prosessen. For å argumentere for reformene viste Putin til at «i samsvar med artikkel 77 i Den russiske grunnloven er utøvende makt i Russland enhetlig organisert», men at innføringen av guvernørvalg hadde ført til at det hadde vokst frem et parallelt system av føderal myndighet siden guvernørene ikke lenger ble sett som ansvarlige vis-à-vis føderale myndigheter (*Johnson's Russia List* 18. november 2004). Denne feilen skulle nå rettes opp gjennom den nye reformen ved at guvernørene på ny ble underordnet føderalt nivå. Selv om Putin nok hadde rett i at det var en viss grad av dublering i form av parallelle føderale og regionale byråkratier i føderasjons-subjektene, indikerer hans insistering på et toppstyrt makthierarki en manglende anerkjennelse av folket som den ultimate kilden til politisk legitimitet i en demokratisk stat.

20 I et tv-intervju 18. november rettferdiggjorde Putin reformene ved å vise til den politiske rollen økonomiske klaner spilte i enkelte regioner. Han bemerket «deres økende innflytelse over myndighetene på regionalt nivå» og hevdet at det under overflaten foregikk «økonomiske kamper mellom lokale og regionale klaner om makten» (*RFE/RL Newsline* 19. november 2004).

21 Til sammenligning bør det nevnes at i en tilsvarende spørreundersøkelse som ble gjort før Putin lanserte forslaget, var 77 prosent for folkevalgte guvernører (*RFE/RL Newsline* 22. juni 2001).

En slik manglende anerkjennelse synes å gjelde guvernørene også. Konfrontert med muligheten for å miste sitt folkelige mandat, virket de fleste guvernører lite bekymret. Om legitimitet kom nedenfra gjennom valg, eller ovenfra gjennom utnevning av presidenten, syntes med andre ord ikke viktig. Sannsynligvis spiller arven fra sovjetperioden inn her: Den sovjetiske tradisjonen med demokratisk sentralisme, som la mer vekt på «sentralisme» enn på «demokratisk», var basert på en forståelse av makt som delegert ovenfra gjennom en strengt hierarkisk struktur. Også tsar-Russland var svært sentralisert. Ideen om valg som kilde til politisk legitimitet var med andre ord relativt ny. I tillegg passet elektoratets rett til å bestemme hvem som skulle inneha utøvende makt i regionene, dårlig med den rådende diskursen om behovet for å restrukturere utøvende myndighet i en strikt vertikal.²² Stilt overfor de uforenlige prinsippene om folkelig kontroll og en sterk vertikal, tydde man i maktens korridorer til den tradisjonelle løsningen: å søke legitimitet fra oven.

Sett fra guvernørenes ståsted var det dessuten grunn til å tro at det denne gang, i motsetning til hva tilfellet hadde vært under Putins tidligere reformer, ikke ville skje en reduksjon av guvernørenes reelle makt. I Putins første presidentperiode hadde guvernørenes politiske innflytelse på det føderale nivå blitt betydelig redusert, og det var også innført nye begrensninger på regionalt nivå (reorganiseringen av presidentrepresentantene, kampanjer for å strømlinjeforme lovverket, begrensninger på hvor mange perioder en guvernør kunne sitte, osv.). De hyppige lovendringene hadde alle vært ledd i et forsøk på å sentralisere utøvende makt, dvs. å redusere guvernørenes rom for maktutøvelse. Denne gangen var det imidlertid ikke snakk om slike begrensninger. Selv om en prosedyre med utnevnelser ville innebære en større grad av formell underordning under presidentembetet, ville ikke endringene påvirke den faktiske makten som guvernørene hadde når vedkommende først var utpekt. Tvert imot kunne det være god grunn til å anta at det motsatte ville være tilfelle: Dersom presidenten fikk et fast grep om vertikalen, ville mer makt kunne bli overført til guvernørene.²³

22 I et av sine sjeldne intervjuer karakteriserte Dmitrij Medvedev, lederen for Presidentadministrasjonen, innføringen av utnevnte guvernører som et forsøk på å samle den utøvende myndigheten og dermed gjøre den mer effektiv. Det nye systemet «skulle konsolidere regionale eliter og legge grunnlag for en effektiv implementering av utøvende myndigheters avgjørelser» (*Ekspert* 4. april 2005).

23 Et slikt resonnement synes å bli bekreftet av utviklingen i etterkant av at reformene trådte i kraft idet hovedarkitekten bak Putins føderale reformer, Dmitrij Kozak (nåværende presidentrepresentant i Den sørlige føderale okrug) presenterte en plan for å overføre

Bortsett fra at guvernørene ikke lenger ville ha kontroll med nominasjonsprosessen og i stedet måtte stole på lobbyvirksomhet overfor presidentrepresentantene og Kreml for å beholde sin maktposisjon, ville det å avstå fra direkte valg med andre ord ikke påvirke deres makt: Ble de først utnevnt, ville de sannsynligvis beholde samme innflytelse som før. Slike utsikter bidro nok også til den lavmælte protesten fra guvernørene.

Patron–klient-relasjoner, jobbsikkerhet og lobbyisme

Minst like viktig som å undersøke formelle strukturer, lovgivning og prinsipper for legitimering, er det imidlertid å se nærmere på mindre formelle aspekter av det politiske systemet. Guvernørenes mangel på motstand kan også bunne i mer opportunistiske og personlige faktorer.

Overføringen av makt fra Jeltsin til Putin hadde i utgangspunktet forstyrret balansen mellom utøvende makt på føderalt og regionalt nivå. Putin kom til makten som en relativ outsider uten nære bånd til den regionale makteliten. Dette, samt at mange av guvernørene hadde støttet krefter utenfor Kreml i opptakten til presidentvalget i 2000,²⁴ ble sett på som en av årsakene til Putins frontalangrep på guvernørene umiddelbart etter valget. Men hadde denne konfrontasjonen noen varig effekt?

Sannsynligvis ikke. Guvernørene var snare til å reorientere seg mot Kreml og slutte rekkene bak Putin. Dette ble tydelig demonstrert sommeren 2000, da guvernørene støttet Putins forslag om å frata dem direkte representasjon i Føderasjonsrådet og dermed også deres parlamentarisk immunitet.²⁵ Samtidig virket det som om Putin aksepterte at de – med noen unntak²⁶ – kunne fortsette å styre sine subjekter i stor grad på samme måte som før.

Guvernørenes tilpasningsevne til den nye «patronen» i Kreml kan illustreres med å vise til det store antall guvernører fra Jeltsin-

en lang rekke oppgaver fra føderalt til regionalt nivå (*Johnson's Russia List* 9. mars 2005).

24 Etter hvert som en stadig sykere president Jeltsin gradvis mistet kontroll over den politiske utviklingen, valgte mange regionale ledere å satse på Moskvas ordfører Jurij Luzjkov og hans parti Fedrelandet.

25 Til å begynne med la man ned veto mot forslaget, men 26. juli 2000 godtok Føderasjonsrådet endringene med 119 mot 18 stemmer.

26 Viktigst her er at Kreml tok kontroll over utnevnelsen av nøkkelpersonell i de regionale avdelingene av det føderale byråkratiet og kravet om at regional lovgivning måtte bringes i samsvar med føderal.

æraen som ble gjenvalgt under Putin. Bortsett fra noen ganske få, men prominente tilfeller, slik som Jevgenij Nazdratenko (Primore), Vladimir Jakovlev (St. Petersburg) og Aleksandr Rutskoj (Kursk),²⁷ lyktes de fleste regionale lederne i å bli gjenvalgt for en ny periode (se tabell 1).

Som det fremgår av tabell 1, deltok sittende guvernører i om lag 80 prosent av valgene både under Jeltsins første presidentperiode og under Putin – og de vant i omtrent 60 prosent av tilfellene. Den lavere gjenvalgsraten i Jeltsins andre periode skyldes i stor grad omleggingen fra utnevnte til folkevalgte guvernører. Høsten 1996, da Jeltsin åpnet for valg i alle føderasjonssubjekter, ble flere upopulære presidentutnevnte guvernører nødt til å søke et folkelig mandat. Dette er faktisk det eneste året hvor *alle* sittende guvernører søkte gjenvalg, men også ett av to år hvor det ble notert flere tap enn seirer (23 ble kastet, mens bare 20 ble gjenvalgt).²⁹ Til tross for reformene av den utøvende vertikal og en og annen kampanje mot guvernører som hadde falt i unåde i Kreml, indikerer gjenvalgsraten at Putin og guvernørene snart fant et modus vivendi hvor guvernørene fikk lov til å fortsette sine karrierer på regionalt nivå i bytte mot lojalitet til presidenten. På bakgrunn av denne utviklingen så innføringen av presidentutnevnte guvernører ikke nødvendigvis ut til å true guvernørenes sjanser til å kunne bli ved makten.

Når man skal diskutere hvorfor guvernørene ikke forsvarte fort-

Tabell 1. Gjenvalgsrate for sittende guvernører mellom 1991 og 2005²⁸

År	Antall valg	Sittende guvernør deltar		Sittende guvernør gjenvalgt	
		Antall	%	Antall	%
Jeltsins første periode (1991–96)	45	36	80,0	27	60,0
Jeltsins andre periode (1996–99)	80	75	93,8	39	48,8
Putins første periode (2000–04)	96	78	81,3	60	62,5
Putins andre periode (2004–05)	23	18	78,3	14	60,9

Kilde: Federalnyj tsentr informatsii pri Tsentralnoj izbiratelnoj komissii RF (www.fci.ru); *Politika* (www.cityline.ru/politika/idex.html).

27 Nazdratenko, det sorte får blant de russiske guvernørene gjennom mesteparten av Jeltsins regime, ble «forfremmet bort» etter å ha blitt tilbudt stillingen som leder for den føderale fiskerikomiteen i 2001. Det samme var tilfelle med Jakovlev, som ble utnevnt til visestatsminister i 2003. Og Rutskoj, en tidligere visepresident og en av lederne for parlamentets opprør i 1993, ble hindret i å stille til gjenvalg gjennom en rettslig kjennelse i 2000.

28 Under president Jeltsins første termin regnes lederne for republikksovjetene, så vel som Mos- og Lensovjet med til gruppen av sittende «guvernører». De seks guvernørvalgene som ble erklært ugyldige i perioden mellom 1993–96 (valgene i Ingusjetia, Tsjeljabinsk, Evenk, Aga-Burjat, Krasnodar og Amur), er ikke inkludert.

29 I 1998 stilte 10 guvernører opprinnelig valgt i 1993 til gjenvalg; 4 ble gjenvalgt og 6 tapte.

Tabell 2. Ledere av utøvende makt som hadde sittet minst 8 år ved makten ved utgangen av 2004

Navn	Føderasjonssubjekt	År for tiltredelse
<i>Mintimer Shaimiev</i>	Tatarstan	1991
<i>Nikolaj Volkov</i>	Den jødiske aut. oblast	1991
<i>Valerij Kokov</i>	Kabardino-Balkaria	1992
<i>Jurij Luzjkov</i>	Moskva by	1992
<i>Sjerig-ool Oorzjak</i>	Tyva	1992
<i>Aleksandr Volkov</i>	Udmurtia	1992 ³⁰
<i>Nikolaj Fjodorov</i>	Tsjuvasjia	1993
<i>Kirsan Iljumzjinov</i>	Kalmykia	1993
<i>Murtaza Rakhimov</i>	Basjkortostan	1993
<i>Jegor Strojev</i>	Orjol	1993
<i>Magomedali Magomedov</i>	Dagestan	1994 ³¹
<i>Leonid Potapov</i>	Burjatia	1994
<i>Viktor Kress</i>	Tomsk	1995 [1991]
<i>Anatolij Lisitsyn</i>	Jaroslavl	1995 [1991]
<i>Leonid Polezjajev</i>	Omsk	1995 [1991]
<i>Mikhail Prusak</i>	Novgorod	1995 [1991]
<i>Jevgenij Savtjsenko</i>	Belgorod	1995 [1993]
<i>Nikolaj Merkusjkin</i>	Mordovia	1995
<i>Edvard Rossel</i>	Sverdlovsk	1995
<i>Pjotr Sumin</i>	Tsjeljabinsk	1995
<i>Valdimir Tsjub</i>	Rostov	1996 [1991]
<i>Aleksandr Filipenko</i>	Khanty-Mansi	1996 [1991]
<i>Viktor Isjaev</i>	Khбаровsk	1996 [1991]
<i>Konstantin Titov</i>	Samara	1996 [1991]
<i>Jurij Nejelov</i>	Jamal-Nenets	1996 [1994]
<i>Dmitrij Ajatskov</i>	Saratov	1996 [1996]
<i>Ravil Geniatulin</i>	Tsjjita	1996 [1996]
<i>Vjatsjeslav Pozgaljov</i>	Vologda	1996 [1996]
<i>Oleg Bogomolov</i>	Kurgan	1996
<i>Aleksej Lebed</i>	Khakassia	1996
<i>Valerij Malejev</i>	Ust-Orda Burjat	1996
<i>Nikolaj Maksjuta</i>	Volgograd	1996
<i>Viktor Sjersjunov</i>	Kostroma	1996
<i>Jurij Jevdokimov</i>	Murmansk	1996
<i>Nikolaj Vinogradov</i>	Vladimir	1996

Kilde: *Politika* (www.cityline.ru/politika/index.html).

satt valg, må vi også huske på at flere av dem snart ville ha måttet gå av på grunn av begrensningene som var blitt lagt på hvor mange perioder de kunne sitte. En av de få innrømmelsene som guvernørene hadde fått fra Kreml under Putin, var en ny tolkning av hvordan man skulle telle antall perioder: I januar 2001 vedtok Statsdumaen at loven om organisering av utøvende makt ikke skulle ha tilbakevirkende kraft, og at de to periodene som guvernørene heretter skulle ha lov til å sitte, skulle telles fra den dato loven ble vedtatt, dvs. fra 16. oktober 1999 (*Rossijskaja gazeta* 12. februar 2001). Dette tillot 69 av de sittende guvernørene å stille for en tredje periode – og 17 av dem til og med for en fjerde periode. Men da Putin holdt sin Besslan-tale, begynte tiden å renne ut for mange av guvernørene. Ved slutten av 2004 hadde 35 av Russlands 89 føderasjonssubjekter vært styrt av samme leder i mer enn 8 år (se tabell 2).

30 Udmurtia hadde et parlamentarisk system frem til 2000. Volkov ble valgt statsminister i 1992 og president i 2000.

31 Magomedov ble valgt til president for Statsrådet, Dagestans kollektive presidentskap av Den konstitusjonelle forsamling i 1994. Dagestan er det eneste føderasjonssubjektet som ikke har hatt direkte valg av leder for utøvende makt.

Ettersom et flertall av føderasjonssubjektene opererte med fireårsperioder,³² ville det etter planen blitt en betydelig utskiftning av «gjengangere» over de neste årene. Noen av Russlands lengstsittende regionale ledere måtte snart ha gått av (se tabell 3), selv om flere av de mektigste klarte å utsette avgangen med nok en periode.³³ En positiv konsekvens av Putins reformforslag sett med guvernørens øyne, var derfor at det løste problemet med lov-begrensede embetsperioder: Dersom de ikke lenger skulle være folkevalgte, bortfalt også begrensningene på hvor lenge de kunne sitte.

Muligheten for å få nok en periode som regional leder gjennom en utnevning av presidenten var enda viktigere i en situasjon der guvernørembetet sjelden fungerte som et springbrett til en politisk karriere på føderalt nivå. Etter oppløsningen av KPSS fantes det ikke lenger noe effektivt «samlebånd» for å bringe regionale ledere inn i toppolitikken i Moskva. «Maktpartiene» hadde – i det minste frem til dannelsen av Det forente Russland – vist seg å være høyst usikre karriereveier. Å være guvernør var dermed på mange måter en politisk blindvei: Den politiske karrieren har stort sett begrenset seg til det aktuelle føderasjonssubjektet med svært få tilfeller av vertikale,³⁵ for ikke å snakke om horisontale,³⁶ kar-

Tabell 3. Ledere av utøvende makt for tredje periode i 2004 og forhindret fra å stille til gjenvalg³⁴

Navn	År for utløp av siste periode
<i>Jurij Luzjkov</i>	2007
<i>Vjatsjeslav Pozgaljov</i>	2007
<i>Anatolij Lisitsyn</i>	2007
<i>Jurij Jevdokimov</i>	2008
<i>Ravil Geniatulin</i>	2008
<i>Valerij Malejev</i>	2008
<i>Viktor Isjaev</i>	2008
<i>Aleksej Lebed</i>	2008
<i>Nikolaj Maksjuta</i>	2008
<i>Oleg Bogomolov</i>	2009

Kilde: *Politika* (www.cityline.ru/politika/index).

- 32 Antallet regioner som innførte femårsperioder var imidlertid stigende. Før valgene ble avskaffet, hadde 33 subjekter innført forlengede perioder.
- 33 14 ledere for utøvende makt sikret seg rett til å stille for en fjerde periode i løpet av den tredje perioden de satt ved makten. I 2005 ville således Nikolaj Fjodorov kunne stille for en fjerde periode, i 2006 Valerij Kokov, Sjerig-ool Oorzjak, Kirsan Illjuzimov, Jevgenij Savtsjenko, Mikhail Prusak, Leonid Polezjajev, Edvard Rossel og Viktor Kress, og i 2008 Murtaza Rakhimov. Hvis Rakhimov hadde blitt gjenvalgt i 2008, ville han i 2013 ha styrt Basjkortostan sammenhengende i 22 år.
- 34 I tillegg var 11 av guvernørene som hadde blitt gjenvalgt for en andre periode, forhindret fra å stille på nytt. Som en følge av endringene i hvordan antall perioder ble talt, var det imidlertid også 21 guvernører som var i sin andre periode, men som allikevel kunne søke gjenvalg.
- 35 I Fradkov-regjeringen sitter det kun to forhenværende guvernører: Jurij Trutnev (minister for naturressurser, guvernør i Perm 2000–04) og Vladimir Jakovlev (minister for regional utvikling, guvernør i St. Petersburg 1996–2003).
- 36 Det eneste eksempelet på en person som har sittet som guvernør i to føderasjonssubjekter er Aleksandr Khloponin, som var guvernør av Tajmyr (Dolgan-Nenets) 2001–02 og som ble valgt til guvernør i Krasnojarsk i 2002. Det har tradisjonelt vært nære bånd mellom disse to subjektene, ettersom Tajmyr tidligere var en del av Krasnojarsk. Et lignende

rieresprang. Heller enn som et dødelig slag kan Putins forslag om å innføre utnevnte guvernører dermed ha fungert som en politisk livbøye for de sittende guvernørene, en mulighet til å klamre seg til makten.

Det er også grunn til å spørre hvor mye innføringen av utnevnte guvernører faktisk endret forholdet mellom presidenten og guvernørene. De nye russiske lederne tok med seg en lang tradisjon av patron–klient-forhold og uformelle nettverk utviklet i skyggen av kommunistpartiets offisielle forbud mot fraksjoner. I det institusjonelle og juridiske vakuemet på begynnelsen av 1990-tallet ble slike nettverk enda mer avgjørende. Ifølge Lilija Sjevtsova ledet «the lack of a meaningful separation of powers and of a legal framework for the operation of power structures (...) to the spread of unofficial, patron-client type relations» (Shevtsova 2002).

President Jeltsins tendens til å ty til personlige nettverk på tvers av formelle institusjoner og byråkratiske prosedyrer stimulerte utvilsomt denne utviklingen av uformell praksis (Blakkisrud 2003). Et sentralt trekk ved Jeltsins politikk overfor regionene var det personfokuserte grunnlag mange av sentrum–periferi-relasjonene var tuftet på (Petrov & Slider 2005: 242), hvor Jeltsin innvilget politisk allierte bilaterale maktfordelingsavtaler og føderale programmer. Denne praksisen fortsatte etter innføringen av folkevalgte guvernører. Til gjengjeld for opprettholdelse av regional stabilitet og støtte i føderale valg, så Jeltsin gjennom fingrene med de autokratiske tendensene hos mange regionale ledere. Mot slutten av Jeltsins stadig mer dysfunksjonelle presidentskap utviklet mange guvernører dermed sine egne nomenklatura/business/kriminelle klaner (Reddaway 2004). Men selv om de slik sett ble stadig mer selvstendige, trengte de fortsatt å bevare et godt forhold til maktens sentrum for å opprettholde et føderalt «*krysj*» (dvs. beskyttelse).

President Putins stil er langt mer forretningsmessig. Han har stort sett unngått å utvikle den typen personlige relasjoner som hans forgjenger hadde til guvernørene, og har også redusert deres tilgang til Kreml gjennom å overføre guvernørene fra Føderasjonsrådet til Statsrådet.³⁷ Allikevel spiller fremdeles lobbyvirksomhet en svært viktig rolle i russisk politikk. Et flertall av føderasjonssubjektene er avhengig av overføringer over det føderale budsjettet, og i en

tilfelle er Sergej Sobjanin, som var parlamentsformann i Khanty-Mansi (1994–2000) og som i 2001 ble valgt guvernør av Tjumen.

37 Statsrådet ble etablert for å sikre pillen for guvernørene da de mistet plassene sine i Føderasjonsrådet, men møter i plenum bare fire ganger i året. For presidentens dekrét om opprettelsen av Statsrådet, se *Rossijskaja gazeta* 5. september 1999.

slik situasjon er adgang til dem som tar beslutningene i Moskva avgjørende.

Behovet for å stå på god fot med Kreml kan illustreres med de valgte guvernørens oppførsel: Riktignok måtte kandidatene søke et folkelig mandat, men så snart de var valgt, lot det til å være like viktig å kurtisere Kreml som å ivareta kontakten med velgerne. Et godt eksempel er de mange guvernørene som i utgangspunktet ble valgt på en «rød» plattform, men som droppet partitilknytningen etter å ha blitt valgt, eller i det minste inntok en Kreml-positiv holdning.³⁸ I stedet for partitilknytning og ideologi ønsket de fleste guvernører å fremstå som kapable *khozjajstvenniki* (økonomiske administratorer), noe som implisitt innebar at de også var flinke til å tiltrekke seg føderale midler.³⁹

Et annet eksempel er guvernørens forhold til den foreløpig siste utgaven av maktpartiet, Det forente Russland. Etter at dette partiet begynte å innta en mer tradisjonell partirolle enn sine forgjengere, har det virket som en magnet på guvernørene. I det siste dumavalget stilte således 29 av guvernørene på Det forente Russlands partiliste (Petrov & Slider 2005), og 16 av 38 medlemmer av partiets øverste råd er guvernører.⁴⁰ For å sitere guvernøren i Rjazan, Vladimir Sjpak, som nylig hoppet av fra det nasjonalistiske Moderlandpartiet til Det forente Russland: «Du vet hvilket parti vår president støtter. Vi burde arbeide sammen som en enhet» (*REF/RL Newslinje* 22. mars 2005). Med den avgjørende rollen presidenten og Kreml spiller i russisk politikk, er det grunn til å spørre seg om det ikke alltid har vært slik at guvernørens fokus har vært rettet primært mot Kreml uavhengig av om guvernørene er folkevalgte eller utnevnte.

Noen foreløpige konklusjoner

Lovendringene som innførte presidentutnevnte guvernører, trådte i kraft 15. desember 2004. Den første utnevnelsen fant sted 31. januar 2005, da Putin fremmet Sergej Darkins kandidatur for det regionale parlamentet i Primore. I løpet av de første seks månedene av 2005 utnevnte Putin i alt 25 guvernører (se tabell 4).

38 Se for eksempel «Red Governors Swear Their Loyalty to the President», *The St Petersburg Times* 30. mars 2004.

39 Fokuset på administrative evner virker svært utbredt. Ordfører Jurij Luzjkovs første reaksjon på Putins reformer var å understreke at «leder for utøvende makt i en region bør være en person som først og fremst er dyktig til å løse økonomiske oppgaver. Det er mer en god økonomisk administrator (*khozjajstvenniki*) og i mindre grad (*v mensjej stepeni*) en politiker» (*Izvestija* 14. september 2004).

40 www.edinors.ru/section.html?rid=2054 (6. april 2005).

Tabell 4. Ledere for utøvende makt utnevnt av Putin første halvår 2005

Navn	Føderasjonssubjekt	Utnevnt	Ny eller gjenutnevnt?
<i>Sergej Darkin</i>	Primore	31. januar	Gjenutnevnt
<i>Sergej Sobjanin</i>	Tjumen	3. februar	Gjenutnevnt
<i>Nikolaj Vinogradov</i>	Vladimir	16. februar	Gjenutnevnt
<i>Aleksandr Mikhailov</i>	Kursk	18. februar	Gjenutnevnt
<i>Nikolaj Volkov</i>	Den jødiske aut. oblast	19. februar	Gjenutnevnt
<i>Leonid Korotkov</i>	Amur	19. februar	Gjenutnevnt
<i>Aleksandr Filipenko</i>	Khanty-Mansi	21. februar	Gjenutnevnt
<i>Boris Zolotarjov</i>	Evenk	24. februar	Gjenutnevnt
<i>Pavel Ipatov</i>	Saratov	28. februar	Ny
<i>Jurii Nejelov</i>	Jamal-Nenets	9. mars	Gjenutnevnt
<i>Oleg Khozjemjakov</i>	Korjak	9. mars	Ny
<i>Mintimer Sjamijev</i>	Tatarstan	16. mars	Gjenutnevnt
<i>Vjatsjeslav Dudka</i>	Tula	25. mars	Ny
<i>Pjotr Sumin</i>	Tsjeljabinsk	14. april	Gjenutnevnt
<i>Aman Tulejev</i>	Kemrovo	14. april	Gjenutnevnt
<i>Jegor Strojev</i>	Orjol	15. april	Gjenutnevnt
<i>Viktor Sjersjunov</i>	Kostroma	16. april	Gjenutnevnt
<i>Konstantin Titov</i>	Samara	25. april	Gjenutnevnt
<i>Vasilij Botsjkarjov</i>	Penza	11. mai	Gjenutnevnt
<i>Oleg Koroljov</i>	Lipetsk	24. mai	Gjenutnevnt
<i>Aleksej Tsjernysjev</i>	Orenburg	4. juni	Gjenutnevnt
<i>Tajmuraz Mamsurov</i>	Nord Ossetia	7. juni	Ny
<i>Vladimir Tsjub</i>	Rostov	12. juni	Gjenutnevnt
<i>Murat Zvjazikov</i>	Ingusjetia	12. juni	Gjenutnevnt
<i>Viktor Maslov</i>	Kaluga	12. juni	Gjenutnevnt

På bakgrunn av erfaringene fra det første halvåret med presidentutnevnte guvernører kan man trekke noen foreløpige konklusjoner: For det første ser det ikke ut til at Putin har til hensikt å revolusjonere sammensetningen av guvernørkorpset. Av de 25 guvernørene som Putin utnevnte i løpet av første halvår av 2005, var 21 tidligere folkevalgte guvernører som ble gjenutnevnt (se tabell 4). Med 84 prosent er gjenutnevningssraten langt høyere enn gjenvalgsraten noen gang var (jf. tabell 1). Dersom vi holder Korjak utenfor (guvernør Vladimir Loginov ble avskjediget på grunn av anklager om vanstyre),⁴¹ var det bare tre guvernører som falt

offer for den nye utnevningsspolicyen. I Dmitrij Ajatskovs tilfelle (guvernør i Saratov) minnet imidlertid det hele mer om Kremles tradisjon for å sparke uønskede ledere oppover i stedet for ut, idet han ble utnevnt til ambassadør i Hviterussland.⁴² Og den omstridte Aleksandr Dzasokhov i Nord-Ossetia, som hadde vært under sterkt press for å gå av helt siden den katastrofale håndteringen av Beslan, gikk av frivillig før tiden. Det eneste «ordinære» tilfellet av at en guvernør ikke har blitt gjenutnevnt ved utløpet av sin embetsperiode, er dermed Vasilij Starodubtsev, den kommunistiske guvernøren i Tula og en av deltakerne i augustkuppet i 1991. At han ikke ble re-

41 Loginov ble sparket ved et presidentdekret 9. mars 2005 (www.kremlin.ru/text/docs/2005/03/85003.shtml) (14. mars 2005).

42 Ajatskov ble senere utnevnt til russisk ambassadør til Hviterussland.

nominert, kom ikke som noen stor overraskelse: I en ekspertsurvey om sjansene for sittende guvernører til å bli gjenutnevnt publisert i *Izvestija* 11. januar 2005, kom Starodubtsev sist. Til tross for de vagt formulerte kriteriene for når presidenten har rett til å avsette en guvernør, har med andre ord de nye prosedyrene ikke ført til stor utskifting blant guvernørene.⁴³

For det andre kan det virke som om utnevnelser vil fungere som en måte å omgå tidsbegrensningene på. Riktignok er det bare en av de gjenutnevnte guvernørene som ville vært forhindret fra å søke gjenvalg (Aleksij Tsjernysjev i Orenburg).⁴⁴ Men de «nye» guvernørene har jevnt over lang fartstid: 10 av 21 gjenutnevnte guvernører hadde allerede sittet i minst åtte år eller mer. Fem av dem stammet faktisk fra den aller første generasjonen av guvernører i det postsovjetiske Russland: Mintimer Sjajmijev, Aleksandr Filipenko, Nikolaj Volkov, Konstantin Titov og Vladimir Tsjub hadde alle sittet som ledere for utøvende makt i sine respektive føderasjonssubjekter siden 1991. Putins åpenbare preferanse for «kaderstabilitet» synes å bekrefte antakelsen om at utnevningprosedyren kunne være en måte å omgå begrensningene i antall perioder på.

For det tredje later det til at spekulasjonene om at det ville komme en massiv bølge av embetsnedleggelsler i kjølvannet av innføringen av de nye prosedyrene bare delvis har slått til.⁴⁵ Man hadde antatt at mange guvernører ville gi opp sitt valgte mandat frivillig for å kunne be presidenten bekrefte at de hadde hans tillit. Ved å legge sin skjebne i Putins hender ville de fremstå som presidentens lojale støttespillere og dermed øke sine sjanser for å bli gjenutnevnt. I 12 av de 25 tilfellene skulle det ha vært avholdt guvernørvalg i 2005 (selv om syv guvernører her allikevel valgte å fremskynde spørsmålet ved å be om presidentens tillit), i 11 tilfeller ville inneværende embetsperiode utløpe i 2006 og i ett tilfelle i 2007.⁴⁶ Man vil derfor med all sannsynlighet fortsette å se et blandet guvernørkorps av både valgte og utnevnte guvernører i flere år fremover.

43 Jobbsikkerhet kan dermed bli knyttet til presidentvalgssyklusen. I fremtiden vil et skifte av president kunne føre til en utskifting av guvernører.

44 I 11 tilfeller satt de gjenutnevnte guvernørene offisielt i sin andre periode, men hadde sikret seg retten til en tredje. I to tilfeller satt de i sin tredje med rett til en fjerde (jf. lovendringene fra 2001).

45 Flere av guvernørene, inkludert Valentina Matvienko i St. Petersburg, Gennadij Kholdyrev i Nizjnij Novgorod, Mikhail Lapsjin i Altaj-republikken og Konstantin Titov i Samara, hadde på forhånd antydnet at de ville gjøre dette (*RFE/RL Newslines* 28. desember 2004).

46 I tillegg kommer den avskjedigede Vladimir Loginov, som skulle ha sittet frem til 2008.

For det fjerde har presset for å falle inn i Kremls fold blitt trappet opp. Et eksempel er guvernøren i Kursk, Aleksandr Mikhailov. Mikhailov, som er tidligere førstesekretær i den regionale oblastkomiteen og tre ganger valgt inn i Statsdumaen som representant for KPRF, oppga partimedlemskapet sitt i januar 2005 for å melde seg inn i Det forente Russland og derigjennom øke sine sjanser for å bli renominert (*RFE/RL Newsline* 22. februar 2005). I februar kom belønningen. Partimedlemskap er imidlertid ingen garanti: Den sparkede Dmitrij Ajatskov er medlem av Det forente Russlands øverste råd. Med Nikolaj Petrovs ord, «the issue is clearly not one of getting the right people, but one of establishing the right relationships and strict subordination to the center» (Petrov 2005).

Og sist, men ikke minst: Det første halvåret med presidentutnevnte guvernører har vist at Putin er villig til å bruke sin nye makt til å kaste guvernører – utnevnte så vel som valgte. Dette ble demonstrert i tilfellet Vladimir Loginov, guvernør i Korjak autonome okrug. Den 9. mars 2005 ble Loginov den første guvernøren som ble kastet under henvisning til Putins nye myndighet. Loginovs avskjedigelse ble forklart med «at han hadde mistet presidentens tillit og mislyktes med å oppfylle sine plikter». ⁴⁷ Avskjedigelsen ble i vide kretser tolket som et signal fra Kreml om at heller ikke valgte guvernører skulle føle seg for trygge og at Kreml nå hadde tatt kommandoen over den utøvende vertikalen.

De første resultatene fra implementeringen av reformene viser allikevel at Kreml har nølt med å bruke sin nyvunne makt. I stedet for å velge en konfrontasjonslinje har man heller søkt å kooptere guvernører. Et interessant tilfelle i så måte er gjenutnevningen av Mintimer Sjamijev, som hadde vært Tatarstans sterke mann siden sluttfasen av sovjetperioden. Det ville ha vært svært vanskelig for Kreml å fjerne Sjamijev; et slikt trekk ville kunne ha utløst nye løsrivelseskrav i Tatarstan. Kreml valgte dermed å akseptere Sjamijevs fortsatte styre. Sjamijev oppga makten frivillig, men erklærte samtidig at Putin hadde gått med på å renominere ham. ⁴⁸ Kreml synes dermed i det minste på kort sikt å akseptere den fortsatte tilstedeværelsen av noen av de mer autoritære regionale lederne.

47 Se www.kremlin.ru/text/docs/2005/03/85003.shtml (14. mars 2005). Ifølge Kremles presssekretor hadde Loginovs styre «resultert i massive brudd på befolkningens rettigheter og friheter» (*RFE/RL Newsline* 10. mars 2005). Loginov hadde bare lyktes med å sikre drøyt halvparten av nødvendig brensel forsyning før skipsfarten i Okhotskhavet måtte avsluttes for vinteren.

48 Med Sjamijevs egne ord: «Jeg ville ikke sagt at det bare var et ønske, men en innstendig anmodning [fra Putins side] om at jeg fortsatte i enda en periode» (*Nezavisimaja gazeta* 14. mars 2005).

Konklusjon

Innføringen av folkevalgte ledere på regionalt nivå i Russland på 1990-tallet var en blandet suksess. Dette skyldtes blant annet at partisystemet var underutviklet, at frie valg ble korrumpert av bruken av «administrative ressurser» og at prinsippet om ansvarlighet vis-à-vis elektoratet var dårlig rotfestet. Ved innføringen av guvernørvalg mistet Kreml samtidig sin mest effektive mekanisme for å kontrollere guvernørene og tøyte maktmisbruk og nepotisme innenfor den utøvende makt. På slutten av 1990-tallet hadde flere regionale ledere forvandlet sine føderasjonssubjekter til noe i nærheten av personlige len.

Trass i alle innebygde feil og mangler var allikevel situasjonen før Beslan fremdeles slik at politisk makt – i det minste formelt – ble delegert nedenfra og opp, noe som sikret elektoratet retten til å velge sine egne ledere. Politisk makt på regionalt nivå har vært konsentrert rundt guvernørene, og innføringen av direkte valg på guvernører ble derfor sett som et svært viktig steg på vei mot et demokratisk styre i Russland. Etter Putins siste reform av den utøvende makt vil velgermakten i forhold til guvernøren bare være indirekte gjennom deltakelse i føderale presidentvalg og regionale parlamentsvalg (hvor førstnevnte instans nominerer og sistnevnte godkjenner guvernørkandidater).

Enda mer problematisk er elektoratets kontroll over «sine» representanter i Føderasjonsrådet: I utgangspunktet representerer halvparten av medlemmene av det russiske overhuset utøvende makt på regionalt nivå. Etter innføringen av presidentutnevnte guvernører vil presidenten dermed indirekte kontrollere halvparten av stemmene i Føderasjonsrådet. Det regionale elektoratets kontroll har med andre ord falt dramatisk fra 1993, da det den gang var direkte valg til Føderasjonsrådet: Nå velger elektoratet presidenten, som utnevner guvernøren, som igjen utpeker en representant til Føderasjonsrådet. Med avskaffelsen av folkevalgte guvernører har Russland følgelig tatt nok et steg bort fra tanken om en folkestyrt føderasjon i retning av en hierarkisk, toppstyrt enhetsstat.

Litteratur

- Blakkisrud, Helge (2003) «The Rise and Fall of the Russian Governor: Institutional Design vs. Elite Bargaining as Explanatory Factors in Russian Politics» i Anton Steen & Vladimir Gel'man (red.) *Elites and Democratic Development in Russia*. London: Routledge.
- Borisov, Sergei (2004) The Governor of the Governors. *Transition Online* 1. november.
- Coalson, Robert (2004) How Will Russian Governors Be Appointed? *RFE/RL Newslines* 8 (209) (4. november).
- Gel'man, Vladimir (2000) «Subnational Institutions in Contemporary Russia» i Neil Robinson (red.) *Institutions and Political Change in Russia*. New York, NY: St Martin's Press.
- Hill, Fiona (2005) Putin's Federal Dilemmas. *Transition Online* 17. februar.
- Petrov, Nikolai (2005) The Shape of Strings to Come. *The St Petersburg Times* 8. mars.
- Petrov, Nikolai & Darrell Slider (2005) «Putin and the Regions» i Dale R. Herspring (red.) *Putin's Russia. Past Imperfect, Future Uncertain*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Reddaway, Peter (2004) «Historical and Political Context» i Peter Reddaway & Robert W. Ortung (red.) *The Dynamics of Russian Politics. Putin's Reform of Federal Relations*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Shevtsova, Lilia (2002) *Between Stabilization and a Breakthrough: Interim Results of Vladimir Putin's Presidency*. Briefing Moskovskogo Tsentra Karnegi (<http://pubs.carnegie.ru/english/briefings/2002/default.asp?n=issue02-01.asp>) (6. april 2005).

Velkommen til Internett

Hvor har det blitt av gutta fra gamle dager?

Jakub M. Godzimirski
Internettmedarbeider

Da Sovjetunionen gikk i oppløsning i 1991, innebar det slutten på en epoke i verdenshistorien. President Mikhail Gorbatsjov ble samtidig den siste i rekken av sovjetiske partiledere. Han hadde kommet til makten i 1985 etter at den aldrende sovjetiske makteliten rett og slett hadde begynt å dø ut.

Leonid Brezjnev (født 1906) står som selve symbolet på denne aldrings- og forfallsprosessen. Brezjnev, som hadde styrt Sovjetunionen helt siden 1964, døde 10. november 1982, etter lengre tids sykdom. To dager senere ble etterfølgeren utpekt – den noe yngre, men mangeårige lederen av KGB, Jurij Andropov (født 1914). Han styrte landet de neste 15 månedene – det meste av tiden fra en sykehusseng – før han døde 9. februar 1984. Alltross for denne erfaringen, valgte kommunistpartiet nok en gang en ny lederkandidat fra den eldre garde. 13. februar 1984 ble Konstantin Tsjernenko (født 1917) valgt til ny generalsekretær og derigjennom til Sovjetunionens leder. Tsjernenko overlevde et knapt år, og etter at han døde 10. mars 1985, bestemte partiet seg endelig for å slippe

en ny generasjon til. Etter en dragkamp i kullissene ble den forholdsvis unge Mikhail Gorbatsjov (født 1931) valgt til ny leder.

Ingen hadde på det tidspunkt antatt dette valget ville få så store konsekvenser som det senere skulle vise seg å få. Gorbatsjov ble ikke bare den første generalsekretær som var født etter revolusjonen, men også den siste. I tillegg er han den eneste sovjetleder som fortsatt er i live – og som kan nyte godt av den demokratiseringsprosessen han selv påbegynte. I denne korte presentasjonen av nettressurser har vi valgt å se på hvor det har blitt av de sovjetiske lederne i internettepoken, eller kanskje snarere hvordan minnet om dem formidles gjennom dette nye mediet.

For å skaffe seg en oversikt over hvem som utgjorde den sovjetiske makteliten, er det nyttig å begynne på et sted hvor man finner samlet informasjon om denne elittens sammensetning. En litt uregelmessig oversikt over den russiske og sovjetiske makteliten finner man her: www.pra.vitellinaroda.ru

Ved å følge de ulike lenkene på denne siden finner man frem til gode, periodiserte oversikter over denne elitens sammensetning.

Et annet nettsted med oversikt over russisk og sovjetisk historie, samt hvordan denne historien og dens sentrale figurer ble fremstilt i datidens kunst, finner vi på en server som er opprettet ved universitet i Saratov:

www.sgu.ru/rus_hist

I tillegg til at man her får en god oversikt over epoker, hendelser og/eller personer fra russisk og sovjetisk historie, presenteres man på denne serveren også for de viktigste kunstverkene knyttet til spesifikke temaer eller personer (klikk på de små bildene som passerer nederst på siden). I og med at den populære forestillingen om gitte historiske ledere og hendelser i betydelig grad ble formet av måten de ble fremstilt på i kunsten, kan det være interessant å plassere disse lederne ikke bare i et virtuelt rom, men også i en kunstnerisk sammenheng.

Sovjetiske ledere på Internett

Vår egen oversikt over de sovjetiske lederens plass i det virtuelle postsovjetiske rom skal presenteres i en omvendt kronologisk rekkefølge. Vi begynner med den eneste av disse lederne som fortsatt er i live, og så beveger vi oss etappevis bakover i tid. For å gi våre lesere en pekepinn på hvordan disse lederne fortsatt lever et virtuelt liv, skal vi imidlertid først se på hvor ofte de blir nevnt på russiskspråklige nettsteder. Ved hjelp av den kraftigste av de rus-

siske søkemotorene, yandex.ru, kommer vi frem til følgende resultat:

Navn [søkestreng]	Antall treff i yandex.ru [antall sider]
Gorbatsjov	1 018 133
Andropov	75 872
Tsjernenko	797
Brezjnev	349 064
Khrusjtsjov	456 603
Stalin	2 614 881
Lenin	6 937 123

Mikhail Gorbatsjov (1985–91)

En god oversikt over Gorbatsjovs virke som statsleder finner man på følgende to adresser:

www.hrono.ru/biograf/gorby.html

www.hrono.ru/biograf/gorb1985.html

For å se hvordan Gorbatsjov ble fremstilt i sovjetisk kunst, kan man gå til den ovennevnte adressen i Saratov:

[www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=226&fl="](http://www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=226&fl=)

Det finnes også omfattende informasjon om Gorbatsjov og hans virke i den *postsovjetiske* epoken. Et eksempel er en fancy presentasjon som noen av hans nærmeste internasjonale venner står for. Denne gir en god og teknisk avansert (kanskje til og med for avansert) oversikt over hans virke. Adressen er:

www.mikhailgorbachev.org

Den andre er hjemmesiden til det såkalte Gorbatsjov-fondet. Her finnes en oversikt over Gorbatsjovs aktiviteter i dagens Russland:

www.gorby.ru

Konstantin Tsjernenko (1984–85)

Tsjernenko, som helt fra han ble utnevnt ble sett på som en overgangsfigur og en fargeløs partibyråkrat, fikk ikke lang tid på seg til å sette sitt preg på Sovjetunionen. I dag er han også i svært liten grad til stede på det russiske nettet. Man finner imidlertid en god biografi på www.rustrana.ru/article.php?nid=1064&sq=19,22,148,155,234&crypt=

En lang og utfyllende biografi om Tsjernenko finner man også på adressen www.soviet-empire.com/ussr/ussr_leaders/chernenko.php

Fremstillingen av Tsjernenko i sovjetisk kunst er også av begrenset omfang. Det som finnes, finner du på adressen www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=227&fl=

Jurij Andropov (1982–84)

En kort biografi viet Andropov ligger ute på en av de tidligere omtalte adressene med informasjon om sovjetisk historie, *Khronos*: www.hronos.km.ru/biograf/andropov.html

En annen omtale av Andropovs virke kommer direkte fra Lubjanka, FSBs hovedkvarter, hvor Andropov tilbrakte lang tid før han ble valgt til toppstillingen i partiet (Andropov var KGB-sjef 1967–82): www.fsb.ru/history/liders/andropov.html

Og en kort Andropov-biografi med offisielle bilder fra epoken finner man på

www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=228&fl=

Leonid Brezjnev (1964–82)

Et russisk nettsted med informasjon om Leonid Brezjnev, drevet av en slags fanklubb, finnes på <http://adventure.df.ru/project/bregnev/bregnev.htm>

Her kan man til og med høre Brezjnev snakke, ved å gå til en samling av lenker til mp3-filer med fragmenter fra hans taler.

En mer kritisk Brezjnev-biografi finner man på www.institute.nnov.ru/topic_show.pl?tid=692

Brezjnevs virke, slik det er skildret i sovjetisk kunst, og en kort biografi illustrert med bilder fra epoken, finnes på www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=221&fl=

Brezjnev er også omtalt på det russiske nettstedet viet russiske og sovjetiske marskalk og admiraler. Adressen her er <http://marshals.narod.ru/BIOS/Brezhnev.html>

Et mer sovjetpatriotisk og -nostalgisk nettsted, cccp.narod.ru, inneholder også en god del informasjon om Brezjnev: http://cccp.narod.ru/work/person/brezhnev_01.html

Og til slutt: en detaljert oversikt over Brezjnevs ulike «bedrifter» er å finne på adressen

http://soviet-empire.politicsforum.org/ussr/ussr_leaders/brezhnev.php

Nikita Khrusjtsjov (1953–64)

Nikita Khrusjtsjov er også en sovjetleder som huskes godt i Russland, spesielt for hans forsøk på å reformere sovjetstaten, men han vekker ikke like sterke følelser som de to forgjengerne (se under). Man kan finne mye fakta-informasjon om Khrusjtsjov på nettet. Det som er spesielt med Khrusjtsjovs posisjon på nettet er imidlertid at hans barn og barnebarn fortsatt er i live og aktivt deltar i debatten – særlig i USA, men også i Russland. Man kan blant annet finne opptegnelser av barnebarneas minner om deres bestefar og hans begravelse:

www.nns.ru/interv/arch/1999/09/04/int347.html

Andre russeres minner om Nikita Khrusjtsjov kan man finne her:

www.whoiswho.ru/russian/Password/journals/11999/hrushev1.htm

Mer om hvordan Khrusjtsjov ble fremstilt i sovjetisk kunst finnes på adressen

[www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=229&fl="](http://www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=229&fl=)

Og ikke minst finner man en detaljert oversikt over Khrusjtsjovs virke som politiker og statsleder her:

http://soviet-empire.politicsforum.org/ussr/ussr_leaders/khrushchev.php

Josef Stalin (1924–53)

Etter antall treff på «Stalin» å dømme (jf. oversikten over), kan man trygt si at Stalin fortsatt lever på nettet. En utfyllende Stalin-biografi finner man på adressen

www.hrono.ru/biograf/stalin.html

Propagandaapparatet rundt Stalin tok gjerne i bruk kunst som virkemiddel. Mer informasjon om hvordan Stalin ble fremstilt i sovjetisk kunst, og ikke minst en rekke eksempler på «Stalin-kunst», finner man på

[www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=218&fl="](http://www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=218&fl=)

Stalins tekster er publisert på nettet. På *From Marx to Mao* finnes Stalins verker oversatt til engelsk. Adressen er

www.marx2mao.com/Stalin/Index.html

Også på den nokså anonyme adressen under finner man en samling lenker til tekster av og om Stalin:

www.geocities.com/CapitolHill/Parliament/7231/

For Stalins samlede verk på russisk, se

<http://stalin1.boom.ru/>

En engelsk-russisk side med bakgrunnsinformasjon om Stalin finner man under følgende adresse:

www.stel.ru/stalin/index.htm

Mange dyrker fortsatt Stalins minne. Men det finnes også både kritiske og – i tilhengerens øyne – nærmest blasfemiske sider viet Stalin. En av de mer spesielle, som inneholder en svært så

uhøytidlig presentasjon av Stalin, er
www.stalin.ru

Vladimir Lenin (1917–24)

Informasjon om Lenin-mausoleet og litt om Lenin selv finner man her:

www.lenin.ru

Et annet nettsted viet det samme monumentet er

<http://aha.ru/~mausoleu/>

En oversikt over Lenins liv og virke finnes på ovennevnte *khronos*:

www.hrono.ru/biograf/lenin.html

Det kunstneriske innslaget finner man som tidligere ved å gå til serveren i Saratov:

[www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=127&fl="](http://www.sgu.ru/rus_hist/people/default.php?pid=127&fl=)

Det kanskje beste nettstedet for svar på spørsmålet om hvor Lenin befinner seg i det postsovjetiske Russland (og andre postsovjetiske stater), er *Lenin monuments*. Her har fotoentusiaster fra hele Russland gått sammen for å dokumentere Lenin-monumenter. Det imponerende resultatet kan man finne her:

<http://lenin.spb.su/>

Et nordisk nettsted med mye informasjon om Lenin bør også nevnes i denne sammenheng, Lenin-museet i Tampere:

www.tampere.fi/culture/lenin/lenina1.htm

Lenins internettarkiv kan man finne på følgende adresse:

www.marxists.org/archive/lenin/index.htm

Og Lenins taler i audioformat kan man høre på

www.aha.ru/%7Emausoleu/speakenz.htm

Hvis man *virkelig* er interessert i å finne ut hvor det ble av de politiske lederne vi nettopp har skrevet om, kan man også prøve å finne informasjon om dem på nettstedet *Find a Grave*. Her kan man skrive inn det aktuelle navnet i engelsk transkripsjon i søkefeltet. Deretter vil man kunne få informasjon ikke bare om hvor vedkommende ligger begravd, men også opplysninger om gravplassene til andre personer som var knyttet til denne personen. Adressen til dette nettstedet er

www.findagrave.com/php/famous.php?page=gSearch&page=gSearch&globalSearchCriteria=&fameLevel=somewhat

Men la oss avslutte denne presentasjonen i en litt lettere tone – på siden *Kolleksija istoritsjeskikh anekdotov* finner man en god oversikt over politiske vitser om russiske og sovjetiske ledere fra Peter den stores tid over sovjetepoken og frem til i dag. Adressen er

www.history.ru/aneek.htm

Debatt

Replik til Åsmund Egge

Erik Kulavig
lektor, lic.phil., Institut
for Historie, Kultur og
Samfundsbeskrivelse,
Syddansk Universitet

Som forfatter skal man – selv om det ofte kan være smertefuldt – være glad for, at der er nogen, der interesserer sig så meget for ens værker, at de ikke bare læser dem, men også anmelder dem. Når det engang imellem sker, at anmelderen ikke får læst ordentligt på lektien, men alligevel giver sig i kast med en anmeldelse, mærker man det som forfatter straks og bliver forstemt. Ikke mindst når anmelderen har besluttet sig for, at han ikke kan lide bogen. Sådan har jeg det med Åsmund Egges anmeldelse af min bog *Stalins hjemmefront 1941–1945* (Nordisk Østforum nr. 2, 2005). Jeg skal nøjes med nogle enkelte eksempler, der viser, at Egge er mere interesseret i at lufte sine egne idiosynkrasier end i at se, hvad der faktisk står i bogen.

I det første eksempel tillægger han mig det modsatte synspunkt af det, jeg giver udtryk for i teksten, hvorefter han bebrejder mig, at argumentationen ikke er overbevisende. Egge skriver i anmeldelsen:

Argumentasjonen er ikke alltid like overbevisende. Kulavig argumenterer således mot at rekrutteringen av nye partimedlemmer i begynnelsen av krigen skulle være tegn på høy moral i deler av befolkningen, fordi utsikten til regimets overlevelse på dette tidspunkt så ut til å være liten og fordi partimedlemmer var særlig utsatt for represalier fra tyskerne hvis de ble tatt til fange. Kulavig hevder derimot at det under ellers like vilkår var en fordel å være partimedlem. Men i framstillingen som følger, legges det vekt på vanskelighetene med å rekruttere nye medlemmer og gis eksempler på at det endatil kunne være betydelig motstand mot å bli partimedlem.

Det ligner ganske rigtigt en modsigelse, men den opstår kun, fordi anmelderen ikke har læst ordentligt på teksten. I den står der nemlig:

Mange har tolket partiets rekrutteringskampagner (...) som en succes, fordi de var tegn på en høj moral i visse dele af befolkningen. Beviserne herfor skulle for det første være, at de medlemmer, der i disse måneder tilfød partiet, ikke kunne gøre det af karrieregrunde, fordi udsigten til regimets overlevelse så ringe ud. For det andet måtte de mange, der ved fronten meldte sig ind i partiet også have gjort det af loyalitet, eftersom det var almindeligt kendt, at partimedlemmer var særligt udsatte for represalier fra tyskerne, hvis de blev taget til fange. I denne form for argumentation overser man ganske, at det alt andet lige var en fordel at være partimedlem. I Leningrad kunne det under belejringen være ensbetydende med overlevelse, da partimedlemmer fik større rationer end den øvrige del af befolkningen. Endelig kunne man altid tilintetgøre sin partibog, hvis tyskerne skule komme, hvad mange også gjorde. De fik til gengæld store problemer, når områderne blev generobret af de sovjetiske styrker.

Jeg medgiver, at formuleringerne kunne være mere elegante, men det fremgår dog, at der er tale om en ganske anden historie, end den Egge gengiver, og den modsiges derfor ikke af den følgende dokumentation for den generelle vanskelighed med at rekruttere nye medlemmer og af den almindelige opløsning. Egge stiller spørgsmålstegn ved repræsentativiteten, fordi jeg efter hans opfattelse kun omtaler situationen i to byer, nemlig Ivanovo og Molotov (Perm), og de kunne jo, som han skriver, være undtagelser fra reglen. Det kan selvfølgelig teoretisk set ikke udelukkes, men muligheden indsnævres betydeligt gennem eksempler fra andre byer og områder. Desuden og det er det vigtigste, indledes afsnittet med tal for den samlede afgang fra partiet, der viser, at der var tale om en generel tendens.

Egge mener, at jeg burde have forholdt mig mere kritisk til kilderne, og han belærer mig om, at når NKVD's indberetninger om «folkestemningen» var overvejende positive, så var det udtryk for, at situationen ikke var særlig kritisk. Det var jo, som bekendt, organisationens opgave at afsløre «folkefjender», og deraf følger, at man næppe ville underoplyse om problemerne i samfundet. Denne mekanisme diskuterer jeg faktisk i bogen, og jeg giver Egge ret i den forstand, at NKVD's indberetninger i reglen er mere kritiske end indberetningerne fra partiafdelingerne. Når jeg alligevel mener, at der er god grund til at «læse mod intentionen» i begge former for ind-

beretninger, og på den måde lægge større vægt på de negative træk end på «hurra-beskrivelserne», er det ud fra en generel betragtning om, at selv NKVD lå under for et direkte pres oven fra, der sagde, at situationen i det store og hele var i orden, men at der var enkelte forstyrrende elementer. Tænk bare på, hvordan selv højtstående militærpersoner holdt sig tilbage fra at fortælle Stalin sandheden om tyskernes aktiviteter forud for angrebet i juni 1941.

Jeg tror, man skal finde nøglen til Egges modvilje i anmeldelsens sidste afsnit. Her belærer han mig om, at selv om Stalins regime i ekstrem grad byggede på tvang og vold, var der også folk, der identificerede sig med regimet både før og efter krigen, og som var hengivne over for «opbygningen af socialismen». Det var der sikkert, selv om antallet, som årene går, forekommer mig at blive mindre og mindre. Dem er der imidlertid skrevet tusindvis af sider om af først og fremmest sovjetiske historikere, men det er, som jeg flere steder i bogen giver udtryk for, ikke dem, der interesserer mig i denne sammenhæng, men netop den anden og stærkt underbelyste side af mønten, nemlig antiheltenes historie. Egge efterlyser en skildring af totaliteten, men det har *ikke* været mit mål.

Bokomtaler

Myths and Boundaries in South-Eastern Europe

Pål Kolstø (red.)

London: Hurst & Company 2005

357 s., ISBN 185065767X (bunden)/ 1850657726 (häftad)

Recenserad av **Kristian Gerner** [professor vid Historiska institutionen, Lunds universitet]

(...) there is a range of quasi scholars who do not refrain from even the most unrestrained speculation and manipulation of historical sources in their wish to weave a spiritual, demographic and political fabric of unbroken continuity (...).

Så skriver Srećko Džaja i kapitlet om Bosnien-Hercegovina i den här recenserade boken, men det är ett omdöme som gäller för samtliga stater som granskas, det vill säga även för Slovenien, Kroatien, Serbien, Makedonien och Bulgarien. De olika författarna är samtliga mytaserare, dekonstruktörer, men så tillhör de inte heller enbart eller i första hand respektive inhemska historiekultur utan det internationella vetenskapssamfundet.

Myths and Boundaries utgår, som titeln anger, från Fredrik Barths klassiska verk *Ethnic Groups and Boundaries*, men även Samuel Huntingtons *The Clash of Civilizations* och Maria Todorovas *Imagining the Balkans* är viktiga orienteringspunkter. Redaktören Pål Kolstø inleder med en kritisk genomgång av forskningsläget rörande historiska myters roll i dagens Europa, särskilt i Sydosteuropa, medan författarna till de enskilda bidragen på olika sätt aktualiserar de skilda perspektiven. Det är att märka, att Huntington inte nämns som forskningsreferens utan bara anförs som en mytskapare som tacksamt citeras och publiceras av de mytmake som kallas historiker i framförallt Kroatien. Kolstø framhåller, tro-

gen Barth och i polemik mot George Schöpfins något lättsinniga avfärdande av de historiska myterna som politiskt ofarliga därför att de främst är avsedda för inre behov, att just gränsdragningen mot Den andre är en konstituerande egenskap hos de nationella myterna. En nödvändig läsart när man i *Myths and Boundaries* läser det ena mer hårresande exemplet efter det andra på mytologisering och instrumentalisering av historien för politiska syften, är att reflektera över det mytskapande som genomsyrar vårt eget nordiska samhälle. Man måste självkritiskt fråga sig om man inte någon gång har gjort östeuropeiska och Balkan-autostereotyper om det egna och det angränsande samhället till sina egna, och bidragit till mytbildningen.

Flera av författarna går utöver historiografi och politiska texter och analyserar historiekulturen i vidare mening; historiska föreställningars manifestationer i konst, litteratur och språk. Rikt på perspektiv och dessutom rikligt illustrerat med färgfoton är Zoran Terzićs bidrag om hur historien brukas i konsten. Det gäller både nationalistiskt mytskapande i känd 1800-talsstil och medveten postmodernistisk dekonstruktion. De exempel som ges är mycket välvalda och åskådliggör att estetik och emotioner är grundläggande delar av historiekulturen. Analysen visar med – helt nödvändiga – illustrationer hur klassiskt romantiskt mytskapande historiemåleri har utnyttjats i antinationalistiskt, dekonstruktivistiskt syfte av nutida konstnärer. När det gäller frågorna om reception och representativitet har författaren en viktig metodologisk reflektion. Den rör ett grundläggande problem för hela forskningsfältet historia, myter och politik och förtjänar att citeras (och begrundas):

It is beyond the scope of this chapter to detail the feedback mechanisms between elitist and public discourses. The same or similar narratives might occur in elitist publications with a low circulation and be widely disseminated among rural communities. If there exist only 1,000 copies of a book this does not mean that the ideas in it do not have the potential to become relevant. One common view among art historians is based on their claim that what makes a great artist is his/her ability to perfectly express the zeitgeist of his culture, i.e. a synthesis of manifold attitudes and narratives common among «the people». However, were not these artistic individuals very often neglected by their contemporaries? (s. 233, n. 19)

Ett tänkvärt exempel på hur även vetenskapligt acceptabel historia färgas av mytologiskt historiebruk genom det språk som används

är Ivo Žanićs bidrag om kroatisk historiemytologi kring begreppen «korsväg», «kristendomens skyddsvall» och «brygga». Samtliga begrepp har att göra med vi-dem-problematiken. Författaren framhåller att skyddsvallsmyten har sin mytologiska kärna i ban Nikola Šubić Zrinski, «Kroatiens Leonidas», som stupade 1566 i försvaret mot osmanerna av fästningen Siget, «Kroatiens Thermopylae». Han nämner inte – och ännu mindre hur det kan komma sig – att Försvarets universitet i dagens Budapest är uppkallat efter en viss Miklós Zrínyi och 2000 ingick ett samarbetsavtal med Bundeswehrs universitet i München (jämför skyddsvallsmyten, som, vilket Žanić påpekar, är stark även i ungersk mytologi). Ungersk historieskrivning omtalar förvisso att Zrinski/Zrínyi var ban av Kroatien. Men det hör till bilden att sonsonen, med samma namn, och även han ban av Kroatien, är en av den klassiska *ungerska* litteraturens förgrundsgestalter, nämligen som författare, på ungerska, till hjälteposet om «Ungerns Thermopylae», *Szigeti Veszedelem* (1645–46) (Siget heter Szigetvár på ungerska, och ligger som Žanić nämner, i dagens Ungern). Exemplet visar att även en analytiskt sinnad, kritisk historiker som Žanić inte kan undkomma den historiemytologi som finns inbäddad i det naturliga språket, i detta fall kroatiskan. Beröende på om man talar kroatiska eller ungerska får Zrinski/Zrínyi olika konnotationer. Žanić benämner för övrigt genomgående de ungerska kungarna «kroatiskungerska», något som jag aldrig sett ungerska historiker göra.

Ett konträrt motsatspar när det gäller historiskt mytskapande är Bulgarien och Makedonien. Albena Hranova visar hur bulgariska historiemytologer har funnit det nödvändigt att skaka om cocktailen av olika historiska kollektiva aktörer, det vill säga «folken» thrakier, bulgarer och slaver, och begreppen «erövra», «ena» och «befria» på ett sätt som gör att det till sist blir omöjligt att dölja att när man skriver ett lands eller ett folks historia, så handlar det om urval av fakta, om konstruktion. Hon redovisar en hoppingivande slutsats: «The present-day vocabulary of textbook historiography is socially and politically exhausted» (s. 313).

Bulgariens motsats är Makedonien. Om inte ämnet vore så allvarligt skulle man kunna säga att Ulf Brunnbauers analys av historikernas verksamhet i denna stat formar sig till en verbal slapstick. Det är ingen ände på halsbrytande cirkuskonster när det gäller att uppfinna en passande historia. Det enda kriteriet är, enligt Ivan Katardziev i ett standardverk från år 2000, att skriva historien ur det makedonska folkets perspektiv och dess längtan (under tusentals år!) efter «a liberated and independent Macedonian national state»

(s. 269). Brunnbauer skriver visserligen i förflutet tempus att nationalismen *gjorde* historievetenskapen till en av de mest politiserade disciplinerna, men han demonstrerar att detta omdöme är relevant även när det gäller dagens Makedonien.

I en jämförande analys ger Vjekoslav Perica en mycket mörk bild av den kroatiska katolska och den serbiska ortodoxa kyrkans stora betydelse när det gäller att demonisera Den andre och konstruera fiendebilder. När det gäller Serbien ökar svärtan ytterligare i Bojan Aleksovs kapitel om hur serbiska historiker har behandlat frågan om de religiösa konversionerna, ett problemområde som är särskilt relevant när det gäller konflikterna om Bosnien-Hercegovina och Kosovo. Men detta är inte nog. Ana Antićs undersökning av fiende- och offermyternas roll både bland yrkeshistorikerna och i den allmänna debatten i Serbien driver uppenbarligen den unga författarinnan till förtvivlans gräns: hon säger om ett av sina objekt, som skriver rasistisk historia, att denne «passes for a Belgrade intellectual» (s. 210).

Myths and Boundaries in South-Eastern Europe är trots att det är en antologi en väl sammanhållen bok. Den är ett väsentligt bidrag till forskningen om historia, myter och politik i dagens Europa. Boken är också i sig en historieskrivning om dagens stater på Balkan («Sydosteuropa» är en politiskt korrekt men klumpig eufemism). Trots den dystra bild som målas av historiekulturens aktiva roll när det gäller att skapa fiendebilder, särskilt i Serbien, är det inte fråga om någon orientalisering. Författarna kommer själva från regionen, något som trots allt ger ett försiktigt hopp om att det kanske kan komma en framtid av fredlig samexistens. Boken har tidigare utgivits på det största lokala språket och kan således få positiv verkan i de berörda länderna, om Zoran Terzićs tes håller att skrifter med liten upplaga kan nå många människor.

Det nya Europa. Centraleuropeisk och baltisk historia och politik

Nicolaus Rockberger

Stockholm: SNS Förlag 2004

364 s., ISBN 917150947X

Omtalt av **Arne Kommisrud** [dr. polit., førsteamanuensis i statsvitenskap, Universitetet i Tromsø]

Nicolaus Rockberger gjør i *Det nya Europa* to overordnede fortellergrep. Det første er å anvende den kjente tesen om en europeisk kulturell tvedeling og skillelinje som får avgjørende betydning for hele kontinentets utvikling. Dualismen i Vestens politiske system og maktkampen mellom åndelig og verdslig makt forhindrer at en av partene får maktmonopol. I den bysantinske/ortodokse kultursfæren utviklet det seg aldri en slik maktkamp. Hele den bysantinske/ortodokse statsoppfatningen er totalitær og gir lite spillerom for individet og eiendomsretten. Alt var ulikt: kultur, historie, religion, politiske tradisjoner, menneskesyn og mentalitet, til og med alfabetene. Av dette følger for eksempel at det var «historisk totalt ubevandrede statsmän som efter första världskriget försökte skapa en jugoslavisk statsbildning – ett missfoster som gick tvärs över den eviga gränsen från år 395» (s. 18). Forskjeller landene innbyrdes etter den neste verdenskrigen føres også tilbake til dette: I samtlige land som tilhørte den katolske kultursfæren, var det motstand og opprør mot de bysantinske kommunistregimer som de ble påtvunget etter 2. verdenskrig, i motsetning til hva som var tilfellet i de ortodokse og bysantinske statene i Øst-Europa og på Balkan.

Det andre fortellergrepet er knyttet til et diakront brudd i en ellers harmonisk utvikling innenfor den vestlige sfæren: Forfatteren argumenterer for at det nærmest bør beskrives som en skjebnesvanger tilfeldighet at motsetningene mellom Østerrike-Ungarn og Serbia ikke ble løst uten krig, men i 1914 førte til den katastrofale *Great War* der alle de europeiske stormakter var innblandet. Alle europeiske katastrofer i det 20. århundret har egentlig sine røtter i 1. verdenskrig. Uten 1. verdenskrig ville verden sluppet unna den russiske revolusjon, stalinismen, fascismen og nazismen. De kort-siktige diktatfredene som delte dobbeltmonarkiet opp i en rekke nye småstater var en katastrofe for det tidligere enhetlig fungerende området. Tyskerne fikk en svært hard fred og tapte 13 prosent av sitt territorium og 10 prosent av sin befolkning. Likevel var dette for lite å regne sammenlignet med St. Germain-freden med Østerrike i 1919 og Trianonfreden med Ungarn i 1920. Av kongeriket

Ungarn ble 71 prosent skåret vekk og befolkningen minsket med 62 prosent. Fredsvilkårene førte til en «fortsettelseskrig» 20 år senere, som resulterte i Europas deling, kald krig og terrorbalanse. «Man kan såga at världskriget slutade först 1989 – efter 75 år» (s. 217). I dag er imidlertid, ifølge forfatteren, dette skjebnesvangre feilgrepet i ferd med å rettes opp gjennom østutvidelsen av EU. Kontinuiteten blir dermed gjenopprettet.

Det nya Europa er disponert ut fra dette dobbelte grepet: Interessante kapitler både formidler god innsikt i kontinuiteten i de lange linjers historie og veileder leseren i det tilsynelatende myldret av militære og dynastiske svingninger innenfor regionen fram til 1918. Av perspektivet følger også – selvfølgelig helt legitimt – at visse former for historie skyves i bakgrunnen (for eksempel økonomisk og sosial historie) til fordel for andre (særlig historien om habsburgdynastiets rolle i regionens utvikling). Dette er et felt forfatteren behersker meget godt og skriver innsiktsfullt om. Han lykkes også på en pedagogisk måte å knytte sentraleuropeisk historie opp til den større europeiske utvikling i de perioder han legger hovedvekten på. Både mellomkrigsperioden og etterkrigstidens sovjetdominerte kommunistregimer er mer summarisk behandlet. For den aller siste perioden er det de offisielle synspunktene på historie og politikk som formidles, basert på en imponerende mengde med eliteintervjuer av nøkkelpersoner innenfor politikk, offentlig administrasjon, militærvesen og diplomati.

Forfatteren betoner sterkt habsburgmonarkiets fortsatte livsdugelighet helt fram til det siste. Også nasjonalitetskonfliktene kunne blitt håndtert: Et *Ausgleich* i 1905 i Mähren mellom tyskere og tsjekkere, som delte inn Mähren i nasjonale distrikter der majoritetsspråket i hvert distrikt ble administrasjonsspråk og valg ble koblet til nasjonalitet uavhengig av hvilket distrikt velgeren bodde, framheves som en modell for å løse nasjonalitetsstridene i monarkiet. «Hade världskriget inte kommit emellan, kunde detta ha varit vägen till en för alla parter lyckad lösning av nationalitetsproblemen inom dubbelmonarkin – särskilt om de även hade tillämpats i den ungerska rikshalvan» (s. 203). I siste instans er det små grupperes spill som var avgjørende: «Något som så småningom kom att bli ett dödligt hot mot monarkin var (...) vissa små exilgrupperes verksamhet på fiendesidan, framför allt tjekernas» (s. 229).

Et par kritiske refleksjoner knyttet til de to fortellergrepene melder seg ved lesningen. Først vedrørende habsburgmonarkiets levedyktighet og det unødvendige diakrone brudd: Den habsburgske, dynastiske statens skjebne kan her sammenlignes med det

klassiske diplomatiets. Begge var førnasjonalistiske, forutsatte differensierte og hierarkiske lojalitetsbånd og identiteter og begge overlevde den franske revolusjon, men ikke 1. verdenskrig. Som det framgår i boka, hadde utenrikspolitikken helt opp til 1. verdenskrig vesentlige fellestrekk med den kabinettpolitikken som ble utformet mellom Westfalerfreden (1648) og den franske revolusjon (1789). Denne fredelige perioden mellom de lidenskapelige religionskriger og den like lidenskapelige nasjonalismen etter 1789 var også den periode der det klassiske diplomati vokste fram. Den enkelte utenriksminister og diplomat hadde relativt fritt spillerom, offentligheten hadde liten betydning og de hemmelige traktater lå utenfor parlamenters og folkemeningens kontroll. Det gamle diplomati ble, på samme måte som den dynastiske politikk, ledsaget av en kosmopolitisk moral (som var noe annet enn de krav om at alle nasjoner skal ha samme mening om riktig eller galt, som dagens universalistiske moralisme krever). Diplomaterne følte solidaritet, ikke bare med sitt hjemland, men overfor det internasjonale miljø de var en del av. Nøkkelen til internasjonal krisehåndtering var selvbegrensning i egne utenrikspolitiske målsettinger, med Bismarck som den suverene mester. Han søkte å megle mellom de andre stormaktene, lage regler for erobring av kolonier og et sinnrikt alliansesystem som bidro til å bevare freden.

Denne selvbegrensning var fremmed i en verden preget av ubegrensede mål og absolutte lojalitetskrav på egne nasjoners vegne. Dette kan man se enten som særtrekk ved nasjonalismen selv – i 1914 var faktisk krigsviljen og -begeistring på grasrota så å si unison over hele Europa – eller, mer marxistisk, som resultat av at kapitalismens faustianske dynamikk nå smeltet økonomiske og politiske målsettinger sammen under det nasjonale banner. Uansett var den dynastiske legitimering av stater, på samme måte som det klassiske diplomatiets kosmopolitiske etikk, knyttet til en nå svunnen tid. Habsburgmonarkiet var ikke bare via sitt alliansesystem – knyttet opp til stormaktsrivaliseringen – men også via sitt irredentaproblem i alvorlig trøbbel. I en periode der de sosiale elitene ikke lenger alene kunne bestemme over politikkenes dagsorden, lovet eksistensen av folkegrupper med moderland utenfor landets grenser dårlig for mulighetene for gjennomføring av den gjensidige tilpasning habsburgmonarkiets strukturer måtte bygge på. Og jo mer fastlåst nasjonalitetsspørsmålet ble, jo mer avhengig ble Habsburg av Tyskland. Jeg argumenterer ikke for at 1. verdenskrig var uunngåelig, men at den retrospektive sannsynligheten for at Østerrike-Ungarn skulle overleve var minimal!

Og til slutt en avsluttende refleksjon knyttet til det første fortellerpreget: Den aktuelle utvikling av EU der også medlemskapsdøren åpnes for det muslimske Tyrkia og, hvis det går som mange politikere ønsker, der det ortodokse Ukraina og Serbia også etter hvert vil kunne ønskes velkommen, reiser problemer. Hvis premisset om det vest- og sentraleuropeiske kulturelle særpreget som EUs fundament, «den eviga gränsen från år 395», bekreftet gjennom århundrene, er riktig, vil det bli svært vanskelig å finne en felles plattform – for ikke å si et felles identitetsgrunnlag – som kan få oppslutning i den heterogene EU-befolkningen. Da vil EU kunne lide Kakaniens kaotiske skjebne. Hvis EU-prosjektet likevel overlever en slik multikulturalisme, må dette få betydning for mye av forskningen om Sentral- og Øst-Europa etter den kalde krigens slutt, som nettopp har hatt kulturkløften som sitt ytterste premiss. Denne anmelderen mener, uaktet disse kommentarer, at forfatteren likevel har lyktes bra med sine intensjoner og at resultatet kan anbefales alle Sentral-Europa-interesserte.

Europas stille revolusjon – Øst-Europa etter murens fall

Nils Morten Udgaard

Oslo: Civita 2004

142 s., ISBN 8292581022

Omtalt af **Lars P. Poulsen-Hansen** [mag.art., seniorforsker, Afdelingen for Europæiske Studier, Dansk Institut for Internationale Studier]

Efter de store udvidelser af NATO og EU i foråret 2004 med en række østeuropæiske lande, er det på tide at se tilbage til Berlinmurens fald og prøve at beskrive udviklingen i Østeuropa siden da – både for bedre at forstå dagens situation og for at prøve at se fremad. Det er det, *Aftenpostens* udenrigsredaktør Nils Morten Udgaard har gjort i sin letlæste, interessante og ligefrem underholdende bog om de 15 år, som han med rette kalder Europas stille revolution. Dette lettere selvmodsige udtryk dækker over den fredelige udvikling, der resulterede i, at Estland, Letland, Litauen, Slovakiet og Slovenien i 2004 blev medlemmer af såvel NATO som EU, mens EU-ansøgerlandene Bulgarien og Rumænien «kun» blev medlemmer af NATO, og NATO-medlemmerne siden 1999, Polen, Tjekkiet og Ungarn, blev medlemmer af EU.

Det nye Europakort er gengivet på side 2 og 3 i bogen, men

det er – om end korrekt – desværre ikke særlig overskueligt, da de forskellige kategorier af lande – medlemmer af EU og NATO, medlemmer kun af EU, medlemmer kun af NATO, EU-kandidatlande og NATO-medlemmer er angivet med forskellige nuancer af gråt, mens EU-kandidatlandet Kroatien er skraveret. Alle lande uden for NATO og EU i videste forstand er hvide uden angivelse af navn, hvilket er beklageligt i betragtning af, at bogen er folkeoplysende i dette ords bedste forstand, og jeg er næsten sikker på, at den «brede» læser ikke lige kan sætte navne på alle de hvide pletter, som for de flestes vedkommende er EU's nye eller kommende naboer. For en EU-borger som anmelderen er det tankevækkende at se sort på hvidt, at Norge og Island ene af de angivne lande ikke er EU-medlemmer eller EU-kandidater, ligesom det er pudsigt, at det er en nordmand, der her har fremstillet udviklingen i Europa og udvidelsen af EU.

Jo, det er virkelig svært at lave en grafisk fremstilling af Europas nye arkitektur. Det ved jeg af egen erfaring, men interesserede læsere og nye forfattere kan hente hjælp hos den danske EU-oplysning på www.euo.dk, hvor der findes et fremragende interaktivt Europakort, der godt nok ikke viser NATO-landene, men ellers alle europæiske forbindelser på kryds og tværs: EU-lande, eurolande, kandidatlande, Schengenlande, EFTA og EØS.

Det er åbenbart også svært at lave en dækkende indholdsfortegnelse. Den foreliggende skygger for en række interessante og velbelyste emner, som nok kunne have fortjent at være nævnt. Det drejer sig for eksempel om Litauen, der nævnes af forfatteren på side 12 som et af eksemplerne på den stille revolution og bliver behandlet i kapitel 6 under den lidet gennemskuelige overskrift «Sikkerhet med USA i en farlig verden». Et andet eksempel er den polske chokterapeut Leszek Balcerowicz, hvis planer og politik er omtalt i kapitel 7 med den ikke-dækkende titel «Økonomiens tragedie og reformens ansigt». Sidstnævnte kapitel er ellers et af bogens rigtig gode og interessante afsnit, hvor forfatteren lader dette «felles ansigt» i reformøkonomien i otte nye EU-lande komme direkte til orde i et godt, kommenteret interview. Interviewerne er i øvrigt netop forcen ved denne bog: den bygger i høj grad på forfatterens møder og samtaler med *dramatis personae*. Her adskiller han sig på velgørende vis fra forskerne, der vil være mere tilbøjelige til at bygge på de tørre skriftlige kilder.

Polen er med rette et af hovedemnerne i bogen. Det var her, revolutionen begyndte med strejken på Leninværftet i Gdansk under ledelse af Lech Walesa og med dannelsen af den uafhængige

fagforening Solidaritet sommeren og efteråret 1980. Det var her, den første ikke-kommunistiske statsminister, siden jerntæppet gik ned gennem Europa, blev valgt i august 1989, nemlig Tadeusz Mazowiecki. Og det var her, chokterapien først gennemførtes i Østeuropa. Og nu er det nye Polen det største nye EU-medlem med over halvdelen af EU's nye indbyggere.

Udgaard behandler udviklingen i Polen fra dengang og til nu. Han fremhæver nok de hurtige og på mange måder vellykkede polske tiltag på vejen til EU, men omtaler også den betydelige korrupsion i landet. Og så lader han som nævnt Balcerowicz beskrive den økonomiske udvikling, idet han blandt andet citerer ham for følgende: «At Polen nå er med i EU, er i sig selv ingen garanti for succes, men det øker sjansene for økonomisk vækst.» Et særligt afsnit er viet Polens «aktive utenrikspolitikk», som på den ene side kan virke lidt foruroligende på de gamle EU-medlemmer og på den anden side måske kan bidrage til at bygge bro mellem EU og de nye naboer i øst, Ukraine og Hviderusland. Polen støtter således i modsætning til EU som sådan, at Ukraine bliver medlem af EU. Og Polen har senest søgt at inddrage EU i sin konflikt med Hviderusland. Ved læsningen af Udgaards afsnit om Polen får man lyst til at vide noget mere om dette noget oversete land. Der burde skrives en populær bog om dagens Polen og perspektiverne for dets udvikling.

Jo, Udgaards bog er en rigtig appetitvækker, der giver læseren lyst til at få mere at vide om alle de «nye» lande og de gamle lande i nye roller. Det gælder også Tyskland, som naturligvis fylder meget i bogen og figurerer tydeligere i indholdsfortegnelsen end Polen og Litauen. Udgaard beskriver her med øjenvidnets indsigt murens fald, Tysklands samling og landets store økonomiske støtte til Østeuropa og giver blandt andet et levende indtryk af 2+4-forhandlingerne (mellem de to Tysklande og de fire besættelsesmagter), hvor et afgørende punkt var det samlede Tysklands NATO-tilslutning. Forhandlingerne endte som bekendt med, at det tidligere DDR så at sige «blev medlem» af NATO, dog med det forbehold, at udenlandske militære styrker efter tilbagetrækningen af de sovjetiske styrker hverken måtte stationeres eller forlægges til denne del af Tyskland – og heller ikke atomvåben og fremføringsmidler til atomvåben. Her kunne Udgaard gerne have fortalt, at denne bestemmelse stadig står ved magt – selv efter Polens medlemskab af NATO, for det er ikke paratviden hos de civile og militære eksperter, jeg forhørte mig hos, herunder en tysk diplomat.

Rammen for behandlingen af den centraleuropæiske udvikling er

Sovjetunionens opløsning og formindskede engagement i Europa. Her refererer Udgaard en ledende sovjetisk diplomat for en udtalelse om, at Sovjetunionen desværre ikke havde nogen Tysklandsstrategi, hvilket er ganske tankevækkende. I gennemgangen af den sovjetiske implosion kommer Udgaard i øvrigt desværre til at skrive, at den sidste kongres i det sovjetiske kommunistparti fandt sted i juli 2000, men det skete i juli 1990, og det var kongres nr. 28.

På den anden fløj skildrer Udgaard USA's rolle med udgangspunkt i landets engagement i Litauen og det øvrige Baltikum, hvilket fører frem til en gennemgang af NATO og Europas Irak-strid, der jo bestod i, at alle de nye medlemmer af NATO og EU valgte at støtte USA og dets få vesteuropæiske medspillere, herunder Storbritannien og Danmark, i Irak-krigen, mens lande som Tyskland og Frankrig fandt sammen med Rusland i deres modstand mod indsatsen i Irak. Udgaard er forståeligt nok betænkelig ved denne nye todeling af Europa, der får billedet af det europæiske fællesskab til at krakelere, men er dog fortrøstningsfuld, blandt andet fordi sporene skræmmer, og fordi presset for at nå frem til en konsensus hele tiden er stærkt i EU.

Mest betænkelig er Udgaard dog ved, at Norge står udenfor EU, samtidig med at landet er halvvejs med gennem medlemskabet af Det Europæiske Økonomiske Samarbejdsområde (EØS) og i kraft heraf må følge masser af EU-bestemmelser uden at have et gran af indflydelse. Ja, det er kreperligt, at Norge ikke sidder med ved EU-bordet i Bruxelles, men det har nordmændene jo selv bestemt. Udgaards bog kunne måske bringe dem på andre tanker.

Enkel biljett till Polen

Kjell Albin Abrahamson

Näs Gård: Fischer & Co 2004

279 s., ISBN 9185183040

Omtalt af **Martin Kjærulff-Jørgensen** [ph.d. i samtidig polsk politik fra Københavns Universitet, 1997–2001 ansat som underviser og forsker samme sted]

Lad mig med det samme indrømme, at jeg er en stor fan af Kjell Albin Abrahamson og har været det, siden jeg læste hans bog *Polen – diamant i aska* (1997). Jeg så derfor frem til at læse hans seneste bog, og jeg blev ikke skuffet. Abrahamson er en af de mest interessante og læsværdige kendere af det moderne Polen, et land

der fortsat er gådefuldt og fremmedartet for de fleste skandinaver. Det kan undre, især nu, at det forholder sig sådan, men det gør det, og dette (mis)forhold er bogens allerstørste berettigelse: Det er et læsværdigt, interessant og oplysende værk, der giver alle uanset forkundskaber en blid og på samme tid dyb indføring i det modsætningsfyldte og dynamiske land, som dagens Polen er. Læs den og lån den derefter ud!

Abrahamson har med *Enkel biljett till Polen* skrevet en blanding mellem en opsang og indledningen til et åndeligt testamente. Det sidste er i hvert fald det indtryk, som denne anmelder sidder tilbage med efter endt læsning. Bogen er hele vejen igennem reflekterende over det moderne Europas styrker og især svagheder, men bogens indledning betyder, at de efterfølgende observationer uundgåeligt læses i skæret fra Abrahamsons egen – forhåbentlig midlertidige – livskrise.

Læseren delagtiggøres i bogens første kapitel i forfatterens tanker, da hjertekirurgen giver det på en gang positive og deprimerende råd til Abrahamson, der vil blive udskrevet om få dage: «Du kommer til at overleve, men hvis du vil leve, skal du tage den med ro og starte langsomt.» Patientens tanker begynder med det samme at vandre. Det er hans andet hjerteslag, og han ligger nu og overvejer sin fremtid og fortid på et sygehus i Wien omgivet af læger og andre patienter. Sygehusmiljøet og restitutionsperioden er afsættet for utallige digressioner, der tager læseren rundt i Europa og til Polen og Sverige i særdeleshed. En historisk, politisk og kulturel rundtur og *tour de force*, som giver bogen et 360 graders perspektiv og læseren en følelse af at blive ført og til tider trukket rundt i den europæiske manege.

Andet kapitel er helliget Sverige og indledes med et citat af Willy Brandt: «Sverige elsker danskerne, danskerne elsker nordmændene, nordmændene elsker sig selv, og ingen elsker svenskerne.» I hvor høj grad dét citat er morsomt og/eller korrekt, må være op til den enkelte, men det er en klar indikation på, at Abrahamson ikke agter at tage fløjlshandskerne i brug i sin analyse af i dette tilfælde Sverige. Den kritiske analyse af Sverige og de øvrige lande, der tages under kærlig behandling i bogen, er ikke, som det ofte kan være tilfældet, en selvkritik. Abrahamson ser i kraft af sine mange års udlandsophold de fleste lande med udlændingens og på samme tid beboerens øjne. Han holder helt oplagt af alle de lande, han beskriver, men har ingen følelsesmæssige og sentimentale blokeringer, når han kritisk udpeger de mest kritisable eller bemærkelsesværdige forhold i de enkelte lande.

Forfatteren er selv journalist, og han er i sin gennemgang af Den Europæiske Unions udvidelse yderst kritisk over for den svenske journaliststands overfladiske og en-dimensionelle behandling af udvidelsen, de nye lande og de politiske og menneskelige konsekvenserne. Den hårde kritik af Sverige og svenskerne afslører, at Abrahamsons hjerte – slagtilfælde eller ej – er flyttet fra Sverige til Polen, selvom han stadig er svensk og fra tid til anden er i Sverige. Hvis bogen har et svagt punkt, så er det måske netop, at Abrahamsons kritik til tider kan forekomme en smule for hård, selvom jeg ikke har hans indblik i det svenske samfund og slet ikke i det svenske journalistmiljø. Men man kvier sig ved helt at acceptere bogens analyse og konklusion på dette punkt.

Abrahamsons tilbageblik på udvidelsesprocessen vil for en læser uden forkendskab være en rå præsentation af de mange konsekvenser af kommunismens fald, der fortonede sig i horisonten, og det stadig mere uundgåelige, men aldrig helt sikre EU-medlemskab, som Polen og de øvrige centraleuropæiske lande kom tættere og tættere på fra 1989 til 2004. For læsere, der som undertegnede siden 1989 har fulgt processen dagligt, er gennemgangen et smertefuldt tilbageblik på det tiår, hvor forhåbninger og idealforestillinger dominerede i en kort periode for derefter at blive trængt i baggrunden af post-kommunismens barske realiteter. Abrahamson lægger ikke fingre imellem, når han med geografiske og historiske krydsklip redegør for polakkernes syn på Europa og Europas syn på polakkerne.

Den sidste halvdel af bogen er helliget det moderne Polen på godt og ondt, hvilket kapiteloverskrifterne tydeligt demonstrerer. Abrahamson giver via gennemgangen af en enkelt – men ikke simpel – retssag læseren indblik i den organiserede kriminalitet i Polen, dens historie og funktion. Han gennemgår korrupsionens væsen i det moderne Polen, herunder den skandale, der blev udløst af filmproducenten Lew Rywins forsøg på at «fixe» lovgivningen, så koncernen bag Polens største avis, *Gazeta Wyborcza*, kunne købe en tv-station – naturligvis mod betaling via Rywin til regeringens top og et løfte om at mindske kritikken mod selsvamme regering. Sagen eksploderede «som en granat i et lokum» med det resultat, at der stank over det hele, og alle virkede beskidte. Videre gennemgår bogen den katolske kirkes placering i dagens Polen, forholdet til Sovjetunionen, den nu afdøde polske pave, den polske antisemitisme, og endelig to af Polens største forfattere og digtere, Czeslaw Milosz og Hanna Krall. Det er gjort causerende, vidende og suverænt.

Hvis man skal forsøge at fremkomme med en kritisk bemærkning rettet mod *Enkel biljett till Polen*, må det være, at bogens struktur, der prægnes af refleksjoner og associationer, kan gøre det vanskelig at følge med. Det er på den måde en krævende bog. Læseren kan kun få fuldt udbytte, hvis læseren er på forfatterens niveau. Imod denne kritik vil jeg så selv med det samme indvende, at bogen alligevel har så meget at tilbyde læseren – der er så at sige noget på alle hylder og gevinst hver gang – at de fleste efter min mening vil få meget ud af at læse den. Men interessen for det gennemgående emne – det moderne Polen – skal være tilstede, og et vist kendskab til Polen er nøglen til bogen.

Lad mig afslutningsvis gentage: Det er en fremragende bog, der bør læses af så mange som muligt. Man er i godt selskab hele vejen igennem, og hvis man som jeg læser bogen under rejse i Centraleuropa, bliver det åbenbart, i hvor gode hænder man er i *Enkel biljett till Polen*.

The Lysenko Effect. The Politics of Science

Nils Roll-Hansen

New York: Humanity Books 2005

333 s., ISBN 1591022622

Omtalt av **Erik Egeberg** [professor i russisk litteraturhistorie, Universitetet i Tromsø]

I 1985 utga professor i vitenskapshistorie ved Universitetet i Oslo Nils Roll-Hansen boken *Ønsketenkning som vitenskap*, hvor han skildret og analyserte begivenhetene som førte til at agronomen Trofim Lysenkos ideer ble retningsgivende for sovjetisk landbruksvitenskap. I år kom en ny bok, denne gang på engelsk, fra hans hånd om samme emne – *The Lysenko Effect*.

Det ligger i sakens natur at mye er felles for de to bøkene, men i de tyve årene som er gått, har ikke Roll-Hansen ligget på latsiden: Den engelske boken er dobbelt så tykk som den norske. At nytt stoff er kommet til, henger dels sammen med at forfatteren nå har hatt adgang til et langt større utvalg av kilder, først og fremst slike som var utilgjengelige i sovjettiden, dels også med at fremstillingen denne gang er ført frem til 1948, mot 1937 i den norske boken. Dette siste er både viktig og heldig, for 1948 er året da lysenkoismen ikke bare blir retningsgivende, men bort imot enerådende på sitt felt i

Sovjetunionen. Året betegner imidlertid ingen sluttstrek, bare en viktig milepæl i denne lærens historie.

Hvem var så Lysenko, og hva er «lysenkoisme»? For å ta det første – og enkleste – først: Trofim Denisovitsj Lysenko (1898–1976) var en ukrainsk agronom som vant et navn ved å introdusere kuldebehandling av såkorn for å oppnå spiring til ønsket tid – såkalt «vernalisering» (russ.: *jarovizatsija*). Dette var ikke et ukjent fenomen; forskerne hadde alt studert prosessen i laboratorier, men Lysenko tok metoden ut på jordene, drev forsøkene i stor stil – og hadde suksess. Og suksessen ble så meget større som den syntes å by en løsning på et av landets hovedproblemer: hvordan bringe kornavl ut til områder hvor de vanlige sortene ikke ville trives – først og fremst i nord. Videre var man nå midt oppe i kollektiviseringen, og på de nye, svære landbruksenheter lå forholdene godt til rette for vernalisering i stor stil.

Vernaliseringen var en temmelig ukontroversiell del av Lysenkos virksomhet. Ja, antagelig var den *for lite* kontroversiell; i alle fall viste den tidlige suksess som vakte slik jubel seg å være nokså hul: Resultatene ble på sikt slett ikke bedre enn vanlig, og massevernaliseringen ble stilltiende oppgitt. Men da hadde Lysenko allerede beveget seg inn på et nytt felt – genetikken.

Til sin vernalisering hadde ikke Lysenko trengt synderlig teori, og den teorien han allikevel hadde dannet seg om stadier i plantenes vekst, hadde neppe særlig vidtrekkende implikasjoner. Da var det annerledes med genetikken, den var ikke først og fremst praksis, men teori, en søken etter lovene for forplantning og overføring av egenskaper ikke bare hos rug og hvete, men hos alt liv – også mennesket.

I dag vet vi mye om dette, selv skolebarn er nå fortrolige med kromosomer og gener, DNA og RNA. Slik var det slett ikke på Lysenkos tid, og aller minst da han var en ung mann på landbrukskolen og fikk sitt syn på disse tingene etablert. Den gang var det en temmelig utbredt oppfatning at ervervede egenskaper på en eller annen måte kunne overføres til nye ættledd, og der er vi ved kjernen i «lysenkoismen» og ved selve ankepunktet mot den dominerende genetikketning som holdt på Mendel og arvestoffets konstans. Det hører til de ubestridelige fortjenester ved Roll-Hansens bok at han så grundig redegjør for situasjonen innenfor de aktuelle grenene av biologien og dermed hindrer oss i å gå i etterpåklokskapens felle; Lysenko var ikke så aparte som man vil ha det til – vel å merke i begynnelsen, senere ble det verre.

Hovedproblemet var at vitenskap og politikk etter hvert ble

blandet sammen på en særdeles uhumsk måte. Roll-Hansen har i sin fremstilling fokus på vitenskapen, både den anvendte (agronomien) og grunnforskningen (genetikken), og derved adskiller han seg fra det store gross av arbeider om arvelærestriden, hvor det politiske gjerne dominerer. Det betyr at *The Lysenko Effect* ideelt sett bør vurderes som del av en større litteraturhelhet.

Roll-Hansen følger Lysenkos karriere fra han dukker opp på scenen i slutten av tyveårene. Fremstillingen er grundig; leseren får fyldige referater ikke bare av Lysenkos artikler og foredrag, men også av hans tilhengers og opponenter. Den omfattende dokumentasjonen viser også hvordan politikken trenger inn i genetikken, og uten politikere ville ikke Lysenko hatt en sjanse, dette kommer klart frem også hos Roll-Hansen. På den annen side viser han at det ikke bare dreier seg om Lysenkos intriger og Stalins luner, men vel så mye om dypere sammenhenger. Lysenko hyllet synspunkter som passet statens behov bedre enn genetikernes: Kunne ervervede egenskaper bringes videre til nye generasjoner, var det håp – mens uforanderlige gener virket temmelig nedslående.

Dessuten hadde Lysenko i dette forunderlige samfunnet den fordel at han *ikke* var vitenskapsmann, men en av folket, en «proletar» som kunne trekkes frem når man ville ta et oppgjør med «borgerlig vitenskap» i kjølvannet av Moskva-prosessene. Da mistet de rent vitenskapelige argumentene sin brodd, mens de ideologiske kniver ble hvesset. Og her dukker det opp en person som kanskje kunne fått en større plass hos Roll-Hansen – Isaak Prezent, Lysenkos våpen- drager på marxismens slagmark og en dreven ideologisk skittkaster. Han har åpenbart vært av største betydning for agronomen når denne skulle gi sine arvelighetsteser den rette filosofiske innramning.

Roll-Hansen får ellers Lysenkos taktikk godt frem: hvordan han behendig brukte sin «folkelighet» og «ulærighet», hvordan han «beskjedent» dekket seg bak Ivan Mitsjurin, en eldre, anerkjent praktiker og planteforbedrer, hvordan han stadig henviste til vanskelig kontrollerbare praktiske resultater, og endelig hvordan han med overraskende aggressivitet rettet sitt hovedstøt nettopp mot Nikolaj Vavilov, president i Landbruksakademiet og sovjetisk landbruksforsknings grand old man. Lysenko spilte her høyt, men skulle han selv nå toppen, måtte Vavilov bort. Og Vavilov hadde lenge nærmest protesjert Lysenko og var dermed ikke helt fri i sin kamp med ham. I det hele tatt ser det ut til at genetikerne for sent innså hvor farlig Lysenko var og altfor lenge priste hans vernalisering og øvrige praksis også når de kritiserte hans anskuelser innenfor genetikken. Dette viste seg skjebnesvangert etter hvert som *praksis*

stadig sterkere ble understreket som sannhetskriterium. At Lysenkos praksis var både fikset og manipulert er en sak for seg.

Så kom seieren over den akademiske genetikk i 1948, åpenbart som en reaksjon på et litt for dristig utspill fra motstanderne. Her stanser Roll-Hansens fremstilling om vi ser bort fra noen knappe data, for eksempel at lysenkoistene ble sendt på dør med Khrusjtsjovs fall i 1964. Men han får med seg at de sovjetiske myndigheter oversatte forhandlingene fra den kongress som betegnet Lysenkos triumf til vestlige språk – og dermed blamerte seg grundig: «It was a most amazing example of a government shooting itself in the foot,» som Roll-Hansen skriver. For i 1948 fantes det ikke lenger noen unnskyldning for den slags oppfatninger om arvelighet.

Men seierherrene, nå kunne de virkelig slå seg løs – ingen kritikk kunne stagge dem lenger. Og de mer ekstreme følger av Lysenkos arvelighetslære viser seg: Grensene mellom artene blekner; nå hevder Lysenko å kunne forvandle hvete til rug og omvendt. Antagelig var han i «god tro», men i hans kjølvann dukker allehånde sjarlataner frem, for eksempel Olga Lepesjinskaja, som mener hun kan fremstille liv av uorganisk materiale. Men dette er altså en annen historie, dog nødvendig om vi skal få et fullstendig bilde av personen Trofim Lysenko og «the Lysenko effect».

Den kronologiske fremstilling suppleres mot slutten av boken med et utmerket tiende, sammenfattende og analyserende kapitel. Her nevnes en passant at Stalin intervenerte i lingvistenes strid noen år senere. Sannheten er at diktatoren alt det følgende år, i juli 1949, sørget for å få fantasten Nikolaj Marrs lære opphøyet til offisiell sovjetisk språkvitenskap, og selv om genetikk og lingvistikk er to forskjellige vitenskaper, begge dog lovsøkende – så tror jeg at et mer oppmerksomt sideblikk til Marr og hans karriere kunne ha beriket Roll-Hansens fremstilling. Men man skal vel være forsiktig med å ønske seg enda mer av en bok som allerede er både relevant, grundig og velskrevet og attpå til har fyldig bibliografi og godt register? (Det måtte i tilfelle være bedre korrektur på de russiskspråklige tekstavsnittene...).

Patronage, Personal Networks and the Party-State: Everyday Life in the Cultural Sphere in Communist Russia and East Central Europe

György Péteri (red.)

Trondheim Studies on East European Cultures & Societies No. 13

Trondheim: Program on East European Cultures and Societies 2004

154 s., ISBN 8299579244

Omtalt af **Rikke Haue** [phd, dansk redaktør i *Nordisk Østforum*]

Man skal ikke have beskæftiget sig særlig længe med livet i den tidligere østblok, for at begynde at lede efter hvilke mekanismer, der gjorde det muligt for folk at (over)leve under et ofte paradoksalt system. *Patronage, Personal Networks and the Party-State* er en samling interessante papers der netop sigter mod at afdække intelligentsiaens strategier til at klare sig i det kommunistiske system. Det er antologiens ambition at afdække de konkrete mekanismer som fordelte ressourcer, pisk og gulerod inden for intelligentsiaen.

Den forbedrede arkivadgang giver i dag mulighed for at opnå dybere forståelse af de kommunistiske samfund end blot at antage partiets totale dominans og befolkningens tilsvarende passivitet. Bidragsyderne til antologien har sat sig for at bruge patron-klientforhold og personlige netværk som prisme på kulturlivet. En patron kunne i kraft af sin position i samfundet og i partiet yde sine klienter en lang række privilegier lige fra sommerhuse, publikationsmuligheder, egne lejligheder med plads til klaver, statslige ordrer og anerkendelse til sikkerhed fra udrensninger. Det er spændende og vedkommende læsning.

Undervejs i antologien kommer vi vidt omkring – både geografisk, tematisk og kronologisk. Men til antologiens og redaktørens ros må man sige, at bidragene supplerer hinanden godt.

Michael David-Fox beskriver, hvordan staten i kraft af sit monopol på samkvem med udlandet kunne bruge udenlandske gæster, bøger og udlandsrejser som gulerod over for de intellektuelle. Han ser nærmere på VOKS (Selskabet for kulturelle relationer med udlandet) og undersøger bl.a. hvem, der stod forrest i køen til de eftertragtede udlandsrejser, og hvilke begrundelser, der blev givet herfor. Samtidig følger David-Fox VOKS' skæbne, efterhånden som den officielle holdning til først partiløse intellektuelle og senere omverdenen generelt blev skærpet.

Kiril Tomoff beskriver med hyppige neddyk i arkivmateriale samspillet mellem myndigheder, organisationer og enkeltindivider

inden for den stalinistiske musikverden. Tomoff giver en række eksempler på udnyttelsen af personlige netværk. Og netop formuleringerne i de konkrete henvendelser er både underholdende, men også illustrative i forhold til at konkretisere hvordan aktørerne opførte sig. Et eksempel fra 1936 er modstanden i partiets kunstneriske komite imod Prokofievs kantate over citater af Lenin. Prokofiev udnyttede en personlig kontakt til marskal Tukhatjevskij – som ellers ikke havde meget med kunst at gøre – til at fra den øverste ledelse lægge pres på den kunstneriske komite og på den måde få sin vilje.

I det næste bidrag leverer Maruška Svašek en analyse af den tjekkoslovakiske kunstverden. Gennem interviews og arkivstudier har Svašek fundet en række eksempler på, at partistaten ikke var i stand til at kontrollere kunsten til fulde. Venskaber, returkommission og bestikkelse har været af stor betydning for karrierer i det politisk omskiftelige Tjekkoslavakiet. I den forbindelse er det forfriskende, at Svašek sammenligner Tjekkoslavakiet før 1989 med den vestlige kunstverden – og i øvrigt finder store lighedstræk. Samtidig har Svašek fundet frem til en række aktører, som inden for murene var i stand til at gå imod den officielle linie, for eksempel direktøren for nationalgalleriet, som bevidst købte kontroversielle værker, mens «de konservative» var på toilettet.

Vera Tolz ser nærmere på en række sovjetiske kulturpersonligheds modstand imod Gorbatsjovs *glasnost*. Hun tager udgangspunkt i det tilsyneladende paradoks, at en række konservative kulturpersonligheder ikke blot længtes efter en svunden fortid, men længtes specifikt efter de repressive *zjdanovsjtjina*-år efter 2. verdenskrig. Det sovjetiske system var centreret omkring en række kreative forbund, bl.a. forfatterforbundet. De kunstnere, som kontrollerede forbundene – med partiets accept – kontrollerede samtidig statens ressourcer med alt, hvad det indebar af magt og muligheder. De kreative *apparattjiki* var derfor personer, der havde meget at tabe ved Gorbatsjovs reformer. Omvendt havde de menige kunstnere tilsvarende meget at vinde og bakkede derfor op om *glasnost* som en mulighed for at gøre op med «kulturbossernes» magtmisbrug.

I sit bidrag om *kruzjok*-kulturen i sovjetisk litteratur trækker Barbara Walker tråde tilbage til litteraternes liv før revolutionen. En af Walkers pointer er, at arven fra de litterære saloner før 1917 var en personkult omkring patronen. Ifølge Walker er en god patron kendetegnet ved at kunne levere privilegier, men også ved at skabe harmoni i «sin» kreds. Samtidig sætter hun også spot på at autoritet ikke kun kunne afledes af officielle embeder og forbindelser dertil,

men også af kunstnerisk pondus. Et fremtrædende eksempel er Maksim Gorkij og dennes kreds af protegéer.

Hvis denne anmelder skal pege på en lille skønhedsfejl ved antologien er det redaktørens eget bidrag. For hvem redigerer redaktøren? Mens de øvrige bidrag er ret ensartede og forudsætter begrænsede forkundskaber hos læseren, virker György Péteris i øvrigt meget interessante artikel, lidt indforstået og måske også vel lang. Péteri kaster nyt lys over, hvordan István Friss – en ledende økonom og kommunist i Ungarn efter krigen – søgte at redde både sig selv, sit forskningsinstitut samt sine medarbejdere i kølvandet på udrensningerne efter opstanden i 1956. Gennem sine gode forbindelser i partitoppen spillede Friss en dobbeltrolle – han var både med til at udforme kritikken af sit institut og til at imødegå den i sin egenskab af direktør for instituttet. Friss' manøvrer betød, at han beholdt sit institut og de fleste af sine medarbejdere.

Men denne kritik ændrer dog ikke ved, at det er en spændende og vellykket antologi, som med afsæt i en række vidt forskellige problemkomplekser sigter mod at kaste lys over, hvordan intellektuelle navigerede under den reelt eksisterende socialisme. Og samtidig er bidragene med til at sætte fokus på et spændende problemfelt, nemlig patron-klient-forhold og den store betydning af personlige netværk. Noget der også kan forklare mangt og meget i dag i de lande, der er opstået på østblokkens ruiner.

Den russiske revolution og Sovjetunionen. Kommunismens sejr og sammenbrud

Carl-Johan Bryld

Århus: Systime

290 s., ISBN 8761607312

Recenserad av **Klas-Göran Karlsson** [professor i historia vid Lunds universitet]

I den nutida skolan kan historielärarna inte längre förutsätta att eleverna vet vad som döljer sig bakom begrepp som «det kalla kriget». Det är inte mycket annorlunda på universiteten: nutidens historiestudenter inom grundutbildningen var småbarn när den östeuropeiska kommunismen slutgiltigt miste sin legitimitet och sovjetstaten föll i bitar, och när de läser historia på gymnasiet, vilket långt ifrån alla svenska skolungdomar gör, är timresurserna så små

att historiekursen alldeles för ofta tar slut långt före efterkrigstiden. Det är förstås en katastrof att ungdomar inte får kännedom om de nära rötterna till vår tids samhällsproblem och saknar kunskaper om den tid som satt sin prägel på viktiga delar av deras föräldrars liv. Det är visserligen inte lika illa ställt med historieundervisningen på alla håll i Norden. I Finland och Danmark har ämnet en betydligt starkare ställning än i Sverige. Det är därför ingen tillfällighet att en lärobok om Sovjetunionens historia, avsedd i första hand för den gymnasiala utbildningen, ges ut just i Danmark. En sådan bok hade knappast haft någon marknad i Sverige.

Förhoppningsvis finns det förutsättningar för att boken finner många unga läsare i Danmark. Det är nämligen ingen dålig rysk och sovjetisk historia som Carl-Johan Bryld har skrivit. Tvärtom. Den är sakligt väl underbyggd, välbalanserad och försedd med ett stort antal välvalda och ofta svåråtkomliga primärkällor som förtjänstfullt bidrar till att fördjupa analysen av vissa centrala textavsnitt. Presovjetiska ideologiska och politisk-sociala utvecklingsdrag som pekar fram emot sovjetperioden är tecknade kortfattat och effektivt, och den postsovjetiska utvecklingen fram till 2004 analyseras kritiskt, med vederbörlig hänsyn taget till arvet från sovjetperioden.

Det är klart att man skulle kunna efterlysa mer av ett komparativt europeiskt perspektiv, som finns med i det inledande avsnittet om Ryssland och den socialistiska rörelsen men därefter mer eller mindre försvinner. Särskilt analysen av framväxten av den stalinistiska kommandoekonomin och terrorapparaten hade berikats av ett jämförande europeiskt mellankrigstidsperspektiv. Man skulle också kunna tänka sig att författaren ägnat något mindre utrymme åt den kronologiska inrikespolitiska analysen, inklusive mycket utförliga beskrivningar av diverse reformansträngningar, och mer åt centrala teman inom den moderna forskningen, som till exempel kultur-, nationalitets- och genusfrågor.

Mera definitivt skulle man önska att Bryld oftare tillåtit sig att stanna upp i den kronologiska framställningen för att mera systematiskt diskutera hur olika forskare och skolbildningar tolkat för sovjetforskningen centrala frågor som relationen mellan tsarism, leninism och stalinism, sovjetterrorns bakgrund eller orsakerna till sovjetkommunismens fall. Just sovjetforskningen är ju en guldgruva om man är på jakt efter teoretiskt, eller kanske ännu hellre ideologiskt grundade tolkningsmodeller. Själv ansluter sig Bryld till en ganska enkel totalitaristisk förklaringsmodell, vilket innebär att bemärkta individer, intentioner och politik i allmänhet spelar huvudroller i analysen. Det är gestalten Josef Stalin som i allt vä-

sentligt ligger bakom terrorn, och om Sovjetunionens siste ledare sägs att «ingen andre personligheder har haft så stor betydning for verdens historie i anden halvdel af det 20. århundrede som netop Gorbatsjov». Det är förvisso inget fel i att knyta an till en generell tolkningsram, och sannolikt inte heller fel att understryka dessa båda sovjetgestalters stora historiska betydelse, men i en bok som först och främst är tänkt att användas för undervisningsändamål ligger det ett egenvärde i att låta elever möta olika sätt att betrakta den historiska verkligheten, och att reflektera över orsakerna till dessa skillnader i synsätt. Dessa anmärkningar får emellertid inte skymma undan att Brylids bok har många goda sidor.

Hvor går Russland? Fem scenarier om Russland og norsk sikkerhet i 2030

Kristian Åtland, Tor Bukkvoll, Morten Jeppesen & Iver Johansen

Oslo: Abstrakt forlag 2005

283 s. ISBN 8279351922

Recenserad av **Joakim Ekman** [fil.dr., Samhällsvetenskapliga institutionen, Örebro universitet]

Rysk politik har efter Sovjetunionens upplösning knappast präglats av förutsägbarhet. Vem kunde exempelvis förutse att just Putin skulle komma till makten efter Jeltsin? Att teckna en bild av Ryssland år 2030 ter sig därför som ett våghalsigt uppdrag. Fyra rysslandsforskare vid det norska Forsvarets forskningsinstitut (FFI) har dock tagit på sig denna uppgift, och resultatet är riktigt lyckat! Syftet med boken är att belysa ett litet nordiskt lands säkerhetsrelationer med den väldige grannen i öst. På ett plan handlar det om ett inlägg i den norska säkerhetspolitiska debatten. Bokens fokus på just Norge gör den dock inte på något vis ointressant för en bredare publik. Det finns få frågor som är så viktiga för Europa som Rysslands framtida utveckling.

Hur ska man svara på frågan i bokens titel? Författarna menar att de *inte* ställer upp en «prognos» för Rysslands utveckling,

Inrikespolitik			Demografi & ekonomi			Military styrka			Förhållande till omvärld		
Parameter	Parameter	Parameter	Parameter	Parameter	Parameter	Parameter	Parameter	Parameter	Parameter	Parameter	Parameter
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
A1	B1	C1	D1	E1	F1	G1	H1	I1	J1	K1	L1
A2	B2	C2	D2	E2	F2	G2	H2	I2	J2	K2	L2
A3	B3	C3	D3	E3		G3	H3	I3	J3	K3	L3
		C4								K4	

någonting man möjligtvis kan göra genom att extrapolera historiska och aktuella utvecklingsdrag. Här handlar det istället om att, utifrån ett omfattande analysarbete, resonera om olika scenarier för Rysslands framtid. Författarna använder sig av en kvalitativ analysteknik som benämns morfologisk analys. Enkelt uttryckt handlar det om att ställa upp en matris, med olika dimensioner och parametrar på ena axeln och olika värden på den andra axeln. Figuren nedan illustrerar resonemanget.

De dimensioner man ser på är *inrikespolitik, demografiska och ekonomiska faktorer, militär styrka och förhållande till omvärlden*. Varje dimension bryts ned på tre parametrar. Dimensionen *inrikespolitik* består exempelvis av *regimtyp, statens styrka* och *institutionell autonomi*. Faktorn *regimtyp* (parameter A) kan sedan ges olika slags innehåll: en regim kan vara *demokratisk (A1), semiauktoritär (A2)* eller *auktoritär (A3)*. Resultatet blir således en stor matris, vars olika värden («boxar») går att förena i en mängd tänkbara kombinationer. De skuggade rutorna i figuren utgör *en* möjlig kombination, i detta fall ett framtidsscenario.

Nu handlar det inte om att testa samtliga möjliga kombinationer, vilka ju blir väldigt många (629 856 stycken, för att vara exakt). Inledningsvis gäller det istället att se på vilka kombinationer som är internt konsistenta. Ett scenario där man exempelvis antar att Ryssland utvecklas till en väl fungerande demokrati är fullt förenlig med parametervärdet «västorientering», ett Ryssland som ingår i en västlig politisk gemenskap. Däremot vore det inte logiskt att kombinera samma västorientering med antagandet att Ryssland transformeras till en hård auktoritär stat. Detta sorteringsarbete kan utföras med datorstöd, vilket i praktiken reducerar antalet möjliga kombinationer till ungefär 2000. I ett andra mer kvalitativt steg handlar det om att konstruera beskrivningar av enbart fem tänkbara «framtider». Detta arbete sker inte förutsättningslöst, utan författarna har naturligtvis valt att fokusera på sådana scenarier som har direkt betydelse för Norges säkerhetspolitiska förhållande till Ryssland. Detta medför att man främst skildrar negativa eller oönskade framtidsbilder, även om man samtidigt vill täcka in ett så brett spektrum som möjligt när det gäller tänkbara scenarier. Författarna presenterar så fem olika bilder av Ryssland anno 2030.

Det första scenariot är «vackert väder». Ryssland har utvecklats till en liberal demokrati, med en fungerande statsapparat och ekonomi. De anti-demokratiska krafterna i landet har marginaliserats och Ryssland har i praktiken blivit en del av «väst». Det andra scenariot – «Björnen och draken» – fokuserar på ett Ryssland som hamnat i

ett allt mer ansträngt förhållande till Kina. Ryssland har förstärkt sin position som en stormakt snarare än att ha demokratiserats, och någon orientering mot väst är det inte tal om. Ett än mer västfientligt scenario är «Eurasien mot västvärlden», där ett semiauktoritärt Ryssland med en svag statsapparat istället för Kina ser väst som det största säkerhetshotet. Ett fjärde scenario är ett land på gränsen till inbördeskrig, ett Ryssland vars största säkerhetsdilemma är förhållandet till de islamska regimerna i Kaukasus och Centralasien och till de muslimska grupperna inom landets gränser. Det femte och sista scenariot är ett Ryssland i total upplösning. Statsapparaten har i praktiken kollapsat, efter en djup ekonomisk kris. Moskva förmår inte längre att hålla landet samman.

I bokens andra del diskuterar författarna vad dessa olika scenarier skulle ha för konsekvenser för Norge. Analysen är i högsta grad intressant också för en icke-norsk läsare. Det handlar om hur ett framtida Ryssland kan komma att förhålla sig till Europa och västvärlden, om hur pass mycket förutsägbarhet det finns i rysk politik, om förutsättningarna för rysk demokrati, samt om det ständigt närvarande hotet om en sammanfallande rysk stat och bristen på kontroll av de väpnade styrkorna. Också Rysslands ekonomiska utveckling ges stort utrymme. Syftet med boken är inte att med hög träffsäkerhet ge en bild av hur Ryssland faktiskt kommer att utvecklas eller att avgöra vilket scenario som är mest troligt. Ryssland 2030 kan mycket väl bestå av element från samtliga fem scenarier. Det handlar istället om att resonera om tänkbara utfall i syfte att ha en *beredskap* att hantera Ryssland, oavsett hur utvecklingen i landet ser ut.

Författarna diskuterar också de tänkbara invändningar man kan ha mot analysens förutsättningar. Är det till exempel rimligt att utgå ifrån att den «västvärld» som finns idag (EU, NATO och USA) kommer att vara oförändrad år 2030? EU har ju, för att bara ta ett exempel, sedan 1999 strävat efter att skapa en enhetlig europeisk säkerhets- och försvarspolitik (ESFP) inom ramen för den gemensamma utrikes- och säkerhetspolitiken (GUSP). Tanken är att det ska finnas en beredskap för såväl humanitära och fredsbevarande insatser som för rena EU-ledda militära aktioner. Att samtidigt skissa på alternativa framtider för den transatlantiska gemenskapen ligger dock utanför syftet med denna studie.

Boken torde ha ett stort generellt intresse för försvarshögskolor och universitet i hela Norden och kan med fördel användas som litteratur på kurser i statsvetenskap, freds- och konfliktforskning och östeuropastudier. Boken är samtidigt medvetet riktad mot en bre-

dare publik. Man har valt att hålla de teoretiska och metodologiska resonemangen kortfattade. Det är klart att en läsekrets bestående av östeuropaforskare kanske skulle ha uppskattat om författarna hade relaterat sin studie till andra försök att förutse utvecklingen i Ryssland, som Daniel Yergin och Thane Gustafsons *Russia 2010* (Vintage Books, New York 1995). Men det författarna eventuellt tappar på att hålla de teoretiska resonemangen korta, vinner man på i tillgänglighet. *Hvor går Russland?* är en riktigt spännande bok som kan rekommenderas till var och en som intresserar sig för den utomordentligt viktiga frågan om Rysslands framtida förhållande till Europa.

Putin I and Putin II – Results of the first term and prospects for the second term

Yuri Fedorov & Bertil Nygren (red.)

Stockholm: Försvarshögskolan 2004

128 s., ISBN 91896583773

Recenserad av **Hanna Smith** [forskare vid Aleksanteri institutet, Helsingfors universitet]

Det är en glädje att ta del av en bok som *Putin I and Putin II – Results of the first term and prospects for the second term*. Boken skulle nästan kunna liknas vid en bra film med en spännande intrig, och med några av de riktigt stora filmstjärnorna. Dessa stjärnor blir – överfört till denna forskningsantologi – namn som är välbekanta för alla som intresserar sig för rysk utrikespolitik eller Rysslands politiska och ekonomiska utveckling rent generell: Lilija Sjevtsova, Bertil Nygren, Jurij Fjodorov, Irina Kobrinskaja och Boris Frumkin. Det handlar om författare som både har någonting intressant att säga och som vet hur man gör det på ett sätt som fångar läsarens intresse.

Boken ger en bra översikt av Putins första mandatperiod som Rysslands president och bjuder samtidigt på insikter av vad vi kan förvänta oss under nästa mandatperiod, vilken tog sin början 2004. Den gemensamma utgångspunkten för bokens kapitel är det faktum att Putin har all makt i Ryssland, som en slags modern tsar. Putin har i stort sett möjligheten att styra landet åt det håll han önskar. Som Fjodorov och Nygren skriver i introduktionen, var förutsättningarna för att rekonstruera Ryssland ovanligt bra vid den tidpunkt då Putins andra presidentperiod inleddes: Putin hade både Statsduman

och regeringen under kontroll, den federala administrationen hade nyligen förstärkts och knutits hårdare till Moskva, och Putin hade också tryggt ett visst mått av internationellt anseende. Frågan var, åt vilket håll skulle Putin föra Ryssland?

Lilija Sjevtsova är först ut bland antologibidragen. I hennes kapitel «The Second Putin Presidency: Modernization by Returning to Traditionalism» målas en något oroväckande bild upp av den ryska presidenten. Kapitlet har två delar: den första handlar om Putins första år vid makten, den andra koncentrerar sig på framtida potentiella dilemman. Sjevtsovas varnande ton – som för övrigt förekommer i flera av antologibidragen – ska dock inte tolkas som ren pessimism. I sina slutsatser skriver hon att det finns hopp för Ryssland. Visserligen har det under Putins tid som rysk president skett en konsolidering av den auktoritära regimen i Kreml, men den har också sina begränsningar. Den ryska staten är svag och kan helt enkelt inte fungera som en massiv förtryckarapparat. Sjevtsova avslutar sitt bidrag med att diskutera olika problem som «tsar Vladimir Förnyaren» kan stöta på om han inte är försiktig. Frågan är, som Sjevtsova formulerar den, om Ryssland har mognat tillräckligt för att på ett civiliserat sätt göra upp med tsarismen. Är man redo att bryta med en rad negativa traditioner eller inslag i den ryska politiska kulturen så som aggressiv populism, misstänksamhet mot Väst och bruket av närmast bolsjevistiska metoder i implementeringen av marknadsekonomiska reformer?

Bertil Nygren vill i sitt kapitel – «A Comparison of Three Russian Presidential Elections Campaigns in 1996, 2000 and 2004. Where is Russia Going?» – ge en bild av vad som karakteriserar rysk politik genom att analysera tre presidentval. Nygrens tes är att dagens ryska demokrati är färgad av traditioner från både Rysslands sovjetiska historia och från den auktoritära försovjetiska tsartiden. Resultatet är en demokrati som består av en säregen blandning av koncept som «fria och hemliga val», «manipulerad opinion» samt «styrd demokrati». Nygren laborerar främst med tre parametrar: valprocessen, väljarbeteendet och röstningsförfarandet. De variabler som är av särskilt stor betydelse i analysen är parlamentsvalen före presidentvalen, kandidaterna och deras kampanjstrategier, samt media och andra elitors roll. Nygrens analys visar att presidentvalet 1996 kan klassas som ett något tveksamt demokratiskt val. Det handlade dock ännu om en ideologisk strid mellan olika kandidater. I presidentvalen 2000 och 2004 var däremot det ideologiska elementet förpassat till bakgrunden. Någon tydlig opposition var det inte tal om – Putin framstod som segrare redan före valen. Nygren

menar att det riktigt stora testet för rysk demokrati kommer den dag då Putins andra mandatperiod når sitt slut.

Nästa del av boken fokuserar på den utrikespolitiska dimensionen. Jurij Fjodorovs kapitel skissar upp en bild av det ryska utrikespolitiska landskapet. Den centrala frågan här är vilken inverkan den ryska regimens karaktär har på den förda utrikespolitiken. I Väst har man hoppats och väntat på att de västvänliga tendenserna i rysk politik ska få tyngre vikt än Rysslands traditionella fientlighet mot Väst. Dessa två tendenser har existerat sida vid sida under lång tid, och präglar också Putins administration. Fjodorov presenterar ett par avgörande kursändringar i rysk utrikespolitik, som tillkommit under Putins tid vid makten: «geo-ekonomi» har ersatts av «geo-strategi» och konceptet «multipolär» av «multivektor». Samtidigt, trots dessa kursändringar, står det klart att rysk utrikespolitik också fortsättningsvis i hög grad bestäms av den interna politiska situationen och maktförhållanden bland landets eliter.

Irina Kobrinskajas kapitel «Foreign Factors of Russian Policy» tar ett vidare grepp på Rysslands plats i världssamfundet. En central föreställning som ligger till grund för den ryska utrikespolitiken är att Ryssland är en stormakt. Landets förhållande till omvärlden har mycket att göra med dess förhållande till de så kallade NIS-länderna, alltså de forna sovjetrepublikerna. Men Ryssland påverkas också av det internationella «kriget mot terrorism», av USA:s globala politik, av utvecklingen i Asien och i Kina, samt av utvecklingen i det utvidgade EU. Kobrinskaja visar att rysk utrikespolitik inte enbart bestäms inifrån, utan att den internationella utvecklingen också anger de ramar som Ryssland agerar inom.

I bokens sista kapitel, «Russia's Economic Development: Summing up the first Presidential Term of Vladimir Putin and Prospects for the Future», redogör Boris Frumkin närmare för de ekonomiska faktorernas betydelse för rysk utrikespolitik. Ett återkommande tema i denna antologi är att Putin för att styra Ryssland tvingas genomföra en balansakt på en slak lina – å ena sidan finns det auktoritära tendenser till att förstärka den centrala makten, å andra sidan vill man genomföra liberala ekonomiska reformer. Dessa mål är bitvis helt oförenliga. Putin har lyckats att genomdriva flera ekonomiska reformer men, som Frumkin påpekar, är den ryska ekonomin ännu inte stabil. Ett av de största problemen är att ekonomin i så stor utsträckning är beroende av råmaterial, som olja och gas. Ett annat problem är statens fortsatta inblandning i ekonomin och de täta banden mellan statsapparaten och stora företag, vilket försvårar för små och medelstora företag att konkurrera på lika

villkor. Enligt Frumkin krävs administrativa reformer för att öka Rysslands konkurrenskraft och stärka landets ekonomi.

För den som redan känner till de medverkande författarna, bjuder denna antologi på få överraskningar. Icke desto mindre är det en bok som varmt rekommenderas för den som vill få en bild av den aktuella politiska, ekonomiska och utrikespolitiska situationen i Ryssland. Här får man på en och samma plats ta del av en rad välkända analytikers beskrivningar av de skeenden och processer som har betydelse för Rysslands fortsatta utveckling. Bokens kapitel kompletterar varandra väl. Det man möjligtvis skulle kunna efterlysa, vore ett övergripande avslutningskapitel, som försökte sammanfatta och diskutera antologins olika bidrag, och därmed ge en bättre förståelse av den komplexa karaktären av Putins administration och Rysslands politiska liv.

Den nye vodkaen – seks artikler om russisk, ukrainsk og hviterussisk samtidslitteratur

Bernhard L. Mohr & Martin Paulsen (red.)

Oslo: Eget forlag 2005

126 s., ISBN 8230303517

Omtalt av **Dina Roll-Hansen** [prosjektleder ved Norsk Folkemuseum]

Det lille heftet *Den nye vodkaen – seks artikler om russisk, ukrainsk og hviterussisk samtidslitteratur* er et kjøkkenbordsprodukt i beste *samizdat*-tradisjon, slik det også annonseres på omslaget. Fem nyutdannede russiskfilologer har gått sammen om å presentere samtidslitteratur fra øst for norske lesere. Fire av de fem tok russisk hovedfagseksamen ved Universitetet i Oslo julen 2004, en skriver på sin doktoravhandling ved Uppsala universitet. De fleste artiklene bygger på forfatternes hovedoppgaver, men et par er også skrevet spesielt for dette heftet. Resultatet er en absolutt lesverdig liten antologi

Det er forsvinnende lite russisk samtidslitteratur som er oversatt til norsk. Av litteratur skrevet etter 1990 er det snakk om bare en håndfull titler. Det er svært få i Norge som vet noe særlig om dagens russiske litteratur – disse avgangsstudentene er definitivt blant Norges fremste eksperter på området – og antologien gir en god innføring i emnet.

Antologiens tittel, *Den nye vodkaen*, er valgt, sies det i forordet, fordi den omtalte litteraturen i likhet med vodka er «berusende

sterk, kan være vanskelig å svelge og har stor påvirkningskraft på leseren». Tittelen har vært et godt markedsføringstriks; samlingen har fått imponerende mye oppmerksomhet til å behandle et så smalt emne. Men det er oppmerksomhet som antologien så absolutt har fortjent.

De fire første artiklene tar hver for seg opp interessante trender innen russisk litteratur og kulturliv. Den første av Bernhard L. Mohrs to solide artikler gir en informativ gjennomgang av forfatterskapet til en av veteranene i russisk samtidslitteratur, Viktor Jerofejev. Jerofejev har gjort seg bemerket både som kritiker, redaktør og skjønnlitterær forfatter. I sitt essay «Gravøl over sovjetlitteraturen» fra 1989 tar Jerofejev et oppgjør med hele den russiske litteraturen i et forsøk på å riste av seg fortidens hypermoralisme. Antimoralismen har preget den russiske litteraturen de siste to tiårene, og dyrking av det ekle og groteske har utviklet seg til en egen estetikk. Som eksempel på denne trenden trekker Mohr frem Jerofejevs novelle «Livet med en idiot». Analysen gir en underholdende innføring i genren, som i all sin motbydelighet innbyr til allegoriske, vidtrekkende tolkninger.

En viktig trend i 1990-talls litteraturen har vært nettopp satiriske allegorier over sovjetsystemet. Både «Livet med en idiot» og Viktor Pelevins *Omon Ra*, som omtales av Silje M. Andresen, er eksempler på dette. Hovedpersonen Omon (oppkalt etter innenriksstyrkene) utdanner seg til å bli astronaut, men så viser det seg at hele romfartsprogrammet er en bløff. Andresen gir en interessant innføring i Pelevins satiriske metode og hans posisjon i russisk kulturliv. Pelevin er blant de mest innflytelsesrike samtidsforfatterne og sannsynligvis russisk postsovjetisk litteraturs hittil største eksportvare.

Markedet for krim og trivillitteratur eksploderte etter 1990. Det produseres i dag enorme mengder krim og kiosklitteratur, der enkelte forfatterskap skiller seg ut i mengden. En av dem som har hatt stor suksess er Boris Akunin. Liv Parnemoe gir en god fremstilling av Akunins forfatterskap, som hun plasserer i en trivillitterær sammenheng. Samtidig kan Akunins helt Erast Fandorin ses i sammenheng med den tilbakeskuenhet og søken etter identitet i tiden før revolusjonen som har preget russisk kulturliv de siste årene.

Nyrealismen, som Ljudmila Ulitskaja er representant for, er også til en viss grad sentimentalt tilbakeskuende, men Ulitskajas bøker bærer i seg en form for kritisk bearbeiding av sovjetperioden. Ved siden av Akunin er hun den desidert mest leste og folkekjære av de nålevende forfatterne. Antologien tar for seg hennes hovedverk, *Tilfellet Kukotskij*. Bernhard L. Mohr gir oss i sin andre artikkel god

forståelse av hvorfor Ulitskaja appellerer til så mange; hennes roman er både idémessig og estetisk interessant, samtidig som den skildrer skjebner og miljøer som mange russere kjenner seg igjen i.

Når det gjelder hviterussisk og ukrainsk litteratur, står det om mulig enda dårligere til med oversettelser til norsk. Og det er synd, for nettopp skjønnlitteraturen er en ypperlig kilde til en dypere forståelse av utviklingen i et samfunn, til å gripe tidsånden. Ikke minst er de to artiklene i antologien om henholdsvis hviterussisk og ukrainsk litteratur ypperlige eksempler på dette. Selv om dette kanskje ikke er antologiens mest velkrevne artikler, er det de to mest eksotiske, og det er også her koblingen mellom litterært uttrykk og samfunnsdebatt er tydeligst.

I 1996 publiserte hviterussiske Slavomir Adamovitsj diktet «Drep presidenten» og måtte tilbringe ti måneder i fengsel. Adamovitsj er nasjonalist og hører politisk sett til på ytterste høyre fløy. Han har nå fått innvilget politisk asyl i Norge. Martin Paulsens fremstilling legger mest vekt på forfatteren som hissig, politisk aktør, men man aner også at forfatterskapet har andre kvaliteter. Nettopp kampen om språket – mellom hviterussisk og russisk – er en helt sentral del av den identitetsmessige debatten i dagens Hviterussland. Adamovitsj spiller bevisst på dette, og bruker veksling mellom russisk, hviterussisk og trasianka, en språklig hybridversjon midt mellom de to, som kunstneriske virkemidler på en interessant måte. Selv om Adamovitsj bruker enhver anledning til å komme med politiske utblåsninger à la det nevnte diktet, har han også skrevet en rekke kjærlighetsdikt. Disse er preget av et reaksjonært kvinnesyn, der kvinner enten er rene sexobjekter eller hellige allegorier over fedrelandets moder jord. Inntrykket etter å ha lest artikkelen er at det er som politisk agitator og retoriker Adamovitsj er interessant, ikke som kjærlighetsdikter.

I Margrete Søviks artikkel stifter vi nærmere bekjentskap med to forfattere som har preget Ukrainas litterære scene de siste to tiårene. Jurij Andrukhovytj er representant for bevegelsen Ba-Bu-Ba og opptatt av Bakhtins karnevalsteorier. Gjennom burleske skildringer i beste Gogol-tradisjon av forfattere på litteraturfestival, tar han et oppgjør med den ukrainske nasjonale idé. Oksana Zabuzjko kobler mangel på nasjonal, ukrainsk selvfølelse og mindreverdighetskompleks overfor Russland med undertrykkelse av kvinner. Til tross for svært forskjellig litterære uttrykk behandler de slik sett beslektede tema, nemlig den unge ukrainske statens nasjonale identitet.

De fire artiklene om russisk litteratur omhandler verker som på en eller annen måte forholder seg til fortiden, enten i form av en

slags romantisering eller som oppgjør med og satire over fortidens samfunn og estetikk. Den yngste av forfatterne i boka er Pelevin, som er født i 1962. Det har dukket opp en rekke nye interessante navn de siste årene, som skriver tekster som i større grad speiler samtiden; Irina Denezjkina og Ilja Stogoff, for å nevne et par. Denne antologien gir med andre ord innblikk i den godt etablerte russiske samtidslitterære kanon, mens de helt nye trendene ikke gjenspeiles, uten at det gjør antologien mindre lesverdig.

Artiklene er stort sett meget godt skrevet og skarpt tolket. Samlingen er lettlest og interessant, til tross for en del gjentakelser. Videre er artiklene av ganske ulik lengde, og et par inneholder vel mye handlingsreferat og kunne med fordel vært strammet noe inn. Konklusjonen er allikevel overveiende positiv. Hvis du ønsker en rask og god innføring i russisk samtidslitteratur, gir dette heftet en god oversikt. De seks studentene med de to redaktørene i spissen har selv gjort alt det redaksjonelle arbeidet, skaffet finansiering gjennom Fritt ord og Frifond, stått for produksjon, PR og distribusjon. De har vist en idealisme og et pågangsmot som det står svært stor respekt av! Det hadde vært morsomt om det kom en oppfølger til denne artikkelsamlingen.

Nye bøker i Norden

DANMARK

Büscher, Wolfgang

Berlin–Moskva: en reise til fods

Oversat fra tysk af Hanne Lund

København: Gyldendal 2005

197 s. ISBN 87020227445

Frankson, Anders & Niklas Zetterling

Slaget om Kursk: historiens største panserslag

Oversat fra svensk af Lars Rosenkvist

København: Aschehoug 2003

283 s. ISBN 8711116544

Friis, Thomas Wegener

Den usynlige front: DDR's militære spionage i Danmark under den kolde krig

København: Lindhardt & Ringhof

2005

433 s. ISBN 8759523271

Friis, Thomas Wegener & Andreas Linderoth

DDR og Norden: Østtysk-nordiske relationer 1949–1989

Odense: Syddansk Universitetsforlag 2005

363 s. ISBN 8778389151

Hansen, Knud

Dostojevskij

3. udgave

København: Gyldendal 2005

452 s. ISBN 8702040506

Jensen, Bent

Stalin: en biografi

København: Gyldendal 2005

350 s. ISBN 8702025094

Koff, Clea

Knoglekvinden: blandt de døde i Rwanda, Bosnien, Kroatien og Kosovo

Oversat fra engelsk af Lise Schmidt Mahler

København: Høst og Søn 2005

329 s. ISBN 8763801183

Meinertz, Alexander

Vera Volkova: en dans af uskyld og erfaring

København: Schønberg 2005

279 s. ISBN 8757016569

Seierstad, Åsne

Med ryggen mod verden: Portrætter fra Serbien

Oversat fra norsk af Peter Nielsen

København: Gyldendal 2005

312 s. ISBN 8702031191

Wüster, Wigand

Artillerist i Stalingrad

Oversat fra tysk af Torben Laursen

Odense: Mellempgaard 2005

138 s. ISBN 8790958756

FINLAND

Ahonen, Kalevi

From Sugar Triangle to Cotton Triangle: Trade and Shipping between America and Baltic Russia, 1783–1860

Jyväskylä Studies in Humanities, 38
Jyväskylä: University of Jyväskylä
2005
572 s. ISBN 9513921425

Arakelyan, Vazgen

Privatization as a Means to Property Redistribution in Republic of Armenia and in the Russian Federation

Acta Universitatis Tamperensis, 1086
Tampere: Tampere University Press
2005
347 s. ISBN 9514463188

Elo, Kimmo & Katja Ruutu (red.)

Russia and the CIS: Janus-faced Democracies

Helsinki: Aleksanteri Institute 2005
201 s. ISBN 9521025867

Eloranta, Jari & Jari Ojala (red.)

East-West Trade and the Cold War

Jyväskylä Studies in Humanities, 36
Jyväskylä: University of Jyväskylä
2005
237 s. ISBN 9513920887

Hakamies, Pekka (red.)

Moving in the USSR: Western Anomalies and Northern Wilderness

Studia Fennica Historica, 10
Helsinki: Finnish Literature Society
2005
161 s. ISBN 9517466951

Halmesvirta, Anssi

Co-operation Across the Iron Curtain: Hungarian-Finnish Scientific Relations Through Academies and in Psychology from the 1960s to the 1990s

Studies in General History, 12
Jyväskylä: University of Jyväskylä
2005
133 s. ISBN 9513921247

Heusala, Anna-Liisa

The Transitions of Local Administration Culture in Russia

Kikumora publications, Series A, 12
Helsinki: Aleksanteri Institute 2005
375 s. ISBN 952102528-X

Janužyte, Audrone

Historians as Nation State-Builders: the Formation of Lithuanian University 1904–1922

Tampere: Tampere University Press
2005
367 s. ISBN 9514463129

Kesseli, Katja et al.

Reproductive Health and Fertility in St. Petersburg: Report on a Survey of 18–44 Year Old Women in 2004

Working papers, Department of Sociology, 60
Helsinki: University of Helsinki 2005
164 s. ISBN 9521024968

Lautso, Kari, Pirjo Venäläinen & Hannu Lehto

Transport Connections Between the EU and Russia: Current Status and Outlook for the Future

Publications, Ministry of Transport

and Communications, 10/2005
Helsinki: Ministry of Transport and
Communications 2005
115 s. ISBN 9522013188

Lesyk, Olena I.

**How to Succeed in Knowledge
Transfer: Case Study of Scandi-
navian Alliance in Ukraine**
Publications, Department of Econo-
mics and Management, 39
Helsinki: University of Helsinki 2005
143 s. ISBN 9521025018

*Liuhto, Kari & Zsuzsanna Vincze
(red.)*

Wider Europe
Lahti: Esa Print 2005
546 s. ISBN 9515642817

Smith, Hanna (red.)

Russia and its Foreign Policy
Kikimora publications, Series B, 33
Helsinki: Aleksanteri Institute 2005
154 s. ISBN 9511023805

NORGE:

Davies, Norman

Warszawa '44

Oversatt av Bertil Knudsen & Gun-
nar Nyquist
Oslo: Gyldendal 2005
714 s. ISBN 8205330875

Jentoft, Morten

**De som dro østover: Kola-nord-
mennenes historie**

Gyldendal pocket
Oslo: Gyldendal 2005
315 s. ISBN 8205343209

Haugen, Brit Bakker, Jan Ivar

Haugen & Ivo Pranjkovic

**Parlør til bruk i Kroatia, Serbia,
Montenegro, Bosnia-Hercego-
vina**

Oslo: Agave Books 2005
159 s. ISBN 8299709601

Johansen, Jahn Otto

Praha

Damms reisebøker
Din guide til storbyen
Oslo: Damm 2005
138 s. ISBN 8204106467

Kollontaj, Aleksandra

**Revolusjon og kjærlighet:
tekster i utvalg**

Oversatt av Ragnfrid Stokke; innle-
dende essay av Yngvild Sørbye
Bokklubbens kulturbibliotek
Oslo: Bokklubben 2005
[uten sidetall] ISBN 8252553265

Marsden, Philip

**På kanten av verden: en reise i
Russland og Kaukasus**

Oversatt av Fartein Døvle Jonassen
Oslo: Damm 2005
233 s. ISBN 8204109938

Rainer, János & György Petri (red.)

**Muddling Through in the Long
1960s: Ideas and Everyday Life
in High Politics and the Lower
Classes of Communist Hungary**

Trondheim Studies on East Euro-
pean Cultures and Societies, 16
Trondheim: Program on East Euro-
pean Cultures and Societies 2005
225 s. ISBN 8299579260

Seierstad, Åsne

Med ryggen mot verden – fremdeles: portretter fra Serbia

Oslo: Cappelen 2005
279 s. ISBN 8202240360 (h.)

Thim, Karin

Turen går til Kroatia og Slovenia

Oversatt av Dag Biseth
Aschehoug reiseguiden Turen går til
Oslo: Aschehoug 2005
132 s. ISBN 8203232310

Thomsen, Gerner

Turen går til Russland

Oversatt av Dag Biseth
Aschehoug reiseguiden Turen går til
Oslo: Aschehoug 2005
216 s. ISBN 8203231624

Treholt, Arne

Gråsoner: selvbiografi

Gyldendal pocket
Oslo: Gyldendal 2005
510 s. ISBN 8205345325

SVERIGE:

Bodin, Per-Arne

Historien och evigheten: essäer om Ryssland

Skellefteå: Artos & Norma 2005
288 s. ISBN 917217076-X

Borén, Thomas

Meeting-places of Transformation: Urban Identity, Spatial Representations and Local Politics in St. Petersburg, Russia

Stockholm: Stockholms universitet, Kulturgeografiska institutionen
2005
221 s. ISBN 9171550429

Boström, Katarzyna Wolanik

Berättade liv, berättat Polen: En etnologisk studie av hur högutbildade polacker gestaltar identitet och samhälle

Umeå: Institutionen för kultur och medier, Umeå Universitet 2005
329 s. ISBN 917305822-X

Buus, Stephanie, Lindy M. Newlove & Eric K. Stern (red.)

Value Complexity in Crisis Management: the Lithuanian Transition

Stockholm: CRISMART, Swedish National Defence College 2005
297 s. ISBN 9189683048

Eklund, Niklas

Sweden and Poland Entering the EU: Comparative Patterns of Adaptive Organization and Cognition

Umeå: Statsvetenskaplige institutionen, Umeå universitet 2005
248 s. ISBN 9173058939

Engelbrekt, Kjell & Markus Förbe (red.)

Managing Political Crises in Bulgaria: Pragmatism and Procrastination

Stockholm: CRISMART, Swedish National Defence College 2005
174 s. ISBN 9189683943

Jerre, Ulrika

Conflicting Logics? Implementing Capacity and EU Adaptation in a Postcommunist Context

Lund: Department of Political Science, Lund University 2005
212 s. ISBN 918830650-X

Luksa, Juozas

Skogsbröder: den väpnade kampen i Litauen mot Sovjetockupationen

Översättning: Jonas Öhman
Stockholm: Bäckström 2005
339 s. ISBN 9189394259

Löfstrand, Elisabeth

Accounts of an Occupied City: Catalogue of the Novgorod Occupation Archives 1611–1617

Stockholm: Riksarkivet 2005
298 s. ISBN 9188366677

Sennerteg, Niclas

Warszawas bödel: ett tyskt öde

Militärhistorisk pocket
Lund: Historiska media 2005
413 s. ISBN 9185057991

Sävborg, Ebba (red.)

Ryssland

Länder i fickformat, 501
Stockholm: Utrikespolitiska institutet (UI) 2005
56 s. ISBN 9171834346

Turp, Craig

Bulgarien

Översättning: Tove Janson Borglund
Berlitz reseguide
Stockholm: Wahlström & Widstrand 2005
144 s. ISBN 9146212221

Summaries

The Influence of the Past in Russian Foreign Policy

Hanna Smith

What is the influence of the past in current Russian foreign policy? The article traces the vestiges of Tsarist and Soviet foreign policy through examining the Russian understanding of a number of key concepts: multipolarity, multilateralism, imperialism, expansionism, isolationism, and resentment. The Russian concept of multipolarity has been evoked to ease off Russia's "imperial hangover", but has today largely been replaced by references to a multivector policy. Multilateralism is seen as a useful tool for Russia's integration into various international organisations, although the way Russia operates in multilateral contexts often is more similar to a multipolar conception and a great power game. Imperialism has been the dominant trend in Russia's past and remains influential in her foreign policy, especially in the "Near abroad". But today's foreign policy is not expansionist in the sense of seeking to regain or annex territory; the legacy of imperialism is expressed rather in seeking to dominate economically. Finally, the article discusses the concept of resentment and isolationism: blaming external enemies for every crisis has a long tradition in Russia, and is now employed largely for domestic purposes, but has impact on foreign policy, including the risk of encouraging isolationism.

Nordisk Øst-forum | 19 [3] 2005: 287-306

As Safe as the Bank? Trust and Saving Behaviour in Russia 1991-98

Nils August Andresen

The article discusses Russian household saving behaviour between the collapse of the Soviet economy in 1991 and the financial crisis in 1998, considering the three main alternatives households could turn to: the state savings bank (Sberbank); commercial financial companies; and foreign currency. What determined the allocation of household savings? And how does one go about to explain changes

in the behaviour of millions of individuals over time? Economists usually assume that people maximise returns on their assets. Such a view fits uneasily with observed behaviour in post-Soviet Russia. This article holds that to understand why people do what they do, one should listen carefully – although not uncritically – to what they say and how they say it. We can explain the behaviour of individuals only if we can understand them. Through analysis of discourses on financial institutions, as they appeared in newspapers of the day and as gathered from interviews conducted in 2004, the article identifies certain dramatic events that altered the way Russians perceived different financial institutions and their view on trust, risk and profitability, and find that such changes in perception go a long way to explain the changes in observed behaviour in this period.

Nordisk Øst-forum | 19 [3] 2005: 307–328

Language as a Boundary Marker: How Youth in Kharkiv Relate to the Language Question in Ukraine

Margrethe Bakstad Søyvik

How may language be construed as a boundary marker? To answer this question, field research was conducted in Kharkiv, a city located in the north-eastern part of Ukraine. Here questions related to boundaries are highly relevant, both in a concrete and in a more abstract sense, as Kharkiv is close to the Russian border and located within a heavily Russified region. The proximity to another culture may be a reason to accentuate differences in order to create boundaries, and language may play a crucial role in this respect. Drawing on student interviews, the article analyses in what way these students talk about language, primarily the Ukrainian. The results show that the students perceive the Ukrainian language as a symbol of the uniqueness of Ukraine as a state and/or a nation, and thus as a way of emphasising boundaries, particularly with respect to Russia. This may explain why even mostly Russian-speaking students express support for the Ukrainian language as the sole official state language. Additionally, issues related to the “internal boundary” between western and eastern Ukraine are discussed. It is claimed that the division of Ukraine into a ‘Ukrainian-speaking western-oriented’ part and a ‘Russian-speaking Russian-oriented’ part is an oversimplification, and that the boundaries are far more complex and fluid.

Nordisk Øst-forum | 19 [3] 2005: 329–344

The Presidentially Appointed Governor: Background and Consequences

Helge Blakkisrud

In the aftermath of the hostage tragedy in Beslan in September 2004, Vladimir Putin announced far-reaching reforms to strengthen the Russian state against further terrorist onslaughts. Among Putin's proposals was to replace direct elections of the heads of regional executive power by a procedure by which the president would control the outcome: the president would appoint and the regional assembly confirm future heads of executive power. The introduction of popular multi-candidate elections of governors in the mid-1990s was once hailed as an important step on the way towards democratisation. When Putin wanted to revoke the process, however, protests were few and far between. The article discusses various explanations for the governors' silent acceptance of their popular mandate, including the new procedure as a way for incumbents to remain in power beyond the current limit of two consecutive terms. It also examines the outcome of the 25 instances of reappointments of governors that took place over the first six months the new procedure was in force and finds that governors were reappointed in 84 per cent of the cases, a success rate much higher than the elected governors ever experienced.

Nordisk Øst-forum | 19 [3] 2005: 345–363

Nordisk Øst-forum [retningslinjer for manus]

Artiklene bør ikke overskride 15 A-4 sider, Times New Roman 12, 1,5 linjeavstand (maks. 30 000 tegn uten mellomrom). Bokomtaler bør være på ca 3 sider, Times New Roman 12, 1,5 linjeavstand (ca 5000 tegn uten mellomrom). Figurer/tabeller må være klare for fotografering. Forfatterne klarer selv eventuell copyright til illustrasjoner. *Nordisk Østforum* tar ikke inn bidrag som samtidig publiseres i andre Norden-baserte publikasjoner. Kun manus på norsk, dansk eller svensk mottas. Endelige bidrag leveres på diskett eller e-post formatert for PC (Word, WP). Oppgi system og nødvendige spesifikasjoner.

1. Kilder: Til kildehenvisninger brukes forfatternavn og publiseringsårstall, i parentes, istedenfor fotnoter/sluttnoter, f.eks.:

«...(Loorents 2002)...»

«...(Loorents & Ponomarev 2002)...»

Skal sidetall oppgis, tilføyes det i parentesen etter årstallet med kolon imellom, og uten «s», f.eks.: «...(Loorents 2002: 24)...» Helt korte kommentarer kan også føyes inn, f.eks.: «...(se også Loorents 2002: 50–52)...» For to helt like henvisninger som følger direkte på hverandre, brukes «*ibid.*» til annen gangs henvisning, f.eks.: «...(Loorents 2002: 24) (*ibid.*) ...»

NB: Derimot er det ingen plass for «op. cit.» i dette systemet.

Når samme forfatter har to publikasjoner i samme år, tilføyes en liten bokstav (a, b) etter årstallet, slik: (Loorents 2002a) ... (Loorents 2002b). Litteraturlisten må da vise på tilsvarende måte hvilken av referansene som er hvilken.

2. Litteratur: Listen plasseres etter notene (se 3. Noter) med forfatternavn i alfabetisk rekkefølge. Vi har valgt følgende regler, med sikte på den best mulige kombinasjon av enkelhet og bibliografisk nøyaktighet.

a) Bok: Wagner, William G. (1994) *Marriage, Property, and Law in Late Imperial Russia*. Oxford: Clarendon Press.

b) Bok med to/tre forfattere: Ponomarev, Igor & Vladimir Skachko (red.) (2000) *Unification Agreement for Ukrainian Churches Signed*. London: Pinter.

Ved to/tre forfattere brukes tegnet «&» heller enn ordet «og» eller «and» for å unngå misforståelser.

Merk ombyttet rekkefølge på fornavn og etternavn til forfatter nr. 2 og 3.

c) Fire eller flere forfattere: Johnson, Peter *et al.* (1999) *Fictitious Titles*. London: Macmillan.

Ved tre eller flere forfattere brukes første forfatter samt formen «*et al.*» istedenfor de øvrige forfatternavn i referanser i teksten.

d) Artikkel i tidsskrift: Eide, Espen Barth (1999) Intervening without the UN: A Rejoinder. *Security Dialogue* 30 (1): 91–94.

Her føres til slutt årgangsnummer, hefte nr. innen årgangen i parentes, kolon, og sidetall uten «s.» eller «p.»

e) Kapittel/artikkel i redigert verk: Østerud, Øyvind (1992) «Regional Great Powers» i Iver B. Neumann (red.) *Regional Great Powers in International Politics*. London: Macmillan (1–15). «red.» brukes istedenfor «ed.» også for engelske publikasjoner. For henvisninger til et redigert verk som inneholder det kapittel som siteres, brukes «i» selv om arbeidet er på et fremmed språk. Eventuelle sidetall føres i parentes til slutt.

3. Noter: Skal være fotnoter og helst brukes til korte utdypninger av eller kommentarer til teksten. Noter skal ikke brukes i hovedtittelen på artikkelen. *Takkenoter* slik som «Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer» skal ikke nummereres, men bruk isteden «* Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer».

Forord

Redaksjonen

Det förflutnas inflytande på rysk utrikespolitikk

Hanna Smith

**Sikker som banken? Tillit og spareadferd i Russland
1991–98**

Nils August Andresen

**Språk som gränsmarkör: Hur ungdomar i Charkiv
förhåller sig till språkfrågan i Ukraina**

Margrethe Bakstad Søvik

**Den presidentutnevnte guvernør: Bakgrunn og
konsekvenser**

Helge Blakkisrud

Velkommen til Internett

Hvor har det blitt av gutta fra gamle dager?

Debatt

Replik til Åsmund Egge

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220

9 770801 722005